ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE

3

TOMUL 26

1975

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament anual este de 100 lei. În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revista se poate procura direct sau prin poştă şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, Calea Victoriei 125, sectorul 1.

Comenzile şi abonamentele din străinătate se primesc la Întreprinderea ILEXIM, Serviciul export-import presă, P.O. Box 2001, Calea Griviţei nr. 64–66, oficiul poştal 12, Bucureşti, România, sau la reprezentanţii săi din străinătate.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite Comitetului de redacţie pe adresa: str. I. C. Frimu, nr. 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE

TOMUL 26 Nr. 3 1975

SUMAR

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE ET D'ARCHÉOLOGIE

TOME 26 **N° 3** **1975**

SOMMAIRE

CRONOSTRATIGRAFIA ŞI PALEOCLIMATUL TARDENOAZIANULUI DIN DEPRESIUNEA ÎNTORSURA BUZĂULUI*

DE

MARIN CÂRCIUMARU şi ALEXANDRU PĂUNESCU

Depresiunea intramontană Întorsura Buzăului este situată în cadrul Carpaţilor de Curbură, fiind străbătută de Valea Buzăului în cursul său superior. Spre sud depresiunea este străjuită de Munţii Ciucaş, munţi care realizează cea mai mare înălţime (1 959 m) din grupa Carpaţilor de Curbură şi de Munţii Siriu, care pe latura estică a piscului Mălîia (1667 m) păstrează suspendat Lacul Vulturilor (1420 m), lac asupra căruia s-au purtat numeroase discuţii privind originea sa glaciară [1] sau nivală [2]. La nord depresiunea este închisă de munţii joşi ai Întorsurii care abia depăşesc 1 000 m (Piscu Popii 1 203 m). În est, Munţii Zagon, unitate a şisturilor negre, apar puternic fragmentaţi de afluenţii Buzăului şi Bîscei Mari, iar în vest Munţii Teliu se ridică cu puţine piscuri peste 1200 m (fig. 1).

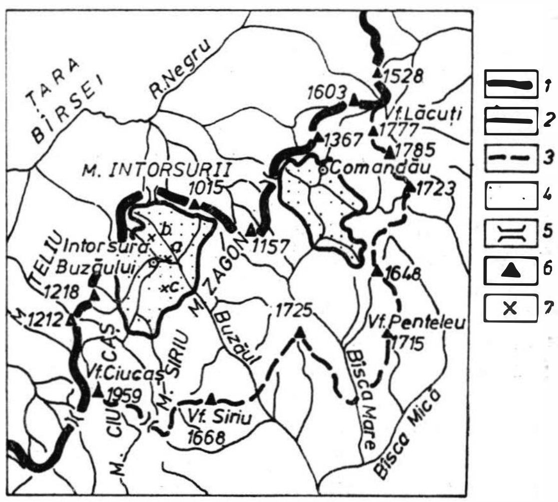

Fig. 1. Localizarea depresiunii Întorsura Buzăului (după P. Coteţ, 1973). 1 cumpăna apelor; 2 limita depresiunii; 3 limita marilor înălţimi; 4 depresiunea Întorsura Buzăului şi Comandău; 5 pasuri şi trecători; 6 vîrfuri; 7 staţiuni tardenoaziene (a Cremenea; b Costanda-Lădăuţi; c Gîlma - Roate = Valea Brădetului).

* Observaţiile care decurg din analizele de laborator prezentate în acest articol au fost efectuate pe baza probelor de pămînt recoltate în urma unor restrînse sondaje executate în vara anului 1973. La aceste cercetări au participat V. Chirica de la Institutul de istorie şi arheologie ,,A. D. Xenopol'' Iaşi, precum şi colectivul de cercetători de la Institutul de arheologie al Universităţii din Londra condus de John Nandriş.

[1] N. Orghidan, Bul. Soc. com. geogr., 51, 1932, p. 292—294.

[2] Tr. Naum, An. Univ. ,,C. I. Parhon'', şt. nat., geol.-geogr., 13, 1957, p. 233—251.

S C I V A, tomul 26, nr. 3, Bucureşti, 1975, p. 315—341

Depresiunea Întorsura Buzăului se desfăşoară de o parte şi alta a văii epigenetice a Buzăului [3] şi a unora din afluenţii acestuia. Rama depresiunii apare bine individualizată, fiind constituită dintr-o serie de înălţimi de circa 1 000 m, care de fapt alcătuiesc o primă platformă de eroziune foarte bine evidenţiată într-o serie de sectoare ale Carpaţilor de Curbură. Un al doilea nivel de eroziune se situează la circa 1 200—1 500 m, prezentîndu-se ca o punte de legătură între Carpaţii Meridionali şi Carpaţii Orientali, iar a treia suprafaţă de eroziune cuprinde altitudini de circa 1600 m [4].

În cadrul depresiunii aspectul reliefului este cel deluros piemontan, destul de erodat, mai cu seamă pe pante, din cauza defrişărilor brutale efectuate în trecut, defrişări care au activat o eroziune intensă. În unele zone depozitele superficiale au fost complet spălate şi remaniate.

Condiţiile climatice, ca în majoritatea depresiunilor intramontane din Carpaţii româneşti, se caracterizează printr-o serie de trăsături distincte. Aşa de exemplu, temperatura din luna ianuarie este destul de scăzută (circa —4,5°C), fenomen datorat inversiunilor de temperatură proprii zonelor depresionare. Ca urmare, temperatura medie anuală nu este prea ridicată (circa 7,6°C), o consecinţă dealtfel şi a temperaturii medii din luna iulie suficient de moderată (circa 16°C). Precipitaţiile medii anuale sînt cuprinse între 700 şi 800 mm. Repartizate pe anotimpuri se constată că cea mai mare cantitate cade în timpul verii (circa 40%). Primăvara se produc 25%, toamna 20%, iar în timpul iernii precipitaţiile sînt cele mai reduse, însumînd circa 15% din totalul anual [5]. Din punct de vedere al raionării climatice, depresiunea Întorsura Buzăului face parte din provincia regiunilor cu climă de munte, ţinutul climei de depresiuni, districtul climei de pădure (IV Gp) [6].

ISTORICUL CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DIN DEPRESIUNEA ÎNTORSURA BUZĂULUI

Surprins de denumirea văii Cremenea, afluent al Buzăului, Iulius Teutsch efectuează primele cercetări de teren în anul 1910, descoperind o serie de piese de silex paleolitice. În anul următor, execută săpături la poalele Dealului Negru (în „Poieniţă") pe partea dreaptă a pîrîului Cremenea, în apropierea confluenţei cu pîrîul „Al Rău", în marginea satului, unde descoperă o aşezare aurignaciană [7]. Atras de importanţa unor piese descoperite la Cremenea, în anul 1924, H. Breuil cercetează personal colecţia din Braşov [8].

Valoroasa descoperire a lui I. Teutsch de la poalele dealului Negru, precum şi îndemnurile ilustrului paleolitician francez H. Breuil, l-au determinat pe arheologul M. Roska să continue cercetările în această zonă.

[3] N. Orghidan, *Văile transversale din România*, Bucureşti, 1969, p. 40—43.
[4] Tr. Naum, *op. cit.*, p. 233—251; An. Univ. „C. I. Parhon", şt. nat., geol.-geogr., 27, 1961, p. 129—143.
[5] Şt. M. Stoenescu şi D. Ţîştea, *Clima Republicii Populare Române*, Bucureşti, 1962, p. 105.
[6] Şt. M. Stoenescu în *Monografia geografică a R.P.R.*, I, 1960, anexa 17.
[7] I. Teutsch, Barlangkutatás, 2, 1914, 2, p. 51—64, 65—99.
[8] H. Breuil, Bul. Soc. de şt. Cluj, 2, 1925, p. 187—208.

Astfel, în vara anului 1924 M. Roska face verificarea stratigrafică a așezării în care a săpat I. Teutsch și execută săpături pe terasa inferioară a pîrîului Cremenea în punctul „Dinu Buzea", descoperirile sale făcînd obiectul mai multor articole în perioada 1924—1956 [9].

Importanța descoperirilor de aici, precum și bogăția materialului litic găsit în depresiunea Întorsura Buzăului au determinat colectivul condus de C.S. Nicolăescu-Plopșor să reia cercetările în zona Sita Buzăului în toamna anului 1956 [10]. În perioada 1956—1957 și 1960—1961 [11] s-au executat săpături destul de ample în așezarea „malul Dinu Buzea", iar în anii 1957—1959 s-au efectuat săpături în stațiunea Gîlma-Roate (Valea Brădetului) [12]. În aceeași vreme, în urma unor intense cercetări de teren efectuate în zonă, s-au descoperit încă cinci așezări, în unele din ele făcîndu-se mici sondaje [13]. De asemenea, la circa 10 km nord-est de Cremenea-Sita Buzăului, între cătunul Costanda și satul Lădăuți (comuna Barcani) a fost descoperită o nouă așezare care s-a cercetat în cursul celor două campanii de săpături din 1960—1961 [14].

CONSIDERAȚII ARHEOLOGICE GENERALE PRIVIND DESCOPERIRILE PALEOLITICE DIN DEPRESIUNEA ÎNTORSURA BUZĂULUI

Cele mai vechi dovezi de locuire paleolitică descoperite în depresiunea Întorsura Buzăului aparțin, se pare, perioadei de sfîrșit a paleoliticului mijlociu, dacă nu chiar perioadei de început a paleoliticului superior. Este vorba de trei vîrfuri bifaciale care au fost găsite întîmplător pe valea pîrîului Chichirău de I. Teutsch și M. Roska [15]. Este necesar să amintim că asemenea piese nu au mai fost descoperite prin cercetări de teren, săpături și sondaje întreprinse de noi în ultimii 20 de ani.

În ceea ce privește stațiunile în care s-au făcut săpături mai mult sau mai puțin ample se poate afirma că cele mai vechi niveluri de locuire aparțin paleoliticului superior. Astfel, locuiri aurignaciene au fost identificate la Cremenea — „Poienița" (așezare săpată de I. Teutsch) și Cremenea — „malul Dinu Buzea" (nivelul I), iar cele de tip gravetian oriental sînt mai slab reprezentate atît în „Poienița", cît și în așezarea „malul Dinu Buzea" (nivelul II).

În ceea ce privește epipaleoliticul, în zona de care ne ocupăm, putem afirma că este destul de bine reprezentat. În acest sens amintim bogatele locuiri tardenoaziene de la Cremenea — „malul Dinu Buzea" (nivelul III), Gîlma-Roate (Valea Brădetului) și Costanda-Lădăuți. La acestea se mai

[9] M. Roska, Dacia, 1, 1924, p. 305—308; An. Inst. Geol. Rom., 14, 1930, p. 100, 118—120; ArchErt, 83, 1956, 2, p. 166—177.

[10] C.S. Nicolăescu-Plopșor și I. Pop, Materiale, 5, 1959, p. 29—34; idem, Materiale, 6, 1959, p. 51—56.

[11] Al. Păunescu, SCIV, 17, 1966, 2, p. 319—324.

[12] Al. Păunescu și I. Pop, Materiale, 7, 1960, p. 33—35; idem, Materiale, 8, 1962, p. 153—156.

[13] Al. Păunescu, *op. cit.*, p. 319—324.

[14] *Ibidem.*

[15] I. Teutsch, *op. cit.*, p. 51—64; M. Roska, Bull. de la Soc. des scien. de Cluj, 2, 1925, p. 183—192.

adaugă alte patru aşezări identificate prin sondaje restrînse [16]. În legătură cu locuirile epipaleolitice din depresiunea Întorsura Buzăului se detaşează cîteva aspecte de ordin general:

— Abundenţa materialului atipic (spărturi, aşchii de descojire, bulgări întregi sau sparţi intenţionat) reprezentînd deşeuri de prelucrare precum şi vecinătatea depozitelor cu materie primă ne permit să afirmăm că la Cremenea (malul „Dinu Buzea") avem de-a face cu o aşezare atelier, iar la Gîlma-Roate şi Costanda-Lădăuţi cu veritabile ateliere de prelucrare a uneltelor microlitice. În aceasta din urmă materia primă (silexul) se află chiar pe loc [17].

— Bogăţia resturilor de prelucrare ca şi proporţia redusă a uneltelor tipice întregi descoperite în cele trei locuiri amintite se explică prin aceea că piesele caracteristice finite luau calea schimbului, rămînînd pe loc atît piesele rupte sau pregătite pentru a fi finisate, cît şi pierderile obişnuite ale unor unelte mărunte.

— Avînd în vedere atît pronunţatul fond gravetian final, cît şi mărimea şi identitatea tipurilor de piese se poate afirma că între locuirea tardenoaziană de la Cremenea — „malul Dinu Buzea" şi cea de la Gîlma-Roate a existat fără îndoială o contemporaneitate. Cît priveşte aşezarea de la Costanda-Lădăuţi sărăcia materialului tipic (trapeze etc.), precum şi absenţa, în suprafaţa săpată, a altor forme tipice (semilune, burine etc.) nu ne permit o asociere decît parţială cu grupa Cremenea — Gîlma-Roate. Avînd însă în vedere asemănarea unor tipuri de piese am putea să legăm staţiunea de la Costanda-Lădăuţi şi de locuirea tardenoaziană de la Lapoş[18], aşezarea situată la sud-est, la circa 65 km în linie dreaptă [19].

— Pe baza descoperirilor epipaleolitice de pînă acum din România s-ar putea conclude că din punct de vedere arheologic locuirile din depresiunea Întorsura Buzăului aparţin unei etape mai vechi a tardenoazianului din ţara noastră, mai ales dacă ţinem seama de tipologia uneltelor şi îndeosebi de fondul gravetian final întîrziat relativ mai pronunţat decît în alte locuiri tardenoaziene ca de pildă Ciumeşti, Ripiceni, Erbiceni [20].

— În nici una din aşezările de la Cremenea („malul Dinu Buzea"), Gîlma-Roate sau Costanda-Lădăuţi nu s-au descoperit resturi osoase şi nici urme de vetre de foc, deşi unele piese au suferit influenţa focului.

★

Rezultatele prezentate în acest articol sînt rodul unor cercetări complexe efectuate în ultima vreme asupra sedimentelor în care s-au descoperit urme de locuire aparţinînd paleoliticului superior şi îndeosebi tardenoazianului din depresiunea Întorsura Buzăului. Am considerat că pentru o mai justă înţelegere privind încadrarea descoperirilor amintite, în afara

---

[16] Al. Păunesu, *op. cit.*, p. 319—324. Acestea sînt: „Poarta Cremenei", „Sub Deluţ," „În cotul Otecului" (aflate pe teritoriul cătunului Gîlma= Valea Brădetului) şi „În grădiniţă" (Cremenea).

[17] Al. Păunescu, *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970, p. 143—145.

[18] Fl. Mogoşanu, SCIV, 15, 1964, 3, p. 337—348.

[19] Al. Păunescu, SCIV, 17, 1966, 2, p. 319—324.

[20] Idem, *Evoluţia uneltelor*..., p. 31—33.

observaţiilor stratigrafice şi arheologice, este necesară efectuarea unor analize ca de pildă cele granulometrice, mineralogice, polinice, precum şi unele observaţii asupra fenomenelor periglaciare fosile.

AŞEZAREA DE LA COSTANDA-LĂDĂUŢI

Staţiunea tardenoaziană de la Costanda-Lădăuţi este situată în apropierea satului Lădăuţi, într-o înşeuare larg deschisă între două înălţimi ale dealului Borşoşu care se ridică cu circa 30—50 m deasupra aşezării (fig. 2) [21]. Altitudinea absolută a punctului în care s-au efectuat săpăturile este de aproximativ 800 m. Profilul peretelui de est al secţiunii V are o grosime de circa 100 cm de la roca de bază pînă la suprafaţa solului (fig. 3 şi 4).

Aşa după cum demonstrează analiza mineralogică efectuată de Otilia Mihăilescu [22], roca de bază este formată din calcit, rocă aproape monominerală. În baza profilului apar dispuse haotic bucăţi de calcit de formă spatică. Calcitul este roca care poate să constituie cimentul unor materiale detritice sau, împreună cu substanţa argiloasă să formeze marnele [23]. Acest fapt nu este lipsit de importanţă pentru sedimentul de la Costanda-Lădăuţi întrucît între 100 şi 75 cm depozitul este marnos. Mineralogic este pusă în evidenţă pentru acest strat (100—75 cm) o masă de bază alcătuită dintr-o mixtură intimă de minerale argiloase cu carbonaţi, avînd o structură pelitică, în care se dispun neomogen psamite de cuarţ de formă angulară, resturi de microorganisme, foraminifere şi pacte de sericit (circa 10%). Raportul dintre masa de bază şi formaţiunea detritică este de 9/1. Fisuri, fără nici o dispoziţie, haotice, traversează şi secţionează sedimentul în toate direcţiile. Aceste fisuri sînt cimentate cu hidroxizi de fier. Deci, sedimentul cuprins între 100 şi 75 cm este o marnă cu structură pelito-psamitică, de culoare cenuşie-verzuie, cu un detritus redus ca procent şi dezvoltare.

Din punct de vedere granulometric rezultatele obţinute de P. Vasilescu [24] demonstrează că depozitul cuprins între 100 şi 75 cm este format în mod predominant din particule argiloase mai mici de 0,002 mm (58,8%), după care urmează fracţiunea de 0,02—0,002 mm în procente de 27,3%, apoi nisipul fin (0,2—0,02 mm) în proporţie de 13,7%. Nisipul grosier este aproape absent, ponderea lui în sediment fiind de numai 0,2%. După cum se vede, analiza granulometrică confirmă deci fineţea materialului din acest strat, relevînd de asemenea bogăţia în carbonaţi (52,16%) a sedimentului din baza profilului (tabelul 1).

Stratul cuprins între 75 şi 50 cm este format dintr-un sediment foarte fin care conţine în partea inferioară în mod sporadic bucăţi de formă spatică de calcit, iar în jumătatea superioară acestea sînt din ce în ce mai frecvente, ajungînd ca între 60 şi 50 cm să formeze un adevărat „pavaj". Granulometria sedimentului în care sînt prinse bucăţile de calcit este deo-

---

[21] Suprafaţa totală săpată în 1960, 1961 şi 1973 este de 128 m².

[22] Analiza mineralogică a fost efectuată de către Otilia Mihăilescu de la I.G.P.S.M.S., căreia îi mulţumim şi pe această cale.

[23] D. Rădulescu, *Petrografia rocilor sedimentare*, Bucureşti, 1965, p. 123—124.

[24] Analiza granulometrică a fost efectuată de către P. Vasilescu de la Institutul de cercetări pentru pedologie şi agrochimie, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

sebit de fină. Particulele argiloase mai mici de 0,002 mm sînt predominante (peste 73,5%). Restul materialului este de asemenea foarte fin încadrîndu-se în cea mai mare parte (peste 16%) în fracţiunea de 0,02—0,002 mm

Fig. 2. Vedere generală a aşezării tardenoaziene de la Costanda-Lădăuţi.

şi cea a nisipului fin (peste 7%). Capacitatea acestui strat de a reţine umiditatea este cea mai ridicată din întregul profil, ea depăşind 5%.

Deasupra pavajului format din bucăţi de calcit, urmează un depozit de culoare negricioasă din cauza conţinutului ridicat de cenuşă. Acest strat,

Tabelul 1

Analiza granulometrică a profilului de la Costanda-Lădăuţi

Adîncimea în cm	Fracţiuni granulometrice în %									Carbonaţi ($CaCO_3$)	% apa din sol Uscat la aer
	Nisip grosier 2—0,2 mm	Nisip fin 0,2—0,02 mm			Total nisip fin 0,2—0,02 mm	Praf 0,02—0,002 mm		Total praf 0,02—0,002 mm	Argilă < 0,002 mm		
		0,2—0,1 mm	0,1—0,50 mm	0,05—0,02 mm		0,02—0,01 mm	0,01—0,002 mm				
0—10	2,5	2,2	7,2	33,0	42,4	13,1	17,4	30,5	24,6	—	1,80
30—40	2,5	1,0	2,4	12,0	15,4	5,9	20,7	26,6	55,5	—	3,35
50—60	2,0	0,7	0,5	6,9	8,1	4,2	12,1	16,3	73,6	—	5,23
60—70	0,2	0,2	0,2	6,6	7,0	2,3	16,0	18,3	74,5	1,15	5,25
90—100	0,2	0,2	0,2	13,3	13,7	5,0	22,3	27,3	58,8	52,16	1,70

cuprins între 50 şi 20 cm coincide cu nivelul tardenoazian. Materialul care îl compune nu mai este atît de argilos (argila mai mică de 0,002 mm scade la 55,5%), devenind mai grosier prin creşterea procentuală a fracţiunii prăfoase (26,6%) şi mai cu seamă a nisipului fin (15,4%) şi chiar a celui grosier care realizează cea mai ridicată valoare a sa din întregul profil (2,5%). Deci, în acest depozit, deasupra pavajului constituit din bucăţi de calcit nu se mai întîlneşte nici un fragment provenit din roca de bază.

Stratul superficial (20—0 cm) are o constituţie diferită de a celor precedente. Fracţiunea argiloasă scade pregnant (24,6%), în timp ce frac-

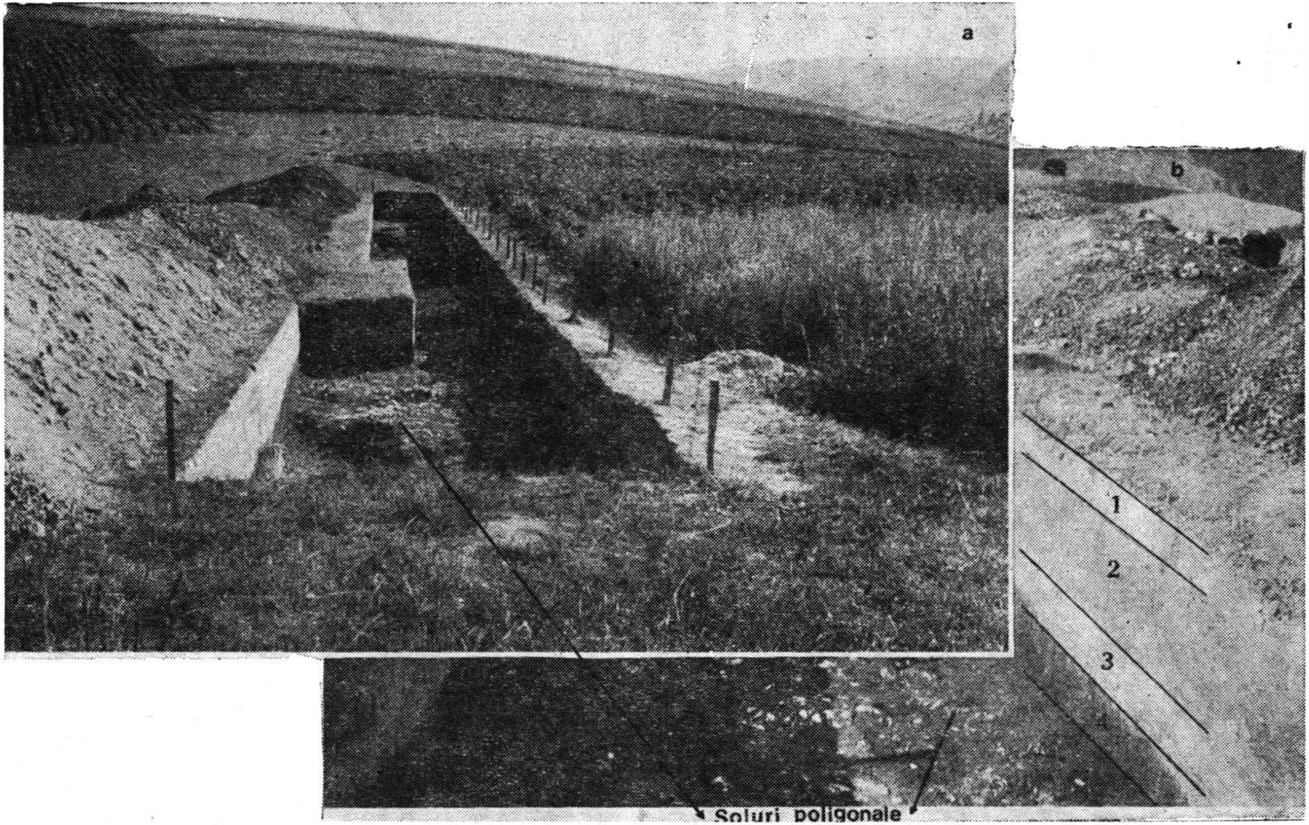

Fig. 3. Stratigrafia şi solurile poligonale din secţiunea IV de la Constanda-Lădăuţi. a vedere generală a săpăturii; b detaliu privind stratigrafia profilului şi solurile poligonale. 1 strat nisipos-lutos de culoare gălbuie; 2 strat lutos-slab nisipos de culoare neagră; 3 strat argilos, brun-gălbui; 4 strat marnos, cenuşiu-verzui.

ţiunea de 0,02—0,002 mm creşte foarte puţin. În schimb nisipul fin se afirmă brusc ajungînd la 42,4%, iar nisipul grosier se menţine în procente de 2,5%. Este evident că este stratul cu cea mai grosieră granulometrie din întregul profil. Culoarea sa este cenuşiu-roşcată şi nu face efervescenţă cu HCl.

Mineralogic stratul superficial apare constituit din două fracţiuni :

— o fracţiune detritică, cu structură psamitică şi cu predominarea formelor angulare. Mineralele predominante sînt cuarţul, feldspatul, sericitul, muscovitul etc.

— o fracţiune de cimentare, alcătuită din silice coloidală şi minerale argiloase.

Caracteristica stratigrafică de bază a profilului de la Costanda-Lădăuţi este dată de ,,pavajul'' de pietre de calcit, de la adîncimea de 60—50 cm.

Se pune întrebarea : Care este originea acestui strat de pietre la acest nivel ?

Literatura de specialitate privind fenomenele periglaciare menţionează de multă vreme existenţa unor astfel de fenomene, iar termenul adoptat pentru denumirea acestui proces este diferit în funcţie de aspectul pe care îl îmbracă dispoziţia în plan a pietrelor : pavaj de pietre, soluri poligonale, soluri striate etc.

Existenţa pietrelor de calcit la acest nivel este un fenomen natural care se produce în condiţii climatice speciale, iar mecanismul formării acestor straturi de pietre este în prezent deosebit de bine cunoscut datorită îndeosebi unor experienţe ample realizate în laboratoare gigant, special amenajate pentru studierea acestor fenomene. Credem că este absolut necesară descrierea fenomenului respectiv, considerînd utilă cunoaşterea sa în special de către arheologi în vederea înlăturării pe viitor a unor confuzii care ar putea duce la atribuirea unor astfel de procese acţiunii omului preistoric. Afirmăm aceasta pentru că este evidentă, chiar în profilul de la Costanda-Lădăuţi, tentaţia, la prima vedere, de a atribui ,,pavajul de pietre'', dispus la nivelul de la care începe stratul de cultură, eventual unui proces antropogen.

Prima aluzie la existenţa unor straturi de pietre alungite şi aplatizate care s-ar fi ridicat pe verticală a fost făcută de către A.R. Martin, încă din anul 1758 [25]. Observaţii asemănătoare face în anul 1864, în Munţii Alpi, C. Hauser, fenomenul descris de el nefiind altceva decît ceea ce avea să fie cunoscut mai tîrziu sub denumirea de soluri poligonale [26].

La baza formării solurilor poligonale stau, ca o primă fază a evoluţiei lor, pietrişurile care se ridică pe verticală, ca dealtfel şi la originea solurilor striate. În timp ce solurile poligonale se formează pe suprafeţe plane, solurile striate iau naştere pe suprafeţe slab înclinate (2—6°).

---

[25] A.R. Martin, Ymer. Arg., 1, 1881, p. 102—141, *apud*, K. Philberth, Biuletyn Peryglacjalny, 13, 1964, p. 99—198. A. R. Martin scrie: ,,...cîteva pietre se ridică de o manieră destul de singulară; acestea sînt piese alungite aşezate vertical, printre care se găsesc plăci şistoase aşezate pe muchie''.

[26] C. Hauser, Jhb. Schweiz. Alpenclub, 1, 1864, *apud*, K. Philberth, *op. cit.* G. Hauser face următoarea descriere, în apropierea vîrfului Selbsanft din Munţii Alpi: ,,...acest platou seamănă cu o grădină aranjată de mîna omului, subdivizată în răzoare înconjurate ca o palisadă de pietre aşezate vertical sau oblic''.

Originea periglaciară a pietrişurilor care se ridică pe verticală este se pare unanim acceptată în ultima vreme. Problema care se mai cercetează încă este aceea a explicării fenomenului de ridicare a pietrelor şi de reconstituire şi cunoaştere a condiţiilor care generează aceste procese.

M. Lohest, încă din 1908, invoca ca drept cauză a ridicării pietrelor pe verticală alternanţa îngheţului şi dezgheţului [27].

Explicaţia cu adevărat ştiinţifică a cauzelor ridicării pietrelor pe verticală a fost dată de către A. Cailleux şi G. Taylor în 1954 [28].

Analiza granulometrică a profilului de la Costanda-Lădăuţi relevă că imediat sub stratul de pietre materialul este cel mai fin, predominînd în proporţie de peste 73,5% fracţiunea argiloasă mai mică de 0,002 mm. De asemenea, se remarcă faptul că acest strat (50—60 cm) are proprietatea de înmagazinare a celei mai ridicate umidităţi din întregul profil (peste 5 %). Aceste două caracteristici sedimentologice se numără, după A. Cailleux şi G. Taylor [29], printre condiţiile de bază care contribuie la ridicarea verticală a pietrelor.

Experienţele de laborator au constituit de multă vreme o preocupare importantă a cercetării în vederea explicării unor fenomene periglaciare. În special în ultima vreme au fost create în chip special laboratoare gigant pentru astfel de studii. Aşa de exemplu, după circa zece ani de studii, cercetătorul Albert Pissart de la Liège a ajuns să elucideze multe din secretele producerii mai cu seamă a fenomenului de ridicare verticală a pietrelor. Ca şi A. Cailleux şi G. Taylor, A. Pissart invocă un moment rotaţional în cadrul procesului de ridicare a pietrelor. Spre deosebire de aceştia, A. Pissart consideră că un moment rotaţional al pietrelor se poate produce şi în momentul îngheţului (fig. 5) [30].

Realizarea poziţiei verticale a pietrei sub efectul îngheţului are loc datorită forţei de ridicare care se aplică acolo unde ea este prinsă în solul îngheţat, atunci cînd piatra este înclinată la 45°. Vectorii *b* de pe figură indică rezistenţa ce s-ar opune deplasării verticale a pietrei dacă această mişcare s-ar face paralel cu poziţia iniţială. Această rezistenţă depinde în primul rînd de plasticitatea şi de granulometria materialului, de forma şi dimensiunile pietrei. În concluzie, forţele *a* şi *b* formează, în timpul îngheţului, un cuplu de forţe care tind a imprima o rotaţie pietrei. Bineînţeles, rotaţia pietrei se produce prin deformarea plastică a solului îngheţat din jur.

A. Pissart afirmă că în momentul îngheţului, care începe de la suprafaţă şi se propagă spre adîncime, nu se produce nici un fenomen invers [31].

Prin urmare, condiţiile principale de producere a fenomenului de ridicare a pietrelor sînt : granulometria foarte fină a materialului în depozi-

---

[27] A. Pissart, Biuletyn Peryglacjalny, 23, 1973, p. 101—113.

[28] A. Cailleux şi G. Taylor, *Cryopédologie. Etude des Sols gelés*, 1954. Referitor la ridicarea verticală a pietrelor se afirmă : ,,Cînd terenul este constituit, pe o grosime suficientă din materiale fine şi argiloase susceptibile de a forma la dezgheţ ceea ce noi numim un molisol, pietrele transportate spre înălţime prin îngheţ, tind vara de a se înfige din nou mai mult sau mai puţin profund în această masă noroioasă. Or, mecanica fluidelor indică că într-un mediu vîscos formele solide aplatizate se deplasează plasîndu-se vertical pe fişie. Este deci un moment vertical alternativ ascendent şi descendent care orientează puţin cîte puţin pietrele plate de o manieră încît cea mai mare axă a lor devine verticală''.

[29] *Ibidem.*

[30] A. Pissart, *op. cit.*

[31] *Ibidem.*

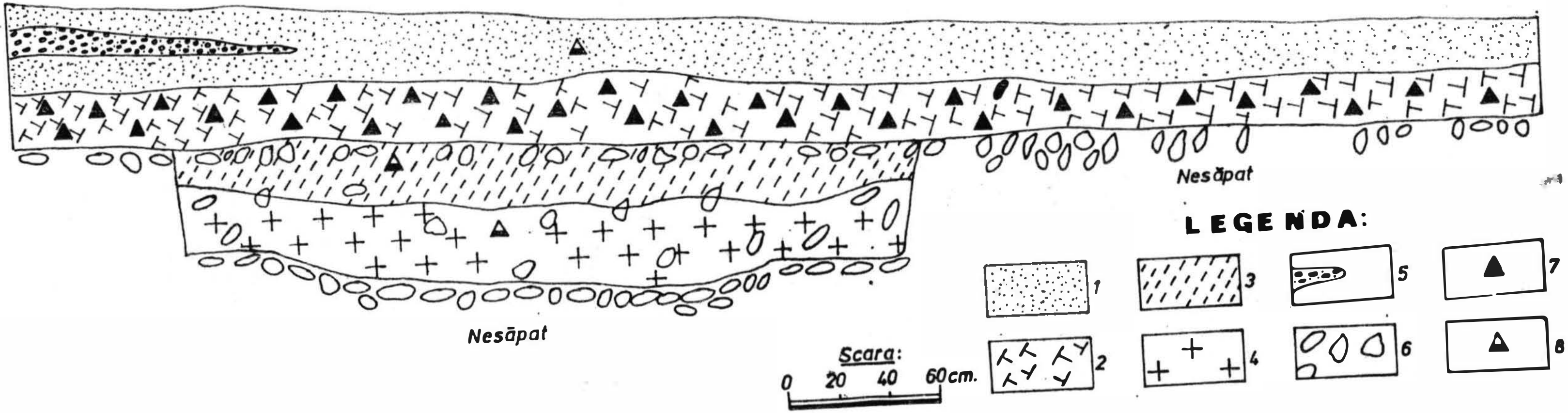

Fig. 4. Profilul peretelui de est al secţiunii V de la Costanda-Lădăuţi. 1 sediment nisipos-lutos de culoare gălbuie; 2 sediment lutos-slab nisipos de culoare neagră; 3 sediment argilos, brun-gălbui; 4 sediment marnos, cenuşiu-verzui; 5 lentilă de pietrişuri; 6 bucăţi de formă spatică de calcit; 7 nivel cu microlite tardenoaziene; 8 piese microlitice izolate.

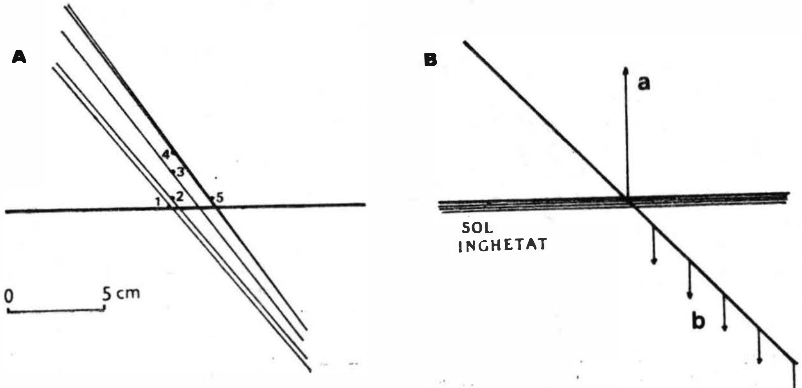

Fig. 5. Schema mecanismului ridicării verticale a pietrelor în condiţiile de îngheţ-dezgheţ a solului (după A. Pissart, 1973). A poziţia succesivă a pietrei într-un sol îngheţat: 1 după 24 ore; 2d upă 48 ore; 3 după 72 ore; 4 după 96 ore; 5 după dezgheţul complet. B schema forţelor care produc redresarea pietrei în timpul îngheţului: a şi b forţele care tind a provoca rotaţia pietrei.

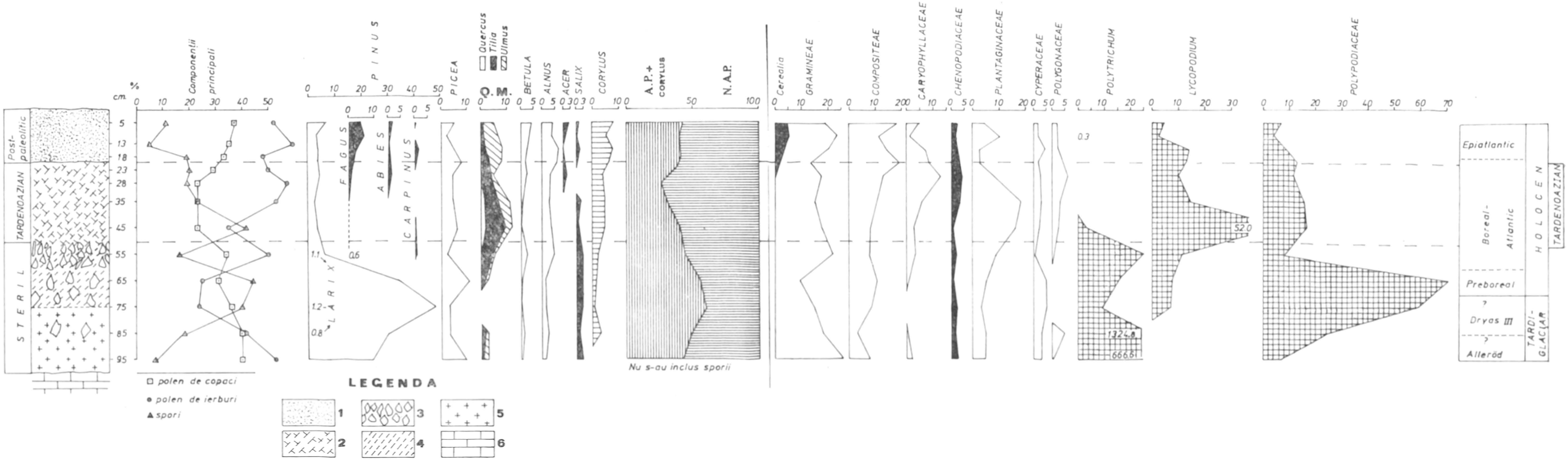

Fig. 6. Diagrama polinică a sedimentului de la Costanda-Lădăuţi. 1 sediment nisipos-lutos de culoare gălbue ; 2 sediment lutos-slab nisipos de culoare neagră ; 3 bucăţi de formă spatică de calcit ; 4 sediment argilos, brun-gălbui ; 5 sediment marnos, cenuşiu-verzui ; 6 substrat de calcit.

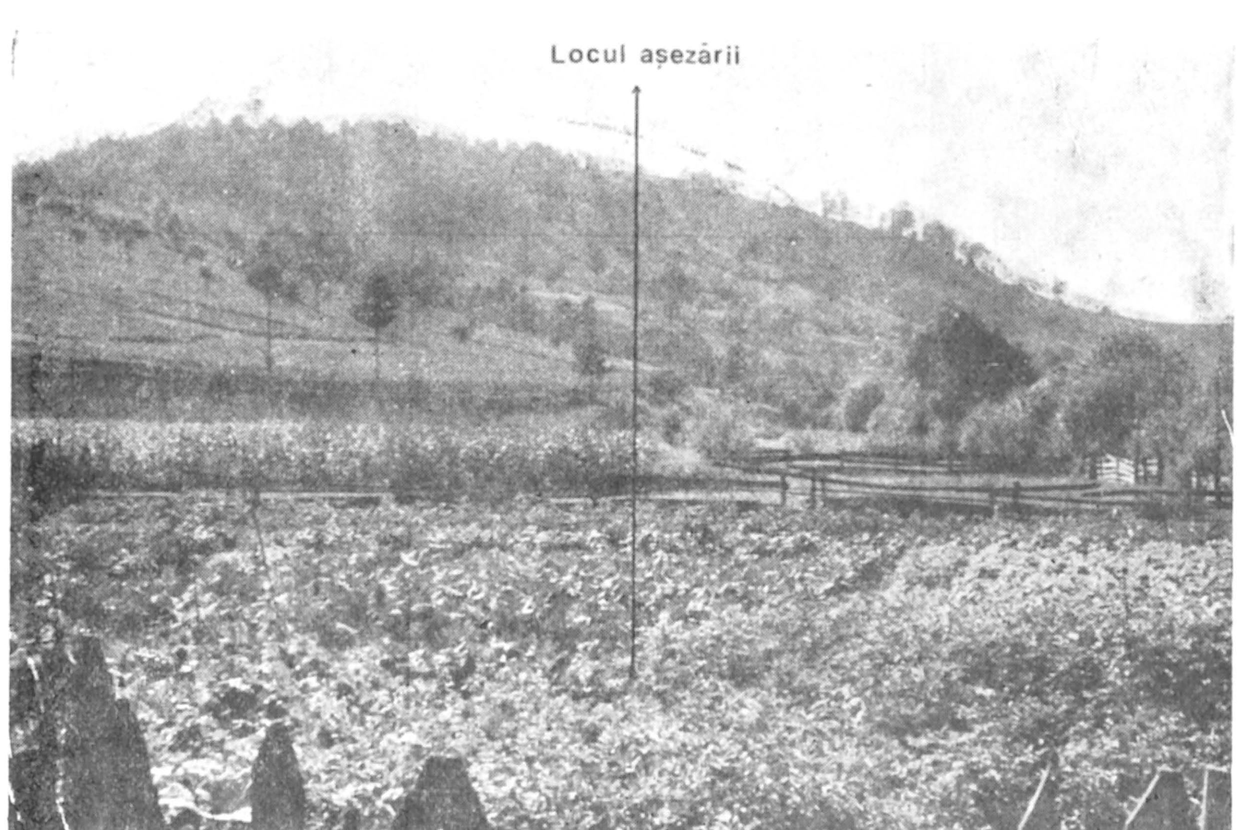
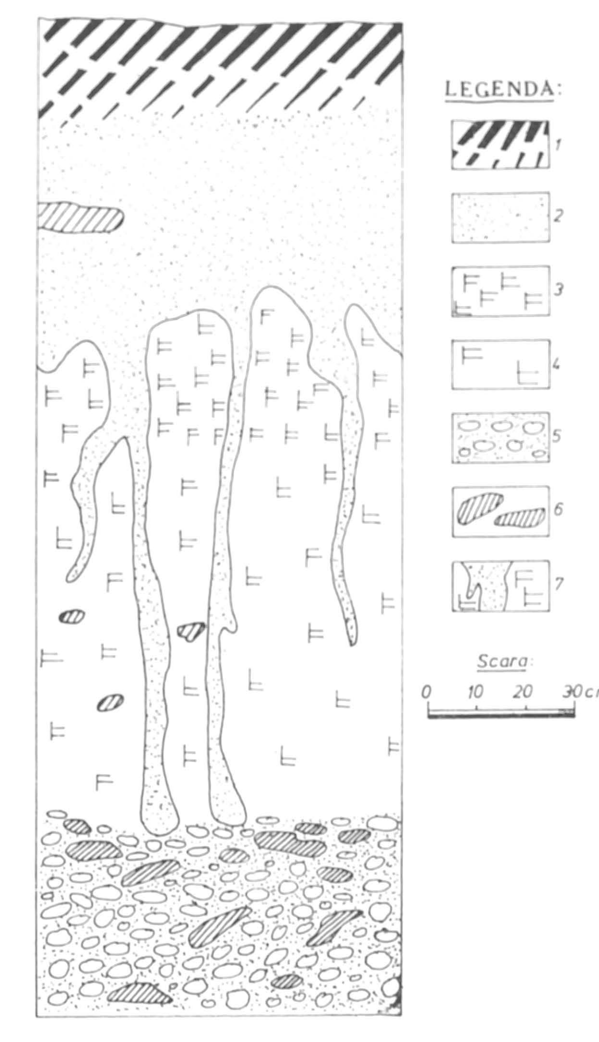

Fig. 7. Vedere generală a aşezării de la Cremenea — ,,malul Dinu Buzea''.

Fig. 8. Pene de ghiaţă intr-un profil din secţiunea 17 de la Cremenea. 1 orizont negru al solului actual ; 2 sediment gălbui ; 3 sediment brun-roşcat , 4 sediment roşcat-gălbui ; 5 pietrişuri şi nisipuri de terasă ; 6 gresii ; 7 pene de ghiaţă.

tul în care are loc ridicarea pietrelor ; umiditatea mare ca şi capacitatea crescută de înmagazinare şi reţinere a umidităţii în straturile respective; existenţa unor condiţii climatice care să se caracterizeze prin îngheţ şi dezgheţ repetat.

În profilul de la Costanda-Lădăuţi existenţa primelor două condiţii, aşa după cum am văzut, a fost demonstrată de analiza granulometrică şi mineralogică. Cea de-a treia condiţie, aceea a existenţei unor condiţii climatice speciale, caracterizate prin îngheţ şi dezgheţ repetat, vom încerca să o reliefăm prin analiza polinică a sedimentului.

ANALIZA POLINICĂ A PROFILULUI DE EST AL CASETEI B DE LA COSTANDA-LĂDĂUŢI

Analiza polinică (fig. 6) a primilor 10 cm, situaţi pe roca de bază, reoglindeşte pentru perioada sedimentării lor un peisaj de pădure, cu predominarea pinului (24,4 %) şi molidului (9,2 %). Destul de reduse, dar totuşi prezente, erau în această vreme elementele stejărişului amestecat (*Ulmus* = 1,7 %, *Tilia* = 0,8 %). Desigur avem reprezentat în acest strat ecoul unei ameliorări a climatului, care, în condiţiile lipsei unor datări C_{14}, este greu să o atribuim uneia din perioadele de încălzire cunoscute prin analiza altor sedimente din Europa sau din ţara noastră. Cunoaştem din cercetările regretatului profesor Emil Pop că faza pinului în Bazinul Bilborului, unde pentru prima dată a fost amănunţit studiată, se împarte în mai multe episoade: pinete aride vechi; episodul pin-molid; episodul mesteacăn; pinete aride noi; pinete cu molid mult; pinete cu molid puţin [32]. Penultimul episod, cel al pinetelor cu molid mult, acolo unde a fost surprins, ca de exemplu în Maramureş [33], Munţii Cernei [34], Munţii Semenicului [35], se caracterizează pe lîngă afirmarea molidului şi prin existenţa, este adevărat în procente cu totul sporadice, a elementelor stejărişului amestecat. N. Boşcaiu este tentat a paraleliza episodul pinetelor cu molid mult cu perioada de încălzire Alleröd din nordul şi vestul Europei [36]. Desigur, în stadiul actual al cercetărilor, fără datări absolute C_{14}, sincronizarea episoadelor din faza pinului relevate de E. Pop şi fazele de încălzire şi răcire tardiglaciare din Europa nordică şi vestică pe care o face N. Boşcaiu se impune ca cea mai logică şi plauzibilă. Ramîne de văzut în ce măsură faza de încălzire de la Costanda-Lădăuţi aparţine într-adevăr episodului pinetelor cu molid, deci încălzirii Alleröd sau dacă ea nu reprezintă sfîrşitul unei faze de încălzire mai vechi din pleistocen.

Între 85 şi 65 cm, adică în depozitul în care s-a produs mişcarea pe verticală a pietrelor de calcit, se remarcă neta dominare a polenulu ide *Pinus*. Pădurea de pin era atotstăpînitoare (48 % din totalul polenului), în cadrul

---

[32] E. Pop, Bul. Grăd. bot. Cluj, 23, 1943, p. 97—116.

[33] Idem, loc. cit., 22, 1942, 1—4, p. 101—177.

[34] N. Boşcaiu, *Flora şi vegetaţia munţilor Ţarcu, Godeanu şi Cernei*, Bucureşti, 1971, p. 251—256.

[35] I. Ciobanu, *Analize de polen în turba Masivului Semenic din Banat*, Cluj, 1948, p. 99—106.

[36] N. Boşcaiu, *op. cit.*, p. 251, 286—287.

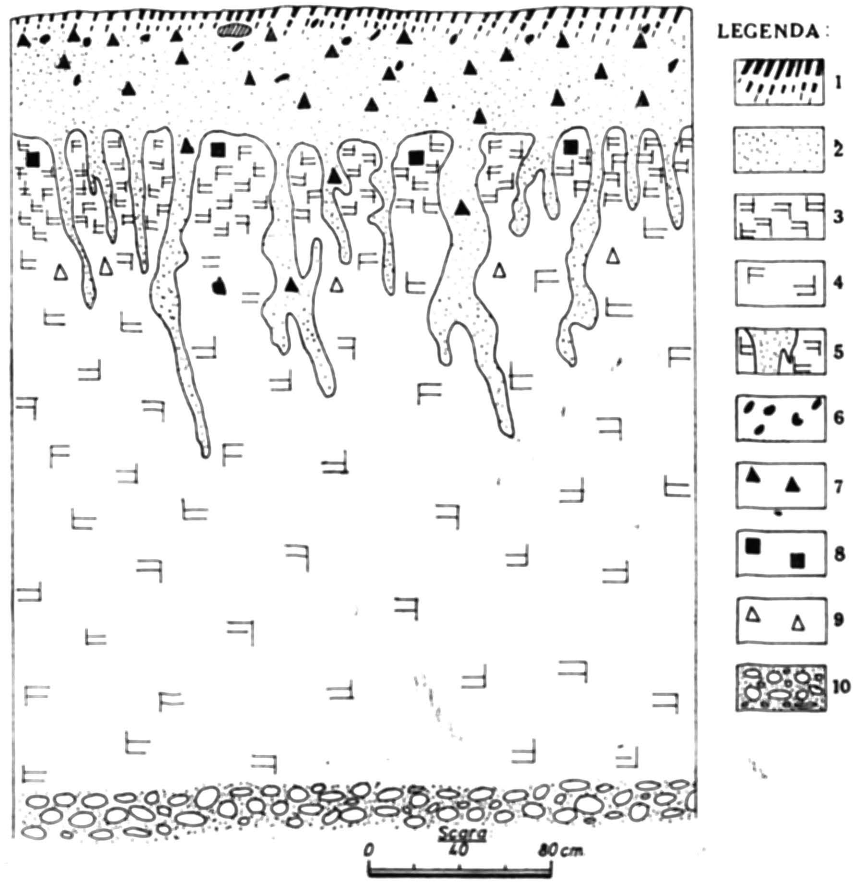

Fig. 9. Profilul peretelui de nord al secțiunii 19, pătratul 3, de la Cremenea. 1 orizont negru al solului actual; 2 sediment gălbui; 3 sediment brun-roșcat; 4 sediment roșcat-gălbui; 5 pene de ghiață; 6 ceramică; 7 nivelul cu microlite tardenoaziene; 8 nivel gravetian; 9 nivel aurignacian; 10 pietrișuri și nisipuri de terasă.

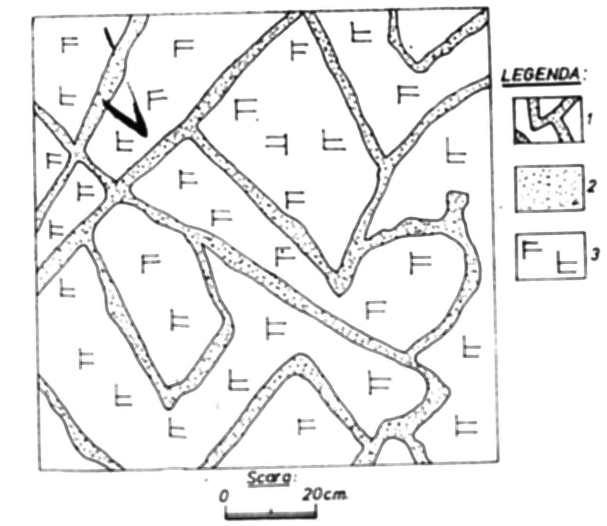

Fig. 11. Crăpături de formă poligonală în secțiunea 17, pătratul 2, de la Cremenea. 1 crăpături poligonale; 2 sediment gălbui; 3 sediment roșcat-gălbui.

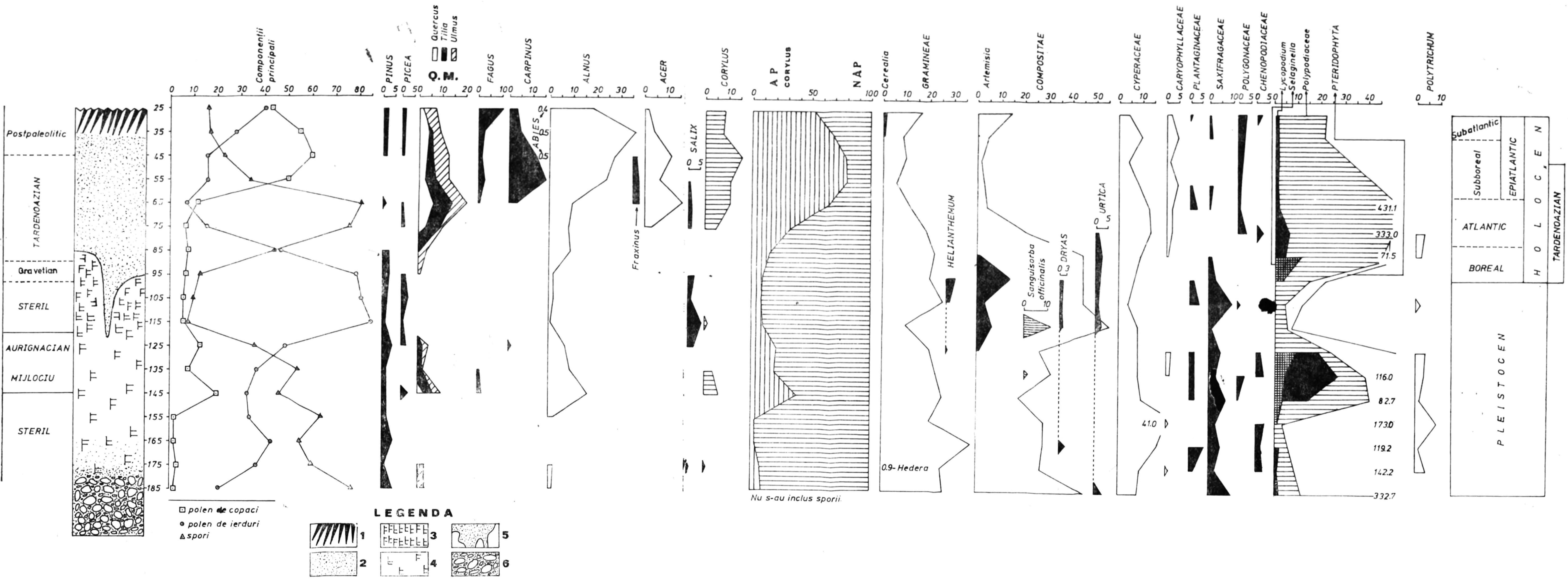

Fig. 10. Diagrama polinică a sedimentului de la Cremenea. 1 orizont negru al solului actual; 2 sediment gălbui; 3 sediment brun-roșcat; 4 sediment roșcat-gălbui; 5 pene de ghiață; 6 pietrișuri și nisipuri de terasă.

ei vegetînd cu totul sporadic *Picea*, *Larix*, *Salix*, *Betula*, *Taxus*, *Alnus* şi *Juniperus*. Este faza cea mai riguroasă din întreaga perioadă de sedimentare a profilului de la Costanda-Lădăuţi. Dacă aparţine sau nu această perioadă de răcire majoră unei faze reci specifice tardiglaciarului (Dryas recent ?) sau numai preborealului privit în general este greu de hotărît.

La 65 cm regresul pinului (33,9%) este acompaniat de afirmarea molidului (10,5%) şi ienupărului (2,9%), precum şi de primele apariţii ale copacilor cu frunza căzătoare, cum ar fi *Tilia* (1,7%) şi *Ulmus* (1,1%). Polipodiaceele ajung în acest timp la cea mai mare dezvoltare (70,9%), iar *Lycopodium* este în continuă creştere. Dacă admitem ca valabile sincronizările de mai sus cu perioada de încălzire Alleröd şi faza rece Dryas, în mod logic această fază ar aparţine preborealului ca fază holocenă. Oricum, această fază aparţine unei perioade de timp limită, în sensul că acum, la acest nivel, încetează deplasarea verticală a pietrelor. La acest nivel are loc acumularea bucăţilor de calcit, după ce au străbătut circa 40 cm pe verticală, formînd un strat de concentrare a acestora. Analiza microscopică a unei pietre care a suferit fenomenul ridicării pe verticală a demonstrat existenţa ritmică a unor fisuri paralele submilimetrice, umplute cu caolin şi cu totul sporadic cu hidroxizi de fier. Aceste aspecte sînt noi argumente aduse mişcării verticale a pietrelor în cadrul proceselor de îngheţ-dezgheţ a solului. Cercetările noastre din vara anului 1973, efectuate în principal pentru colectarea probelor necesare diferitelor analize, nu ne-au permis executarea unor săpături ample în suprafaţă pentru a observa în detaliu modul de concentrare a pietrelor, mai precis de a stabili dacă este vorba numai de un pavaj de pietre sau dispunerea pietrelor este cea caracteristică solurilor poligonale sau striate. Aşa cum se observă din figura 3, se pare că la Costanda-Lădăuţi avem reprezentate soluri poligonale. Această problemă nu va putea fi rezolvată decît atunci cînd se va săpa o mare suprafaţă, pînă la nivelul pietrelor şi se vor curăţi bine pentru precizarea felului în care acestea se dispun. În acest fel s-ar putea găsi dovada grăitoare asupra unui fenomen despre care în prezent ştim foarte puţin, acela al direcţiei vînturilor predominante care nu este exclus să-şi fi lăsat urmele pe unele din pietrele de calcit.

Deasupra sedimentului cu pietre pinul prezintă valori neînsemnate. De fapt stratul de pietre înseamnă şi o bruscă reducere a pinului şi odată cu aceasta primele apariţii şi apoi afirmarea treptată a elementelor stejărişului amestecat, care în scurt timp vor deveni dominante în regiune, pe măsura încălzirii specifice perioadei boreale, apoi celei atlantice.

Ameliorarea climatului înseamnă şi apariţia primelor urme de cultură materială aparţinînd tardenoazianului. Este de presupus că într-o perioadă anterioară, sincronă timpului cînd se producea ridicarea verticală a pietrelor şi apoi formarea solurilor poligonale, această regiune nu oferea cele mai ospitaliere condiţii climatice omului primitiv.

Karl Philberth consideră că solurile poligonale şi solurile striate reprezintă structuri superficiale care pot lua naştere în actual în regiunile arctice sau în munţii înalţi, dacă solul cuprinde elemente granulare fine. Ele apar acolo unde temperatura medie anuală se găseşte puţin deasupra lui 0°C şi umiditatea este relativ ridicată [37].

---

[37] K. Philberth, *op. cit.*

Atît J. Demangeot [38], cît şi A. Cailleux şi G. Taylor [39] afirmă că în general se poate stabili, ca regulă aproximativă, că solurile poligonale şi striate se formează între limita pădurilor şi limita climatică a zăpezilor veşnice.

Cercetările din Munţii Pirinei demonstrează o concentrare în zilele noastre a solurilor poligonale în jurul altitudinii de 3 000 m [40].

Anders Rapp şi Lennart Annersten consideră că la originea solurilor poligonale stă contracţia termală a crăpăturilor într-un sol îngheţat permanent şi uscarea crăpăturilor. Măsurătorile de temperatură efectuate de ei în platoul Puolejokk, din nord-vestul Suediei, presărat cu soluri poligonale, au arătat la adîncimea de un metru temperaturi de circa —3 — —7°C[41].

Cercetătorul german Karl Philberth a studiat foarte mult solurile poligonale şi striate, experienţele sale din Munţii Pirinei determinîndu-l să considere că solurile poligonale sînt inactive în timpul lungilor perioade cînd solul este acoperit de zăpadă. Ele sînt însă reanimate de mai multe ori în cursul fiecărei veri printr-o îmbinare cu apă care urmează după o perioadă de desecare [42]. Teoria sa deci presupune nu numai alternanţa îngheţ-dezgheţ, dar de asemenea trecerea rapidă de la îmbinarea solului cu apă la uscarea sa.

Aşa cum remarcă P. Bellair în insulele Kerguelen [43], teoria lui Philberth se verifică, condiţiile de uscăciune fiind consecinţa unor vînturi violente, care determină spulberarea zăpezii şi uscarea solului. Ca şi în alte zone în care au fost descrise soluri poligonale şi-n această regiune a emisferei sudice condiţiile de temperatură oscilează între —6 şi +11°C, iar temperatura medie anuală este în jur de 0°C. Zilele cu îngheţ sînt extrem de numeroase, umiditatea mare, cuvertura de zăpadă absentă din cauza vînturilor puternice şi ca urmare a acestor condiţii fenomenele de gelifracţie au o amploare deosebită.

În concluzie, putem bănui că aceleaşi condiţii climatice puteau caracteriza regiunea profilului de la Costanda-Lădăuţi în perioada cînd se formau solurile poligonale din această zonă. Lipsa oricărei urme de cultură materială în perioada de timp în care s-a produs ridicarea verticală a pietrelor şi apoi formarea solurilor poligonale poate fi urmarea acestor condiţii climatice deosebit de vitrege. Nivelul de cultură tardenoaziană suprapune stratul de pietre, fiind cuprins într-un sediment lutos-slab nisipos de culoare neagră în care analiza polinică a demonstrat un climat deosebit de favorabil locuirii. Este perioada optimului climatic postglaciar. Locuirea tardenoaziană este contemporană perioadei de trecere boreal-atlantic şi aproape întregului atlantic. Peisajul era cel de pădure, cu frecvente poieni şi locuri deschise ocupate predominant de ierburi. Pădurea era formată în cea mai mare parte din elemente ale stejărişului amestecat în cadrul căruia foarte bine reprezentat era teiul (7,1%), mai cu seamă în prima parte a locuirii tardenoaziene, şi ulmul, mai răspîndit în a doua jumătate a stra-

---

[38] J. Demangeot, Etudes Rhodaniennes, 17, 1942, p. 131—138.
[39] A. Caileux şi G. Taylor, *op. cit.*
[40] K. Philberth, *op. cit.*
[41] A. Rapp şi L. Annersten, în *The Periglacial Environment*, Montreal, 1969, p. 65—91.
[42] K. Philberth, *op. cit.*
[43] P. Bellair, în *The Periglacial Environment*, Montreal, 1969, p. 217—222.

tului de cultură (4,7 %). Dintre ierboase, curba plantaginaceelor este foarte interesantă, în sensul că maximul dezvoltării lor coincide stratului tardenoazian. Johs. Iversen vede în prezenţa plantaginaceelor un semn de rudealizare a locuirii umane şi de existenţă a unor suprafeţe de păşunat [44].

Nu este exclus ca apariţia tardenoazienilor pe aceste meleaguri să fi avut loc într-o perioadă de timp foarte apropiată cronologic de trecerea boreal-atlantic. După H. Godwin aceasta a avut loc în jurul datei de 5500 î.e.n., iar van Zeist consideră că această trecere s-a produs la 5800 î.e.n., Kubitzki indică o dată ceva mai îndepărtată — 6225 î.e.n. [45].

Stratul argilos din partea superioară (20 — 0 cm) aparţine ultimei părţi a holocenului pe care o denumim epiatlantic, considerînd că acest termen întrebuinţat şi de V. Ložek [46] este, cel puţin pentru profilul de la Costanda-Lădăuţi, mai adecvat decît cele de subboreal şi subatlantic. În acest strat au apărut şi unele urme de cultură aparţinînd postpaleoliticului, reprezentate prin cîteva fragmente ceramice atipice, corodate, fără decor, care după aspectul lor par a se încadra în perioada de început a epocii bronzului (Schneckenberg).

AŞEZAREA DE LA CREMENEA („MALUL DINU BUZEA")

Aşezarea de la Cremenea este situată pe terasa de 6 m a Buzăului (altitudinea absolută 720 m) (fig. 7).

În peretele de vest al secţiunii XVII stratigrafia este următoarea: În bază apar pietrişurile de terasă în care s-a săpat doar circa 50 cm. Urmează un depozit de culoare roşcat-gălbuie de aproximativ 60—70 cm, care este suprapus de un strat de 20—25 cm cu o nuanţă brun-roşcată. Aceste două straturi sînt destul de frecvent secţionate de pene de ghiaţă care ajung uneori pînă la pietrişurile de terasă (fig. 8). Sedimentul de deasupra este de culoare gălbuie, cu structură prăfoasă, gros de 35—50 cm. Partea superficială a profilului este formată dintr-un orizont al solului actual gros de 18—20 cm, de culoare neagră [47].

---

[44] Johs. Iversen, Danmarks geol. unders., 4, 1949, *apud*, A. Munaut, Acta Geogr. Lovaniensa, 6, 1967, p. 159.

[45] A. Munaut, *op. cit.*, p. 128.

[46] V. Ložek, în *Probleme der weichsel-spätglazialen Vegetationsentwicklung in Mittel- und Nordeuropa*, Frankfurt/Oder, 1970, p. 155—166.

[47] Suprafaţa totală care a fost săpată la Cremenea în campaniile din anii 1956—1957, 1960—1961 şi 1973 este de 311,10 m². În alte secţiuni ca de pildă în secţiunea I şi IX (situate spre marginea de nord — nord-vest a terasei) stratigrafia de sus în jos se prezintă astfel: orizont al solului actual, negru, de 10—15 cm grosime; sediment galben, gros de 35—40 cm; strat roşcat-gălbui de 60—110 cm; sediment brun-roşcat amestecat cu pietriş mărunt sub formă de lentile cu dimensiuni de la 2 la 10 cm şi chiar 45 cm. În unele locuri sub acest sediment apar pietrişurile de terasă. În alte zone urmează un strat brun-gălbui, nisipos, gros de 15—85 cm care apare sub formă de lentile. În partea bazală a profilului se dispun aceleaşi pietrişuri de terasă ca şi în secţiunea XVII.

De asemenea, spre marginea de nord — nord-est a terasei apare o situaţie stratigrafică interesantă (secţiunea 18): în partea superioară orizontul de suprafaţă al solului actual, de culoare neagră şi cu o grosime de 10—15 cm; sediment fin, gălbui, gros de 30—40 cm; strat brun-roşcat, gros de 30—40 cm; depozit roşcat închis cu structură nisipoasă şi cu pietrişuri mărunte gros de 15—20 cm (lungimea pietrişurilor de 1—2 cm); strat roşcat închis, nisipos în care apar gresii alungite cu dimensiuni pînă la 8 cm. Acest strat a fost săpat doar pe o grosime de 20 cm.

Fig. 12. Structuri periglaciare într-un profil de la Cremenea — „malul Dinu Buzea”.

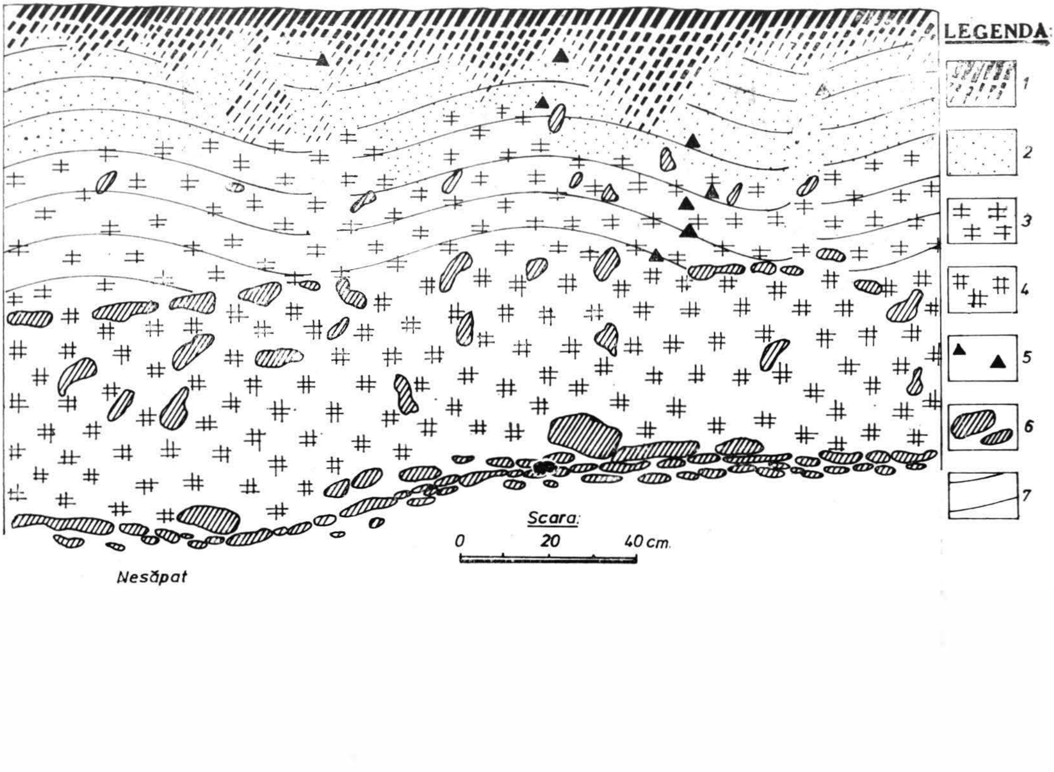

Fig. 13. Profilul peretelui de vest al secțiunii II de la Gilma-Roate (după Al. Păunescu și I. Pop, 1960). 1 orizont negru al solului actual; 2 sediment gălbui cu structură prăfoasă; 3 sediment brun închis; 4 sediment de culoare brună; 5 piese microlitice; 6 gresii; 7 congelifluxiuni.

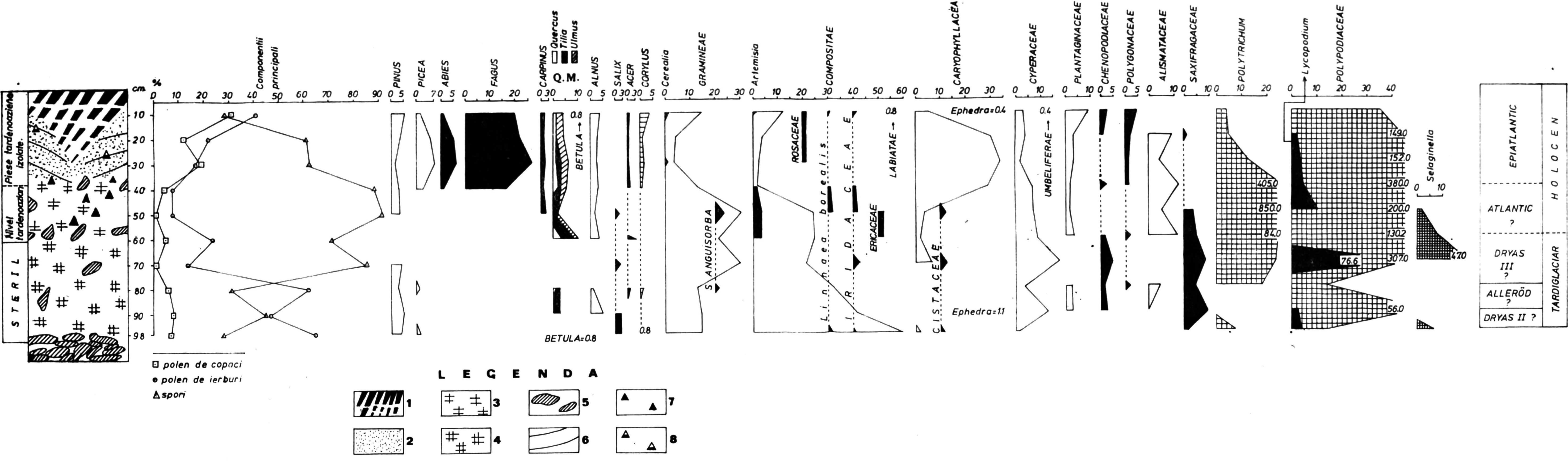

Fig. 14. Diagrama polinică a sedimentului de la Gilma-Roate. 1 orizont negru al solului actual; 2 sediment gălbui cu structură prăfoasă; 3 sediment brun închis; 4 sediment de culoare brună; 5 gresii; 6 congelifluxiuni; 7 nivel cu piese microlitice tardenoaziene; 8 piese microlitice izolate.

Din punct de vedere arheologic în așezarea de la Cremenea s-au putut distinge următoarele niveluri de locuire (considerații generale):

— Nivelul postpaleolitic are o grosime medie de 10—40 cm; excepție fac unele fragmente ceramice care ajung sporadic pînă la 45—50 cm, deci în stratul gălbui. Complexul de la începutul epocii bronzului (cultura Schneckenberg — faza A) conține ceramică și unele pietre de gresie. Această locuire relativ sporadică (în afară doar de un simplu complex de formă cvasi-rectangulară, lung de 370 cm și lat de 220 cm, situat în secțiunea 17 și caseta A) se plasează în orizontul negru al solului actual și spre limita superioară a stratului gălbui.

— Nivelul tardenoazian are o grosime medie de 30—50 cm, situîndu-se în stratul gălbui prăfos. Unele piese pătrund și mai jos prin penele de ghiață, ajungînd chiar pînă la 140 cm adîncime (fig. 9).

— La baza nivelului tardenoazian, în partea superioară a stratului brun-roșcat, se dispune un nivel de locuire gravetian oriental care nu se întinde peste toată suprafața săpată. În secțiunea XX, pătratul 2—3 s-au găsit cîteva bucăți mici de cărbune, provenite probabil de la o vatră de suprafață care ulterior a fost afectată de apele de șiroire. Locuirea gravetiană are o grosime medie de 10—20 cm. Dealtfel grosimea acestui nivel și îndeosebi limita sa inferioară sînt greu de stabilit datorită multitudinii penelor de ghiață și a crăpăturilor de formă poligonală.

— În jumătatea inferioară a depunerii brun-roșcate și uneori spre limita superioară a roșcat-gălbuiului, pe o grosime de 10—20 cm, sedimentul este steril din punct de vedere arheologic.

— Nivelul aurignacian mijlociu, destul de sărac în materiale, are o grosime de 20—30 cm, situîndu-se în partea superioară a stratului roșcat-gălbui.

— Partea inferioară a profilului este sterilă arheologic.

ANALIZA POLINICĂ A PROFILULUI DE NORD-VEST AL CASETEI C DE LA CREMENEA

Analiza polinică a acestui profil a relevat aspecte destul de interesante, legate mai cu seamă de precizarea perioadei de timp și a condițiilor climatice în care s-au produs unele fenomene periglaciare în această zonă.

Sedimentul care suprapune pietrișurile de terasă (circa 10 cm) a reoglindit existența unor condiții climatice anaterme, relevate în special de prezența elementelor stejărișului amestecat cu *Ulmus* (2,8 %) predominant (fig. 10). Procentul general al împăduririi era însă destul de scăzut în această perioadă (A.P. = 7—8 %), golurile de munte cu pîlcuri răzlețe de pădure constituind peisajul obișnuit al regiunii. Între ierboase cea mai mare răspîndire o aveau compositele (46,0 %), gramineele (26,4 %), saxifragaceele (9,6 %) și cyperaceele (9,0 %). De asemenea, pteridofitele erau bine reprezentate, mai cu seamă în proba extrasă de deasupra pietrișurilor.

Depozitul cuprins între 175 și 145 cm s-a sedimentat într-o perioadă rece, cu o umiditate relativ scăzută. Singurul copac care rezistă rigorilor climatului în timpul acestei faze reci era *Pinus*, însă și el în procente cu totul nesemnificative (maximul 4,3 %). Spre sfîrșitul perioadei, pinului i se adaugă arinul cu valori modeste (2,0 %). Climatul era cel al pajiștilor

alpine (N.A.P. peste 95%), prezent în zilele noastre pe culmile cele mai înalte ale Munţilor Carpaţi. Gramineele aveau o răspîndire deosebită (38,0%), mai cu seamă în prima parte, în timp ce cyperaceele s-au dezvoltat mai mult în a doua jumătate (41,0%). Compositele s-au menţinut în procente remarcabile tot timpul acestei perioade reci (circa 25%). Supravieţuirea pteridofitelor în procente semnificative este un indiciu al uscăciunii destul de moderate în această vreme. În sedimentul specific sfîrşitului perioadei calde din baza profilului s-au depistat unele structuri periglaciare de tipul solurilor poligonale (fig. 11). Din păcate, sedimentul nu mai păstrează solurile poligonale în forma lor iniţială, ci numai partea bazală, sub forma unor crăpături umplute cu un sediment deosebit de cel din jur. Aceasta înseamnă că depozitul a suferit la acest nivel o remaniere care a determinat înlăturarea părţii superioare a solurilor poligonale. Desigur că formarea solurilor poligonale a fost condiţionată printre altele şi de existenţa unei oarecare umidităţi în timpul fazei reci relevată de sedimentul cuprins între 175 şi 145 cm.

În spectrul polinic de la adîncimea de 145 cm în mod brusc apar o serie de copaci cu frunza căzătoare, majoritatea cu deosebite înclinaţii termofile. Elementele stejărişului amestecat întrunesc 9,7 % (*Ulmus* = 3,6 %, *Tilia* = 3,6%, *Quercus* = 2,7%), fagul, absent pînă acum, îl întîlnim în proporţie de 1,8%, arinul creşte rapid la 16,2 %, iar alunul înregistrează dintr-o dată 5,4 %. Chiar şi în cadrul pteridofitelor, *Lycopodium*, deloc întîlnit în faza rece anterioară, apare pe neaşteptate în procente deloc neglijabile (9,0%). Este evident că la acest nivel s-a produs un fenomen deosebit, pentru că succesiunea spectrelor polinice nu este logică, demonstrînd absenţa unei părţi din sediment. Dacă a fost vorba de o remaniere puternică sau numai de o spălare treptată a unor orizonturi este greu de spus. Probabil că fenomenul respectiv s-a produs în perioada caldă şi a afectat straturile sedimentate anterior specifice atît perioadei de încălzire, cît şi fazei reci care a precedat-o. Nu este exclus ca acum să fi fost retezate şi structurile superficiale ale solurilor poligonale de care am amintit mai sus.

Există o frapantă contemporaneitate între această perioadă de încălzire (145—125 cm) şi stratul de cultură aurignacian.

Se pune întrebarea: A afectat fenomenul de remaniere stratul de cultură aurignaciană în partea sa bazală?

Un răspuns sigur la această întrebare este dificil de dat. Totuşi, este greu de admis că omul din aurignacian s-ar fi stabilit pe un teren nesigur, bîntuit de spălări şi remanieri repetate, astfel încît înclinăm să credem că mai degrabă nu a existat o locuire aurignaciană anterioară care să fi fost apoi distrusă de aceste fenomene. Cînd afirmăm inexistenţa unei locuiri aurignaciene sau chiar mai vechi ne referim bineînţeles la profilul analizat polinic şi nu la regiunea din împrejurimi.

Şi, pentru a exista o „simetrie", aşa după cum a apărut înscrisă pe diagrama polinică această fază de încălzire, adică în mod brusc, tot la fel este şi sfîrşitul ei. Toate elementele care defineau încălzirea climatului şi în special stejărişul mixt, apărute brusc la începutul fazei, dispar subit în partea superioară a ei (la adîncimea de 125 cm) şi odată cu acestea urmele de cultură materială aurignaciană. Această situaţie generează din nou întrebarea: Se datorează aceasta faptului că respectivii aurignacieni au

părăsit locul îndată ce nu mai prezenta prea multă stabilitate sau din contră respectivele urme de cultură (unelte etc) au fost remaniate odată cu stratele care le conțineau?

Răspunsul la această întrebare nu va putea fi dat decît poate după ce se vor executa mai multe cercetări sedimentologice (granulometrice, mineralogice etc.).

Sedimentul care suprapune pe cel caracteristic perioadei de încălzire este nuanțat de spectre polinice total deosebite de cele anterioare. Sedimentarea s-a făcut într-un climat rece și se pare destul de uscat. Rigurozitatea climatului din aceste vremuri este susținută de mai multe elemente. Atît caracterul stepic-alpin al regiunii (N.A.P. peste 91%), cît mai cu seamă componența covorului ierbos demonstrează un climat deosebit de vitreg. Predominante sînt compositele, iar în cadrul acestora o pondere deosebită o deține *Artemisia*. Tot acum, în prima parte a acestei faze reci, *Sanguisorba officinalis* înregistrează maximul răspîndirii sale (11,7%), pentru ca în partea a doua a fazei să se remarce *Helianthemum* (3,2%). Dar proba incontestabilă a climatului rece din acest timp este oferită de prezența lui *Dryas*, chiar dacă în fiecare spectru nu a fost numărat mai mult de un grăuncior de polen. Între ierboase trebuie de asemenea remarcată răspîndirea saxifragaceelor, ca și a polenului de *Urtica* și *Plantaginaceae*. Pteridofitele se restrîng foarte mult în această vreme, caracterizîndu-se prin cele mai scăzute procente, semn al uscăciunii climatului.

Alături de ierboasele amintite, toate cu o ecologie care să susțină un climat rece, arborii care vegetau în timpul acestei perioade menționează și confirmă acest caracter. Bine reprezentat era *Salix*, probabil *Salix herbacea*. Cu totul sporadic se întîlneau *Pinus* și *Picea*.

În tot timpul acestei perioade reci, caracterizată printr-un climat alpin, nu se întîlnește nici o urmă de cultură materială.

Un alt aspect al depozitului specific acestei faze reci este dat de culoare. Așa cum se observă din figura 10, în profilul din dreapta diagramei sedimentul propriu acestei perioade reci este de culoare brun-roșcată. La prima vedere există tendința de a atribui acest depozit unui sol fosil, încadrare întîlnită dealtfel la cei care s-au ocupat de stratigrafia paleoliticului din această regiune [48]. Așa cum a demonstrat analiza polinică, sedimentul respectiv nu numai că nu aparține unui sol fosil format, în mod normal, într-un climat specific unei oscilații calde, ci dimpotrivă a reoglindit un climat deosebit de riguros pentru perioada sedimentării acestui depozit. În aceste condiții, culoarea brun-roșcată nu se poate explica decît printr-o argilizare puternică a sedimentului datorită uscăciunii climatului.

Interpretînd în acest fel depozitul brun-roșcat de la Cremenea, în sensul atribuirii sale unei perioade reci și nu unui interstadiu, așa cum a fost considerat pînă acum [49], putem să ne explicăm mai ușor motivul pentru care acest strat apare steril din punct de vedere arheologic. Este normal că omul paleolitic părăsea aceste locuri într-o perioadă de răcire a climatului care, în această regiune, putea fi chiar foarte vitreg locuirii, avînd oricum mai puține motive să facă acest lucru tocmai atunci cînd climatul era cel mai favorabil viețuirii, adică într-un interstadiu.

[48] C. S. Nicolăescu-Plopșor și I. Pop, Materiale, 6, 1959, p. 51—56.
[49] *Ibidem.*

Se poate trage deci concluzia că nu întotdeauna culoarea sedimentului este un criteriu stratigrafic, ipotezele formulate numai în funcţie de aceste aspecte fiind de-a dreptul hazardate.

De la 95 cm pînă la suprafaţa solului succesiunea spectrelor polinice probează apartenenţa holocenă a sedimentului pe care îl caracterizează. Aşa după cum se observă din diagrama polinică (fig. 10) toate fazele de vegetaţie specifice regiunilor Carpatice în holocen, stabilite de E. Pop [50] sînt prezente, cu o singură excepţie: faza pinului. Existenţa fazei pinului în depresiunea Întorsura Buzăului este însă confirmată, după cum am văzut, de sedimentul de la Constanda-Lădăuţi. Faptul că aceasta nu apare schiţată în diagrama polinică de la Cremenea ne face să credem că sedimentul caracteristic acesteia a fost îndepărtat. Cum tocmai la acest nivel (fig. 10 şi 12) se remarcă apariţia unor fenomene periglaciare (pene de ghiaţă) tindem să credem că acestea pot fi responsabile de dispariţia sedimentului care ne-ar fi oferit spectrele polinice aparţinînd fazei pinului. Trebuie să avem în vedere faptul că pentru formarea penelor de ghiaţă este absolut necesar să existe un echilibru între temperaturile scăzute şi umiditate, condiţii care se pare că erau îndeplinite tocmai în faza pinului. În timp ce la Costanda-Lădăuţi, în faza pinului se formau solurile poligonale, la Cremenea luau naştere penele de ghiaţă. Cum aceste fenomene, ca mai toate procesele periglaciare, se soldează cu deranjarea sedimentelor, la fel şi la Cremenea una din consecinţe a fost tocmai aceea a distrugerii şi dispariţiei depozitului specific fazei pinului, în timpul căreia s-au produs fenomenele respective. Din cauza acestei discordanţe sedimentologice apare oarecum anormală secţionarea de către penele de ghiaţă în primul rînd a unui depozit specific unei faze reci (depozitul brun-roşcat), iar sedimentul de umplutură al penei pare a aparţine celui holocen de la începutul fazei de stejăriş mixt (fig. 10).

În concluzie, credem că penele de ghiaţă de la Cremenea s-au format în faza de sfîrşit a pleistocenului şi la începutul holocenului, dar că sedimentul specific acestei perioade a fost distrus de înseşi fenomenele periglaciare respective.

În legătură cu aceste aspecte stă şi locuirea gravetiană care se plasează tocmai în această zonă de trecere. Nu este exclus ca slabele urme gravetiene întîlnite azi în aceste straturi să reprezinte dovada unei locuiri mai intense, care a fost însă afectată, ca şi sedimentul ce conţine aceste urme, de procesele periglaciare amintite.

Partea superioară a diagramei de la Cremenea (95—25 cm) reflectă evoluţia postglaciară a sedimentului, toate fazele de vegetaţie proprii ultimei părţi a cuaternarului fiind bine exprimate. Există o similitudine frapantă între caracterul vegetaţiei holocene de la Cremenea şi cel relevat de analiza polinică a turbei de la Comandău. Istoria vegetaţiei reoglindită de turba de la Comandău [51] este dealtfel foarte asemănătoare şi cu cea reconstituită prin analiza polinică de la Costanda-Lădăuţi sau, după cum vom vedea, de cea de la Gîlma-Roate. Ca şi la Comandău, la fel în diagrama polinică de la Cremenea, ordinea dominaţiei elementelor stejărişului mixt

[50] E. Pop, Bul. Grăd. bot. Cluj, 9, 1929, 3—4, p. 81—210.

[51] E. Pop, I. Ciobanu, Bul. Univ. „V. Babeş" — „Bolyai", Seria şt. nat., 2, 1957, 1—2, p. 453—470.

în cadrul fazei cu acelaşi nume este *Ulmus*, *Tilia*, *Quercus*. În faza de stejăriş amestecat cu alun, desfăşurată în timpul celei mai mari părţi a borealului şi în atlantic, copacii cu frunza căzătoare ating procente însemnate, elementele stejărişului mixt fiind reunite în păduri bine închegate (*Ulmus* = 6,9 ; *Tilia* = 7,4 ; *Quercus* = 6,2). Este semnificativă larga răspîndire a arţarului (16,0 %), care prin prezenţa sa atît la Cremenea, cît şi la Comandău demonstrează că nu era vorba de un caracter local, ci probabil cel puţin de unul regional.

Foarte sugestiv este exprimată în profilul de la Cremenea faza carpenului. Carpenul, care la Costanda-Lădăuţi arăta doar o timidă dezvoltare, la Cremenea înregistrează procente concludente (peste 15 %), încît nuanţează foarte clar faza de vegetaţie care îi poartă numele. Faza de vegetaţie a carpenului şi-a început dezvoltarea în perioada de trecere de la atlantic la epiatlantic, continuîndu-şi existenţa o mică parte în această ultimă perioadă (după cronologia Blytt-Sernander s-a desfăşurat în perioada de trecere atlantic-subboreal şi-n prima jumătate a subborealului).

Locuirea tardenoaziană cuprinde perioada de timp în care s-a desfăşurat faza de stejăriş mixt cu alun şi cea mai mare parte a fazei carpenului (fig. 10). Deci, tardenoazianul de la Cremenea s-a dezvoltat în timpul celei de-a doua jumătăţi a borealului, a cuprins întregul atlantic (ca şi la Costanda-Lădăuţi), continuînd să supravieţuiască un scurt timp şi-n prima parte a epiatlanticului (sau prima jumătate a subborealului).

Faza fagului, ultima din evoluţia postglaciară a pădurilor din munţii noştri, este reliefată de sediment doar în partea sa incipientă, începînd de la 35 cm spre suprafaţă, cuprinzînd orizontul negru al solului actual.

AŞEZAREA DE GÎLMA-ROATE (VALEA BRĂDETULUI)

Cătunul Gîlma, azi cunoscut sub numele de Valea Brădetului, face parte din comuna Sita Buzăului. Altitudinea absolută a aşezării este de 887 m. Stratigrafia peretelui de vest a secţiunii II este următoarea : orizont negru al solului actual, gros de circa 5—15 cm, cu microinvoluţii mai largi sau mai înguste în partea bazală ; orizont fin, prăfos, gros de circa 20—30 cm ; sediment brun închis, gros de 20—35 cm. În jumătatea superioară sînt prezentate unele pietre mărunte de 5—6 cm lungime, dispuse izolat ; sediment de culoare brună cu pete mici verzui şi roşcate, gros de 30—50 cm. Sînt frecvente o serie de pietre de natură grezoasă, dispuse în majoritatea cazurilor în mod haotic, dar care spre extremitatea superioară a acestui strat au tendinţa de a se ordona într-un orizont continuu (fig. 13). În partea inferioară a depozitului bucăţile de gresie sînt foarte numeroase şi de mărimi variabile [52].

---

[52] Suprafaţa totală săpată la Gîlma-Roate (Valea Brădetului) în perioada anilor 1957—1959 şi 1973 este de 278 m p. În alte secţiuni stratigrafia este următoarea : *Secţiunea VIII* : orizont negru al solului actual, gros de 5—8 cm ; sediment gălbui închis spre castaniu, gros de circa 30—35 cm ; strat brun închis cu pete verzui şi roşii, gros de 25—30 cm. Apar foarte multe gresii friabile ; orizont de culoare castanie, gros de 5—8 cm. Conţine puţine gresii şi de dimensiuni mici (lungime 2—3 cm) ; strat de gresii friabile a căror grosime nu se cunoaşte. *Secţiunea XI* : orizont negru al solului actual, gros de circa 5—8 cm ; sediment gălbui închis, gros de 12—35 cm. Destu de rar apar o [illegible] de gresie dispuse haotic ; strat de gresii friabile.

Din punct de vedere arheologic s-au observat cîteva trăsături distincte:

— Spre limita superioară a depunerii gălbui-prăfoase s-au găsit în secţiunea IV, pătratul 6, cîteva fragmente ceramice atipice, probabil de la începutul epocii bronzului.

— Nivelul de locuire tardenoaziană se situează la limita inferioară a stratului gălbui-prăfos şi la limita superioară a depozitului brun deschis. Izolat, piesele litice ajung şi în orizontul superior al solului actual, iar altele, tot izolat, se întîlnesc în partea de bază a stratului brun deschis.

ANALIZA POLINICĂ A PROFILULUI PERETELUI DE NORD-EST AL CASETEI H DE LA GÎLMA-ROATE (VALEA BRĂDETULUI)

Sedimentul cuprins în primii 10 cm, depuşi pe stratul de gresii friabile, aparţine unui episod rece, cu aspect alpin şi peisaj deschis, lipsit în cea mai mare parte de copaci (N.A.P. = 90,7%). Singurii arbori care vegetau erau *Salix* (2,3%) *Pinus* (3,9%) şi cu totul sporadic *Picea* şi *Betula*. Între ierburi predominau compositele (59,0%), în timp ce gramineele erau în general modest reprezentate (14,7%). Este semnificativă prezenţa lui *Selaginella selaginoides* (6,2%), ca dealtfel existenta în această vreme a iridaceelor şi cistaceelor, alături de *Linnaea borealis*. Cu totul ipotetic credem că această perioadă ar aparţine unei faze Dryas, probabil Dryas mediu (fig. 14).

Următorii 10 cm (90—80 cm) s-au sedimentat într-o perioadă de ameliorare climatică, cînd apar o serie de copaci cu afinităţi termofile, cum ar fi *Tilia* (2,4%), *Alnus* (4,9%), *Acer* (1,1%, *Quercus* (1,1%) etc. Peisajul rămîne în continuare deschis, însă este notabilă continua reducere a compositelor care scad de la 59,0%, cît înregistrau în baza profilului, la 28,0%. În lipsa unor repere care să cuprindă datări absolute, considerăm că această scurtă perioadă anatermă ar putea aparţine încălzirii Alleröd.

Ea a fost urmată de o nouă şi ultimă fază rece, înregistrată de sedimentul de la Gîlma-Roate. Această răcire determină dispariţia din această zonă a copacilor cu frunza lată şi favorizează instalarea pajiştii alpine, formată în cea mai mare parte din *Gramineae* (30,0%). Alături de acestea vegetau o serie de ierburi cum ar fi *Cyperaceae* (17,0%), *Compositae* (19,0%), *Saxifragaceae* (8,5%) etc. Sporii de *Lycopodium* ating acum cea mai mare pondere din întregul profil (76,6%), alături de o altă pteridofită — *Selaginella selaginoides* (47,0%). În mod logic, admiţînd că perioada de încălzire relevată de sedimentul subiacent aparţine fazei Alleröd, credem că depozitul cuprins între 80 şi 60 cm s-a sedimentat în Dryasul recent.

Avînd în vedere că bucăţile de gresie se concentrează în marea lor majoritate pînă la nivelul care marchează sfîrşitul acestei ultime faze reci, considerăm că o parte din ele s-au ridicat pe verticală în această perioadă. După cum se observă din figura 13 stratul de concentrare a pietrelor a fost afectat de o serie de procese ulterioare, care l-au deranjat. De fapt la acest nivel analiza polinică (fig. 14) înregistrează o discordanţă sedimentologică, o parte din sediment fiind probabil remaniat sau cel puţin deranjat de o serie de fenomene de congelifluxiuni, petrecute ulterior ridicării pietrelor

pe verticală. Discontinuitatea diagramei polinice este evidentă, ea fiind bine exprimată în primul rînd de brusca apariţie a elementelor stejărişului amestecat (9,6%) la 60 cm, după ce în orizontul anterior lipseau cu desăvîrşire. Pe diagrama polinică succesiunea anormală a spectrelor la acest nivel este reoglindită şi de o serie de alte genuri de arbori şi chiar de unele specii de ierboase. La toate acestea se mai adaugă faptul că acum încep a fi întîlnite primele piese microlitice tardenoaziene. Dacă este vreo legătură între apariţia omului preistoric pe aceste meleaguri şi lipsa unei părţi din sediment, determinată eventual de îndepărtarea intenţionată a anumitor strate este greu de precizat. În orice caz ar trebui să se aibă în vedere o astfel de ipoteză, mai cu seamă că situaţia se repetă şi la Cremenea. Nu ar trebui să se omită în acest sens faptul că în toate cazurile este vorba de aşezări atelier, iar materialul se găsea pe loc, uneori chiar în sedimentul pe care-l călcau. Nu era necesar decît să îndepărteze o mică parte din sediment pentru a găsi materia primă de care aveau nevoie şi pe care în multe cazuri o ridicaseră pe verticală fenomenele periglaciare anterioare.

În orice caz, nivelul tardenoazian care se dispune de la stratul ce marchează discontinuitatea spre suprafaţă (60—40 cm), s-a desfăşurat, ca şi la Costanda şi Cremenea, în timpul unei faze calde în care stejărişul amestecat este dominant, marcînd perioada optimului climatic postglaciar. Deoarece o bună parte din sedimentul specific acestei faze de vegetaţie lipseşte, considerăm că borealul nu este reprezentat în diagramă, spectrele polinice din faza stejărişului mixt înscrise de diagrama polinică de la Gîlma-Roate aparţinînd probabil atlanticului.

Nivelul sigur cu microlite ţine pînă la 40 cm. La această adîncime diagrama polinică înregistrează din nou un fenomen deosebit, caracterizat ca şi mai înainte printr-o discontinuitate marcată de data aceasta în primul rînd de curba fagului. Absent pînă atunci, el înregistrează dintr-o dată procente de peste 15 %.

Deci, nivelul tardenoazian de la Gîlma-Roate este cuprins între două remanieri, mai bine zis stratul în care apar microlitele tardenoasiene a fost retezat atît în partea sa inferioară, cît şi în cea superioară.

Este foarte posibil ca această situaţie, relevată de diagrama polinică, să se datoreze fenomenelor de congelifluxiune care au afectat partea superioară a sedimentului şi care s-au produs deci în holocenul superior. Condiţiile climatice actuale, determinate printre altele de altitudinea destul de ridicată a acestui profil, permit producerea unor astfel de fenomene şi în zilele noastre. În acest fel s-ar putea explica poziţia bucăţilor de gresie în sedimentul din partea superioară ca şi a unor microlite care pătrund chiar în orizontul negru al solului actual. Nu trebuie omisă nici influenţa antropică recentă şi în primul rînd deranjarea straturilor superficiale de arăturile efectuate în ultima vreme.

Răvăşirea straturilor superioare este evidentă, sedimentul fiind puternic afectat de fenomenele de congelifluxiune care au determinat formarea involuţiilor şi deranjarea stratului de pietre ridicate probabil într-o fază anterioară de răcire a climei. Din această cauză piesele tardenoaziene, marcate a fi dispuse în depozitul specific epiatlanticului, trebuie interpretate ca atare, considerîndu-le ca nefiind la locul lor, ci ridicate la acest nivel prin fenomenele periglaciare actuale.

CONSIDERAȚII GENERALE ASUPRA CRONOLOGIEI RELATIVE A TARDENOAZIANULUI DIN DEPRESIUNEA ÎNTORSURA BUZĂULUI ÎN CONTEXTUL EUROPEAN

Analiza polinică a relevat faptul că tardenoazianul din depresiunea Întorsura Buzăului s-a desfășurat în timpul holocenului. În vreme ce la Costanda-Lădăuți stratul tardenoazian este cuprins aproape în totalitate în sedimentul specific perioadei atlantice, la Cremenea, locuirea tardenoaziană s-a dezvoltat în cea mai mare parte a borealului și în întreg atlanticul. De asemenea, la Gîlma-Roate nivelul tardenoazian este sincron perioadei atlantice, în condițiile în care nu se pot preciza cu certitudine începutul și sfîrșitul locuirii din cauza remanierilor ce au afectat-o.

În aceste condiții, în stadiul actual al cunoștințelor, se poate afirma că la Cremenea vînătorii și culegătorii tardenoazieni s-au instalat mai înainte decît cei care au locuit la Costanda. Mai mult, la Cremenea, purtătorii culturii tardenoaziene au continuat să locuiască aici, în timp ce la Costanda-Lădăuți aceștia părăsiseră deja așezarea. Astfel, în timp ce la Costanda-Lădăuți sfîrșitul atlanticului marchează cu aproximație încetarea locuirii, la Cremenea nivelul tardenoazian persistă și în prima jumătate a subborealului (începutul epiatlanticului). Din cauza remanierilor și congelifluxiunilor care au afectat profilul de la Gîlma-Roate o concluzie în acest sens privind această stațiune nu se poate încă formula. Avînd în vedere că tipologia materialului a stabilit unele legături ale acestei stațiuni cu cea de la Cremenea, ele reprezentînd același ansamblu cultural, credem că este posibil ca între ele să fi existat și un paralelism cronologic. Concluzia se bazează pe tipologia și tehnica de prelucrare a materialului litic care a relevat din acest punct de vedere similitudini evidente în ceea ce privește o seamă de tipuri de unelte (gratoare, burine, vîrfuri și lame retușate abrupt, trapeze, semilune etc.) descoperite atît la Gîlma-Roate, cît și la Cremenea.

Așa cum s-a arătat, inventarul litic tipic, dealtfel relativ sărac, de la Costanda-Lădăuți cuprinde piese care prin forma și tipologia lor prezintă într-o oarecare măsură asemănări nu numai cu materialul de la Cremenea și Gîlma-Roate, dar și cu cel descoperit în așezarea de la Lapoș.

În concluzie, tardenoazianul din depresiunea Întorsura Buzăului s-a dezvoltat începînd din boreal, a continuat să existe în zonă întregul atlantic, menținîndu-se chiar pînă în prima jumătate a subborealului.

Ultimele două decenii au însemnat, mai cu seamă datorită studiilor polinice și datărilor C_{14}, revizuirea unor concepții privind geocronologia tardenoazianului european.

Încă din 1957 o serie de datări, mai cu seamă din Olanda și Belgia plasau tardenoazianul între 6960 și 7970 față de prezent, ceea ce raporta această industrie la începuturile atlanticului [53]. De asemenea, J. Barta publică pentru un strat tardenoazian din Slovacia ca specifică o floră de la începutul atlanticului [54].

J. Dupuis și R. Beck, efectuînd studiul pedologic și analiza polinică a stratului tardenoazian de la Hurepoix ajung la concluzia că acesta s-a desfășurat în timpul fazei de stejăriș mixt cu alun specifică atlanticului [55].

---

[53] A. Bohmers și A. Q. Wonters, Palaeohistoria, 5, 1957, p. 27—28.
[54] J. Bárta, Slov Arch, 5, 1957, 1, p. 5—72.
[55] J. Dupuis și R. Beck, Bull. de la Soc. préh. française, 58, 1961, 5—6, p. 314—323.

Straturile tardenoaziene de la Coincy sînt plasate conform rezultatelor analizei polinice, în deplină concordanţă cu datarea C_{14} (5040 ± 400 şi 4740±350 faţă de prezent), la sfîrşitul atlanticului [56].

Mezoliticul de la Iping Common, Sussex din Anglia este datat de J. J. Wymer la 4340±120 î.e.n., iar G. W. Dimbleby indică o floră contemporană tranziţiei boreal—atlantic şi perioadei atlantice [57].

Chiar şi stratele mezolitce de la Ageröds, din Suedia, au fost încadrate de Tage Nilsson, prin analiza polinică, în timpul borealului şi al tranziţiei spre atlantic, cu menţiunea că ar cuprinde cea mai mare parte a borealului[58].

Asupra tardenoazianului de la Montbani (Aisne) s-au efectuat cercetări complexe cuprinzînd printre altele şi analize de polen. Data absolută cea mai veche indică pentru tardenoazianul de la Montbani vîrsta de 8060±350 (6110 î.e.n.), ceea ce înseamnă plasarea lor în timpul borealului [59]. Analiza polinică, executată de Nadine Planchais, indică se pare mai degrabă vîrsta atlantică a acestui sediment [60].

Una din cele mai interesante analize polinice, efectuată în ultima vreme asupra unor straturi mezolitice, aparţine lui Arlette Leroi-Gourhan şi Michel Girard[61]. Pentru noi sînt foarte importante rezultatele obţinute de cei doi cercetători în primul rînd pentru că staţiunea respectivă este aşezată în condiţii asemănătoare celor din depresiunea Întorsura Buzăului. Astfel, aşezarea mezolitică de la Baulmes (Elveţia), pentru că de ea este vorba, este situată în Munţii Jura la o altitudine de 693 m, deci foarte apropiată aşezărilor tardenoaziene din depresiunea Întorsura Buzăului.

Datarea C_{14} privind mezoliticul de la Baulmes cuprinde două cifre foarte apropiate între ele : 6785±150 î.e.n. şi 6580±100 î.e.n.

Mezoliticul de la „Abri de la Cure Baulmes” a fost împărţit de către Michel Egloff în mezolitic inferior cu triunghiuri, mezolitic mijlociu cu trapeze şi mezolitic superior cu trapeze sau neolitic aceramic [62].

Analiza polinică a relevat faptul că în timp ce mezoliticul inferior este sincron celei mai mari părţi a borealului, cuprinzînd şi o mică perioadă de la începutul atlanticului, mezoliticul mijociu şi superior se desfăşoară în tot timpul atlanticului, pînă în pragul subborealului [63].

Pentru cele trei straturi de locuire (5—4 — Sauveterrian ; 3—Tardenoazian şi 2—Post-tardenoazian) descoperite în peştera Rouffignac (Franţa) datările de C_{14} (executate în laboratorul de la Groningen) au dat următoarele cifre : stratul 5 — 7200±90 î.e.n. ; stratul 3— 5850±50 î.e.n. şi stratul 2 — 4450±40 î.e.n. Deosebit de interesantă este observaţia lui C. Barrière potrivit căreia tardenoazianul face legătura cu neoliticul, primeşte

[56] H. Alimen, G. Delibrias şi J. Sauvage, Gallia Préhist., 7, 1965, p. 95—106.

[57] P. A. M. Keef, J. J. Wymer şi G. W. Dimbleby, Proceedings of the Prehistoric Society, 31, 1965, p. 85—92.

[58] T. Nilsson, Acta Univ. Lundensis, 16, 1957, p. 5—80.

[59] R. Parent şi N. Planchais, Bull. de la Soc. préh. française, 69, 1972, 2, p. 508—532.

[60] N. Planchais, C. R. Acad. Sc. Paris, 274, 1972, p. 185—187.

[61] Arl. Leroi-Gourhan, M. Girard, *Annuaire de la Soc. Suisse de préh. et d'archéol.*, 56, 1971, p. 7—15.

[62] *Ibidem.*

[63] *Ibidem.*

influenţa sa şi-l influenţează: tardenoazienii se „neolitizează" (Post-tardenoazianul) pierzîndu-se în neolitic (neolitic de tradiţie tardenoaziană) [64].

Pe baza analizelor efectuate de J. Cohen, autorul încadrează perioada care se întinde din Sauvetterian (circa 7500 î.e.n.) pînă în Chalcoliticul local (spre circa 2500—2000 î.e.n.), în fazele climatice cuprinse din preboreal pînă în subboreal [65].

Prin trecerea în revistă a rezultatelor mai importante în ceea ce priveşte cronostratigrafia tardenoazianului, bazată pe studii complexe care să cuprindă printre altele şi analize polinice, analize pe temeiul cărora noi ne bazăm în principal concluziile geocronologice din depresiunea Întorsura Buzăului, am căutat să schiţăm un tablou cu totul general al situaţiei cronologice a acestei culturi în Europa şi în acest fel să existe posibilitatea de înţelegere mai uşoară a concluziilor la care am ajuns referitor la cronologia tardenoazianului din regiunea Munţilor Carpaţi.

De asemenea, erau necesare o serie de precizări privind în primul rînd stratigrafia depozitului propriu tardenoazianului din această regiune, ştiut fiind că stratul gălbui prăfos, strat în care s-au găsit piesele microlitice tardenoaziene era pînă acum considerat ca aparţinînd Würmului$_3$.

În funcţie de datele de care am dispus am încercat să aducem unele contribuţii cu privire la reconstituirea paleoclimatului din vremea cînd se produceau unele fenomene periglaciare. Acest lucru credem că era necesar cu atît mai mult cu cît aceste forme periglaciare fosile din depresiunea Întorsura Buzăului se plasează într-o zonă în care condiţiile climatice actuale, caracterizate prin temperaturi anuale destul de scăzute, favorizează existenţa unor fenomene periglaciare actuale.

CHRONOSTRATIGRAPHIE ET PALÉOCLIMAT DU TARDENOISIEN DE LA DÉPRESSION DE ÎNTORSURA BUZĂULUI

RÉSUMÉ

Les recherches chronostratigraphiques et paléoclimatiques de la dépression de Întorsura Buzăului, basées sur des études palinologiques, granulométriques, minéralogiques, sur des observations concernant les phénomènes périglaciaires fossiles, etc., comprennent les sédiments de trois sites tardenoisiens: Costanda-Lădăuţi (env. 800 m d'altitude absolue), Cremenea (720 m) et Gîlma-Roate = Valea Brădetului (887 m).

La température annuelle moyenne de la dépression de Întorsura Buzăului est d'environ 7,6°C (moyenne de janvier, —4,5°; moyenne de juin, 16°); les précipitations annuelles sont comprises entre 700 et 800 mm.

Compte tenu de l'abondance du matériel atypique (brisures et éclats dus au débitage, rognons entiers ou brisés intentionnellement) représentant des déchets de la taille, ainsi que de la proximité des dépôts de matière

[64] C. Barrière, Travaux de l'Institut d'art préhistorique, 15 şi 16, Toulouse, 1973 şi 1974, p. 3—54 şi respectiv p. 3—94.

[65] J. Cohen, în C. Barrière, *op. cit.*, 16, Toulouse, 1974, p. 43—46.

première, il est permis d'affirmer qu'à Cremenea on est en présence d'un établissement-atelier et à Costanda-Lădăuţi et Gîlma-Roate de véritables ateliers de l'industrie des outils microlithiques.

Sur la base des données actuelles, il semble que du point de vue archéologique les habitats de la dépression de Întorsura Buzăului appartiennent à une étape ancienne du tardenoisien de Roumanie, surtout si l'on tient compte de la typologie des outils et, en particulier, du fonds gravettien final attardé, qui est plus marqué qu'en d'autres habitats tardenoisiens, tels que Ciumeşti, Ripiceni, Erbiceni.

Le trait caractéristique de la stratigraphie de Costanda-Lădăuţi est la couche de concentration des morceaux de calcite à 50—60 cm (fig. 4), couche formée par le soulèvement vertical des pierres au cours du processus de gel-dégel. Il s'agit donc d'un phénomène périglaciaire prouvé sous le rapport sédimentologique, minéralogique et paléoclimatique. Ainsi, le sédiment qui gît sous la couche de concentration maximum des pierres est extrêmement fin, composé surtout (plus de 73 %) de particules argileuses de moins de 0,002 mm de diamètre et possédant en même temps la capacité la plus élevée (plus de 5 %) d'emmagasinage de l'eau (voir tableau 1). D'autre part, l'analyse d'un morceau de calcite a relevé l'existence de fissures parallèles sous-millimétriques, remplies de kaolin ou, plus rarement, d'hydroxydes de fer. Du point de vue paléoclimatique, le dépôt dans lequel s'est produit le phénomène de soulèvement vertical des pierres a dû se former en majeure partie dans un climat froid et plutôt humide propice au développement du pin. Les conditions de climat favorisaient donc, à ce qu'il semble, les processus de gel-dégel du sol. Ce sont là les principaux arguments à l'appui du phénomène de soulèvement vertical des pierres relevé à Costanda-Lădăuţi. Après ce soulèvement, leur concentration s'est faite apparemment sous forme de sols polygonaux (fig. 3).

La couche tardenoisienne commence au-dessus de la couche de concentration des pierres, se situant dans la phase des chênaies mixtes, spécifiques pour le moment optimum du climat post-glaciaire. Pour être plus précis, le tardenoisien de Costanda-Lădăuţi a englobé la plus grande partie de l'atlantique (fig. 6).

Si à Costanda-Lădăuţi la caractéristique de la stratigraphie de base est fournie par un phénomène périglaciaire (le soulèvement vertical des morceaux de calcite), à Cremenea on relève bien aussi des processus périglaciaires, mais sous forme de coins de glace et de crevasses polygonales (fig. 11), identifiés à plus de 1,50 m de profondeur et représentant probablement les restes de sols polygonaux dont la partie supérieure a été détruite.

Du point de vue culturel, on relève à Cremenea, en dehors de la couche tardenoisienne, deux autres niveaux culturels, appartenant l'un à l'aurignacien moyen, l'autre au gravettien. A la partie supérieure de la couche gravettienne, où commencent d'ailleurs à apparaître les coins de glace, il se pourrait qu'ait eu lieu un remaniement qui a entraîné la disparition du sédiment spécifique pour la phase du pin (fig. 10). L'existence de cette phase dans la dépression de Întorsura Buzăului est attestée par le diagramme polinique de Costanda-Lădăuţi. C'est donc qu'à Cremenea il manque, sans doute, justement le sédiment spécifique pour la phase au cours de laquelle se sont produits les coins de glace.

De toute façon, la couche tardenoisienne se situe, tout comme à Costanda-Lădăuţi, dans l'holocène. Mais à Cremenea l'apparition des tardenoisiens a été plus précoce, étant contemporaine du boréal. De même, leur survivance y a été plus longue, puisqu'on les trouve ici durant tout l'atlantique, voire dans la première partie du sous-boréal.

Le site de Gîlma-Roate, ou de Valea Brădetului, qui est le plus élevé comme altitude, offre une situation stratigraphique plus compliquée à cause des bouleversements, ou même des remaniements du sédiment. Les phénomènes périglaciaires, autant fossiles qu'actuels, ont été enregistrés par le schéma stratigraphique (fig. 13), tandis que l'analyse polinique a fait ressortir une partie de leurs conséquences, notamment la réduction du diagramme à certains niveaux, conséquence de successions non concordantes des spectres poliniques.

De même qu'à Costanda-Lădăuţi, on relève à Gîlma-Roate le phénomène de soulèvement vertical des morceaux de grès qui formaient la couche éluviale dans cette zone. Malheureusement, ce phénomène n'a pu être conservé sur la coupe dans sa forme initiale, car il a été bouleversé par des phénomènes périglaciaires ultérieurs, même actuels.

Etant donné ces convulsions intenses subies par le sédiment de Gîlma-Roate (notamment les congélifluxions actuelles), il est fort difficile de préciser les limites géochronologiques de la couche de culture tardenoisienne. A titre d'hypothèse, nous inclinons à croire que le niveau renferment sûrement des microlithes est synchrone de l'atlantique, sans pouvoir affirmer que les tardenoisiens n'ont pas été présents dans la zone de Gîlma-Roate avant cette période.

En conclusion, le tardenoisien de la dépression de Întorsura Buzăului est contemporain d'une bonne partie du boréal et de tout l'atlantique.

LÉGENDES DES ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Localisation de la dépression de Întorsura Buzăului (d'après P. Coteţ, 1973). 1 ligne de partage des eaux ; 2 limite de la dépression ; 3 limite des grandes hauteurs ; 4 la dépression de Întorsura Buzăului et de Comandău ; 5 défilés et cols ; 6 cimes ; 5 sites tardenoisiens (a Cremenea ; b Costanda-Lădăuţi ; c Gîlma-Roate = Valea Brădetului).

Fig. 2. Vue générale du site tardenoisien de Costanda-Lădăuţi.

Fig. 3. Stratigraphie et sols polygonaux de la section IV de Costanda-Lădăuţi. a vue générale de la fouille ; b détail montrant la stratigraphie de la coupe et les sols polygonaux. 1 couche argilo-sablonneuse jaune ; 2 couche argilo-légèrement sablonneuse noir ; 3 couche argileuse marron jaunâtre ; 4 couche marneuse gris verdâtre.

Fig. 4. Coupe de la paroi est de la section V de Costanda-Lădăuţi. 1 sédiment argilo-sablonneux jaunâtre ; 2 sédiment argilo-légèrement sablonneux noir ; 3 sédiment argileux brun-jaunâtre ; 4 sédiment marneux gris verdâtre ; 5 lentille de cailloutis ; 6 morceaux de calcite d'aspect spathique ; 7 niveau à microlithe tardenoisien ; 8 pièces microlithiques isolées.

Fig. 5. Schéma du mécanisme de soulèvement vertical des pierres dans les conditions de gel-dégel du sol (d'après A. Pissart, 1973) ; A position successive de la pierre dans un sol gelé : 1 au bout de 24 heures ; 2 au bout de 48 heures ; 3 au bout de 72 heures ; 4 au bout de 96 heures ; 5 après dégel complet. B schéma des forces qui produisent le redressement de la pierre pendant le gel : a et b forces qui tendent à provoquer la rotation de la pierre.

Fig. 6. Diagramme polinique du sédiment de Costanda-Lădăuţi. 1 sédiment argilo-sablonneux jaunâtre ; 2 sédiment argilo-légèrement sablonneux noir ; 3 morceaux de calcite de forme spathique ; 4 sédiment argileux marron-jaunâtre ; 5 sédiment marneux gris-verdâtre ; 6 substrat de calcite.

Fig. 7. Vue générale du site Cremenea — « malul Dinu Buzea ».

Fig. 8. Coins de glace sur une coupe de la section 17 de Cremenea. 1 horizon noir du sol actuel; 2 sédiment jaunâtre; 3 sédiment marron rougeâtre; 4 sédiment rougeâtre-jaunâtre; 5 cailloutis et sables de terrasse; 6 grès; 7 coins de glace.

Fig. 9. Coupe de la paroi de la section 19 de Cremenea (carré n° 3). 1 horizon noir du sol actuel; 2 sédiment jaunâtre; 3 sédiment marron rougeâtre; 4 sédiment rougeâtre-jaunâtre; 5 coins de glace; 6 poterie; 7 niveau à microlithes tardenoisiens; 8 niveau gravettien; 9 niveau aurignacien; 10 cailloutis et sables de terrasse.

Fig. 10. Diagramme polinique du sédiment de Cremenea. 1 horizon noir du sol actuel; 2 sédiment jaunâtre; 3 sédiment marron rougeâtre; 4 sédiment rougeâtre-jaunâtre; 5 coins de glace; 6 cailloutis et sables de terrasse.

Fig. 11. Crevasses de forme polygonale dans la section 17 de Cremenea (carré n° 2). 1 crevasses polygonales; 2 sédiment jaunâtre; 3 sédiment rougeâtre-jaunâtre.

Fig. 12. Structures périglaciares sur une coupe de Cremenea— « malul Dinu Buzea ».

Fig. 13. Coupe de la paroi ouest de la section II de Gîlma-Roate (d'après Al. Păunescu et I. Pop, 1960). 1 horizon noir du sol actuel; 2 sédiment jaunâtre à structure poussiéreuse; 3 sédiment marron foncé; 4 sédiment marron; 5 pièces microlithiques; 6 morceaux de grès; 7 congélifluxions.

Fig. 14. Diagramme polinique du sédiment de Gîlma-Roate. 1 horizon noir du sol actuel; 2 sédiment jaunâtre à structure poussiéreuse; 3 sédiment marron foncé; 4 sédiment marron; 5 morceaux de grès; 6 congélifluxions; 7 niveau à pièces microlithiques tardenoisiennes; 8 pièces microlithiques isolées.

NOI DESCOPERIRI DIN EPOCA ROMANĂ DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

DE

SZÉKELY ZOLTAN

Teritoriul județului Covasna a format granița de est a Daciei romane în secolul al II-lea și al III-lea. Pentru apărarea graniței sau a limesului, romanii au construit lagăre (*castra*), în care au staționat unități militare recrutate din diferitele părți ale imperiului. Aceste lagăre militare romane, precum și unitățile care își aveau garnizoana în ele sînt, în majoritate, cunoscute. În lipsă de dovezi arheologice concludente, unele însă n-au fost identificate. Printre acestea se numără castrul roman de la Boroșneu Mare și castrul sau așezarea romană de la Tg. Secuiesc (jud. Covasna).

În următoarele rînduri dăm pe scurt unele rezultate mai importante ale noilor cercetări privind aceste obiective.

1. Boroșneu Mare. În secolul trecut, cercetînd și Boroșneu Mare, B. Orban a așezat un castru roman după configurația terenului pe locul unde se află biserica reformată și piața comunei. Descoperind niște ziduri în grădina lui St. Konya, a luat în considerare și acest teren [1]. În anul 1911, Fr. Laszlo și V. Csutak, custozii muzeului din Sf. Gheorghe, au făcut sondaje în grădinile lui C. Konya și C. Kökösi, dezvelind un cuptor de ars oale construit din cărămizi romane, precum și fragmente de vase, printre care și *terra sigillata* [2]. Cercetări restrînse au mai fost făcute în anul 1947 și de noi, cu rezultate care n-au putut dovedi în mod convingător existența unui castru roman pe acest loc [3].

St. Paulovics [4] și C. Daicoviciu [5], vizitînd terenul, presupun nu un castru roman, ci o așezare civilă. Pentru rezolvarea acestei probleme s-au executat săpături de mai mare amploare în toamna anului 1973 și în anul 1974, stabilind la Boroșneu Mare prezența unui castru.

Castrul a fost situat în partea nord-vestică a comunei, pe un teren ridicat, avînd forma dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Pe latura sud-estică au fost găsite resturile unei porți (*porta praetoria*), a doua poartă (*porta decumana*) fiind pe latura nord-vestică. Pe celelalte laturi nu s-au găsit porți. Turnurile porților au fost dreptunghiulare, cu fronton ieșit în afară. Zidul castrului are grosimea de 1,35 m. Dimensiunile castrului :

---

[1] B. Orban, *A Székelyföld leirása*, 1869, III, p. 163.

[2] *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1910 és 1911 évi állapotáról*, Sf. Gheorghe, 1912, 64—65. Múzeumi és Könyvtári Értesitö, 6, 1912, p. 175.

[3] Z. Székely, *Almanah*, 1955, p. 24.

[4] St. Paulovics, *Dacia keleti határvonala...*, Cluj, 1944, p. 73.

[5] C. Daicoviciu, *Granița de est a Daciei și triburile libere de la hotarele de răsărit ale Daciei*, SCIV, 1, 1950, 1, p. 17.

S C I V A, tomul 26, nr. 3, București, 1975, p. 343—351

90 × 70 m. În cursul săpăturii au fost găsite, în afară de ceramică : obiecte de metal, monede, cărămizi ştampilate şi o piatră cu inscripţie. În următoarele rînduri publicăm numai cărămizile ştampilate şi piatra cu inscripţie, cu intenţia de a trage unele concluzii de ordin cronologic şi istoric.

În şanţul I (fig. 1) s-a găsit fragmentul unei cărămizi pătrate cu ştampila *(AL)A GALL*, într-un cadru dreptunghiular. Ştampila s-a păstrat fragmentar, ultima bară din litera *A* şi *GALL* (fig. 2/1). O cărămidă cu ştampila fragmentară *ALA GAL* a mai fost găsită în acelaşi perimetru [6].

În privinţa lecturii ştampilei au fost emise păreri divergente. Cărămida a fost atribuită de noi unităţii *ala I Gallorum*, amintită în diploma militară din anul 144, care în anii 155—157 figurează unită cu *ala I Bosporanorum*. N. Gostar [7] şi I. I. Russu [8] susţin că nu poate să fie alta, decît *ala I Claudia Gallorum Capitoniana*. Ultima versiune pare însă mai puţin verosimilă [9], dacă luăm în considerare faptul că această unitate figurează cu alte litere pe cărămizi ştampilate găsite la Slăveni [10], în cazul în care identificarea ei în acest castru a fost corectă. Poate că este vorba de o unitate încă necunoscută în sud-estul Transilvaniei.

În şanţul V, executat pe latura nord-vestică a castrului, au fost găsite două cărămizi ştampilate. Prima este un fragment dintr-o cărămidă cu ştampila într-un cadru dreptunghiular, păstrat fragmentar. Ştampila conţine următoarele litere în relief : *(C)OH I BRAC* (fig. 2/3). Lectura : *COH(ors) I BRAC (araugustanorum)*. Ştampila cărămizii este identică cu ştampila cărămizilor acestei unităţi cunoscute din castrul de la Breţcu care se află în colecţia muzeului din Sf. Gheorghe [11].

Cărămida cealaltă este pătrată, cu dimensiunile : 23 × 23 × 8,5 cm, şi poartă ştampila *AL PALM* într-un cadru dreptunghiular (fig. 2/2). Dimensiunile ştampilei : 13 × 8,5 cm. Literele, în relief, sînt destul de clare, numai ultima bară a literei M este puţin ştearsă. Lectura ştampilei : *AL(a) PALM(yrenorum)*.

În zidul colţului sud-estic al castrului a fost folosit la reconstrucţie un bloc de piatră fragmentar cu inscripţie. În acelaşi loc s-a descoperit o bucată de cărămidă cu ştampilă într-un cadru dreptunghiular, păstrată fragmentar. Ştampila conţine următoarele litere în relief : *COH III G*. Lectura : *COH(ors) III G(allorum)* (fig. 3).

Piatra cu inscripţie este un bloc din calcar, fragmentar, partea stîngă, în *tabula ansata*, cu dimensiunile actuale : 130 × 77 × 33 cm (lipsă la marginea dreaptă circa jumătate din lungime (fig. 4 şi 5). Textul inscripţiei este următorul :

IMP CAESAR D[IVI TRAIANI]
PARTHICIF DI[VI NERVAE NEP]
TRAIANUS HA[DRIANUS AVG]
PONT MAX TRI[B POT...COSIII]
EGNATIO . . . .
A L A I LA[TOBIC] . . . . .

---

[6] Z. Székely, SCIV, 14, 1963, 1, p. 165, fig. 2.
[7] N. Gostar, ArhMold, 4, 1966, p. 181, nota 58.
[8] I. I. Russu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 66.
[9] Z. Székely, Cumidava, 4, 1970, p. 50.
[10] D. Tudor, *Oltenia romană*[3], Bucureşti, 1968, p. 344—539.
[11] I. Szilagyi, *A Daciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek*, DissPann, seria II, 1946, 21, pl. 17, p. 255.

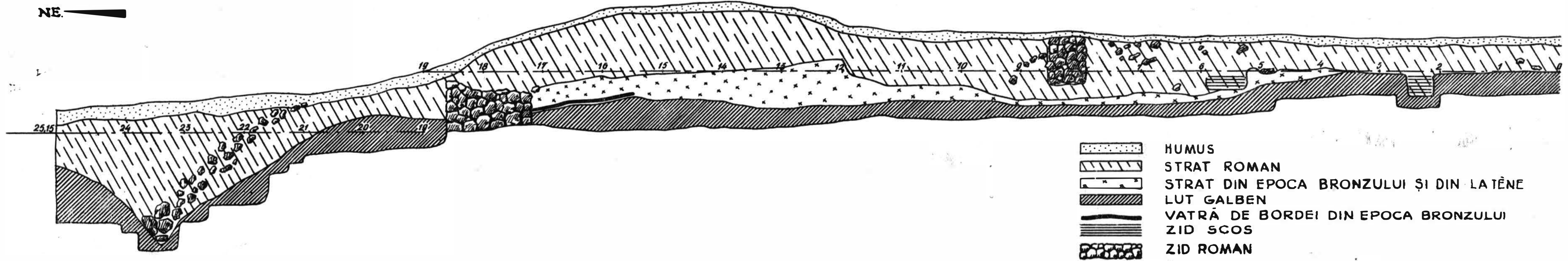

Fig. 1 Profilul peretelui estic al șanțului I.

Fig. 2. Cărămizi ștampilate descoperite în șanțurile I și V.

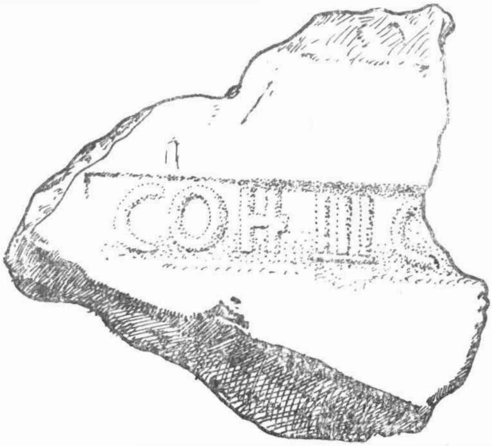

Fig. 3 Ștampila cărămizii găsite în zid

Fig. 4 Piatra cu inscripţie găsită în zid (foto).

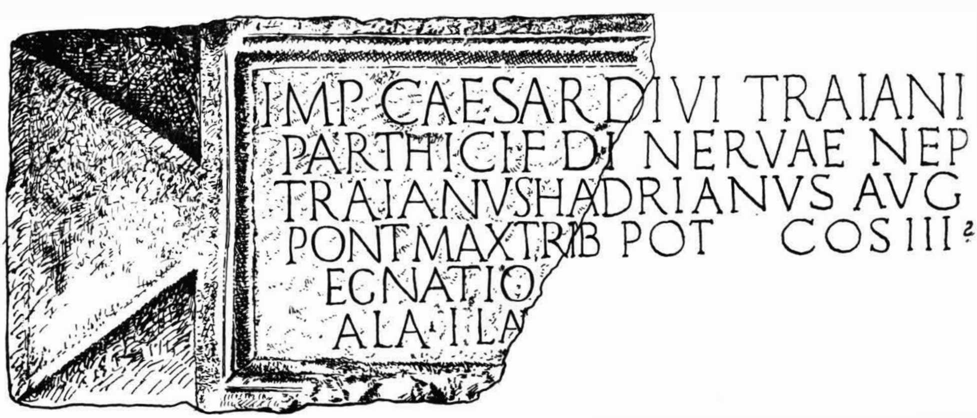

Fig. 5 Piatra cu inscripţie găsită în zid (desen).

Imp(erator) Caesar d[ivi Traiani]
Parthici f(ilius) di[vi Nervae nep(os)]
Traianus Ha[drianus aug(ustus)]
Pont(ifex) Max(imus) tri[b(unicia) pot(estate) ... cos III?]
Egnatio . . . .
Ala I Lat [obic(orum?)] . . . .

Piatra cu inscripţie pare să fi alcătuit baza unui monument al împăratului Aelius Hadrianus (117—138), numit Traianus Hadrianus. Literele sînt gravate cu grijă. În rîndul I sînt înalte de 9 cm, în rîndul II de 8 cm şi în celelalte de 7 cm. Descifrarea inscripţiei, cu excepţia primelor trei rînduri, este problematică. Numele împăratului în loc de cazul dativ stă la nominativ, ca la piatra din castrul de la Buciumi [12]. Lipsa cifrei pentru *TRIB POT* a împăratului face deocamdată inutilă orice încercare de datare a inscripţiei, care ar putea să fie de prin anii 123—124, cu ocazia venirii lui Aelius Hadrianus în Dacia, după crearea Daciei Porolissensis. Numele gentiliciu la dativ sau ablativ *Egnatio* (probabil fără *praenomen*, dar sigur cu *cognomen*, pierdut în lacună) poate să fi fost al comandantului *(praefectus alae)*; întregirea putea să fie *Egnatio* (... *curagente* sau *curante)*.

Pentru unitatea auxiliară de cavalerie se poate însă găsi o lectură destul de verosimilă : *ala I Lat*(......), din care la marginea fragmentului se poate desluşi restul din bara orizontală a literei *T* mai puţin probabil un rest din *V*. Astfel, singurul epitet etnic al unităţii este probabil *Latobici*, o populaţie celtică din colţul sud-vestic al Pannoniei Superior, nume cunoscut din autori şi inscripţii [13]. Pentru armata romană latobicii au dat o cohortă cunoscută din zona renană, dintr-o inscripţie din Colonia Agrippina — Köln : *cohors I Latobi(corum)*[14].

Alături de această cohortă se constată acum la Boroşneu Mare în estul Daciei apariţia unei formaţii de călăreţi a aceluiaşi trib-populaţie celtică : *ala I Lat(obicorum)* ce prezintă o însemnătate excepţională pentru istoria militară a Daciei romane, îmbogăţind-o cu o unitate auxiliară total necunoscută în această provincie. Data înfiinţării unităţii auxiliare şi aducerea ei în Dacia vor putea fi elucidate numai prin cercetări şi descoperiri viitoare de alte materiale epigrafice privind Dacia sau alte provincii [15].

Conform datelor epigrafice care ne stau la dispoziţie pînă în prezent, unitatea *ala I Latobicorum* a fost constructoarea castrului roman de la Boroşneu Mare. Acest castru, ca şi celelalte castre construite pe teritoriul judeţului Covasna (Comalău, Olteni, Breţcu), au fost construite la începutul secolului al II-lea, în timpul domniei lui Traian sau Hadrian [16]. Acest fapt mai este dovedit şi de monedele descoperite, care aparţin în majoritate

---

[12] În SCIV, 10, 1959, p. 311—312.
[13] A. Holder *Alt-Keltischer Sprachschatz*, Leipzig, II, 1904, col. 154—155; RE, XII (1924), col. 966. A Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomanenkriegen*, Budapesta, 1959, p. 21—24, 121—122, 129—133.
[14] CIL, XIII, 8 316.
[15] Mulţumesc profesorului I. I. Russu pentru sugestiile date în legătură cu interpretarea inscripţiei găsite la Boroşneu Mare.
[16] I. Szilagyi, *op. cit.*, p. 51—52.

acestor doi împăraţi. Cucerirea cetăţii dacice de la Covasna de către romani s-a întîmplat tot în acest timp[17], fapt dovedit recent şi de o monedă de bronz a lui Hadrian găsită pe acropola cetăţii dacice de la Covasna. Moneda e foarte uzată (AE ↓ Sesterţius, BMC, 1 160, anul 119).

Succesiunea cronologică verosimilă a celorlalte unităţi militare care au staţionat în castrul de la Boroşneu Mare, pe baza datelor epigrafice care ne stau la dispoziţie, este următoarea : se pare că *Cohors III Gallorum* a fost unitatea care după sau concomitent cu *ala I Latobicorum* ar fi avut garnizoana la Boroşneu Mare. Despre această unitate ştim că a participat la al doilea război dacic şi din Oltenia a fost mutată în Transilvania, la Hoghiz, unde este atestată între anii 177—180 e. n.[18]. *Ala I Gallorum* ar putea fi acea unitate de călăreţi care a venit în locul unităţii de călăreţi formată din celţi latobici, schimbare ce s-ar fi putut petrece înaintea sau în urma războiului marcoman, care — după mărturia depozitului de monede de la Sălaşuri[19] — n-a cruţat nici partea estică a Daciei. Acestei unităţi îi revenea sarcina de a reconstrui castrul avariat. În această muncă de refacere ar fi putut fi ajutată de *cohors I Bracaraugustanorum*, care de la începutul stăpînirii romane este atestată la Breţcu[20]. *Ala I Gallorum* a rămas probabil pînă la mijocul secoului al III-lea, cînd în locul ei a venit o altă unitate de călăreţi formată din palmyreni, *ala I Palmyrenorum*. Acestei unităţi îi aparţineau cele două cărămizi ştampilate, cu litere şterse, care au fost găsite mai înainte în interiorul castrului. Ştampila a fost descifrată greşit şi de subsemnatul şi de Szilagyi. Credeam că aparţine unităţii *ala I Asturum*, iar Szilagyi a descifrat : *ala Pannoniorum*, admiţînd şi citirea *ala I Palmyrenorum* sau *Batavorum*[21]. Cărămida recent descoperită nu lasă nici o îndoială că este vorba de o unitate de călăreţi recrutată din colonişti palmyreni, care au fost atestaţi în mai multe localităţi ale Daciei romane chiar de la începutul cuceririi. Aceşti palmyreni au fost organizaţi mai întîi în *numeri*, apoi pe la mijlocul secolului al III-lea, aceste unităţi au fost transformate în *ala* şi *cohors*[22]. O unitate de cavalerie, *ala*, formată din palmyreni, a fost mutată la Boroşneu Mare, unde a şi rămas pînă la părăsirea provinciei de către armată şi administraţie.

Se pune întrebarea cînd a fost abandonată această parte a provinciei Dacia. În urma constatării faptului că, în lagărele romane de la graniţa de est a Daciei, circulaţia monetară încetează la mijlocul secolului al III-lea, ultimele monede datînd din timpul lui Phippus Arabs (Comalău, Inlăceni, Olteni), fiind constatate şi urme de incendii la toate, a fost emisă părerea că acest eveniment, în partea estică a provinciei, s-a întîmplat în timpul lui Gallienus[23]. K. Horedt presupune scurtarea frontierei de răsărit, valea Pîrîului Negru împreună cu castrul de la Breţcu fiind abandonată, iar linia Boroşneu Mare—Comalău întărită cu noi unităţi militare[24]

[17] Z. Székely, SCIV, 23, 1972, 2, p. 213.

[18] W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen*, 138 ; C. Daicoviciu, Dacia, 7—8, 1931—1940, p. 315—316 ; D. Tudor, *op. cit.*, p. 350.

[19] I. Molnar — I. Winkler, ActaMN, 2, 1965, 284—285.

[20] W. Wagner, *op. cit.*, p. 98—100 ; B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 204 ; D. Tudor, *op. cit.*, p. 345, 539.

[21] Z. Székely, ErdMuz, 5, 49, 3—4, p. 485 ; I. Szilagyi, *op. cit.*, p. 19, n. 15.

[22] I. I. Russu, ActaMN, 6, 1969, p. 172, 174.

[23] Z. Székely, Cumidava, 4, 1970, p. 52.

[24] K. Horedt, SCIVA, 25, 1974, 4, p. 557, nota 8.

şi prin refacerea acestor castre. Această constatare trebuie să fie acceptată cu rezervă, deşi a fost găsită o monedă de bronz undeva pe teritoriul comunei Boroşneu Mare, aparţinînd împăratului Aurelian (tip RIC 344, făcînd parte din perioada II)[25], argumentele nefiind concludente. Castrul nu a fost construit în nici un caz în a doua jumătate a secolului al III-lea, acest fapt fiind contrazis de observaţiile făcute cu ocazia săpăturii de materialul arheologic abundent descoperit, şi în primul rînd de monede. Şirul monedelor începe cu Vespasian şi se termină cu Philippus Arabs [26]. În sud-estul Transilvaniei, monedele de după această dată au fost găsite în afară de castre şi prezenţa lor se explică prin faptul că circulaţia monetară n-a încetat după abandonarea oficială a provinciei [27].

2. Dacă la Tg. Secuiesc a fost un castru sau aşezare, aceasta a rămas pînă în prezent o problemă nerezolvată. Timon aşează în acest loc oraşul roman Praetoria Augusta [28]. Prezenţa unei aşezări romane pare că s-a dovedit în 1852 printr-o descoperire de obiecte romane. În acest an, cu ocazia construirii drumului spre Oituz, au fost găsite multe obiecte romane, printre care figurau şi şase vase de bronz. Cu toate acestea St. Paulovics nu acceptă nici castru nici aşezare la Tg. Secuiesc [29].

Partea nordică a oraşului este situată pe terasa pîrîului Turia, care curge dinspre vest spre est. În direcţia nord-sud drumul spre Oituz a tăiat această terasă şi în drum au fost găsite obiectele mai sus menţionate.

Pe terasă lucrările actuale de construcţii scot în permanenţă la iveală numeroase fragmente de vase, cărămizi, ţigle şi alte obiecte, fapt care a determinat executarea aici a unor şanţuri de verificare.

Pe panta terasei, în direcţia nord-sud, lîngă o locuinţă, a fost executat un şanţ lung de 10 m, lat de 1 m şi adînc de 1,10 m. Şanţul a arătat următorul profil : sub un humus gros de 30 cm a apărut un strat de cultură de culoare neagră, gros de 60—80 cm, urmat de lut galben. În stratul de cultură au fost găsite amestecate fragmente de vase de la sfîrşitul epocii bronzului, cultura Noua, din la Tène-ul dacic şi din epoca romană. La capătul şanţului, la adîncime de 1,10 m au fost găsite ţigle de acoperiş şi fragmente de vase romane. Perpendicular, la capătul nordic al şanţului I în direcţia est-vest, a fost executat un alt şanţ lung de 16 m avînd acelaşi profil. La capătul vestic al şanţului, la marginea terasei, au fost găsite fragmente de vase romane la o adîncime de 1 m. În faţa casei, la marginea terasei, văzîndu-se în profil fragmente de vase, s-a deschis o casetă cu dimensiunea de 3 × 3 m în care la adîncimea de 0,90 — 1 m a fost găsită fundaţia unui zid făcut cu mortar, ţiglă de acoperiş, fragmente de vase romane. Un vas de culoare cărămizie are corpul cilindric, decorat cu două dungi în relief la umăr şi spre fund. Înalt de 12 cm, vasul are diametrul buzei de 12 cm (fig. 6/2). Un alt vas este un „pelvis" păstrat fragmentar. E de menţionat un fragment de margine dintr-o amforă.

---

[25] O monedă de argint a lui Gallienus a fost găsită la Feliceni, jud. Harghita, împreună cu un vas *Krausengefäss* lîngă biserica ortodoxă. Moneda foarte uzată datează din anii 254—259.

[26] Z. Székely, *A komolloi erödítell rimai tábor*, Cluj, 1943, p. 28.

[27] Z. Székely, Cumidava, 4, 1970, p. 52—53. Lista localităţilor cu descopeririede monede din secolul al IV-lea s-a îmbogăţit recent cu Cernat, unde la locul numit „Muntele Kalacs" a fost găsită o monedă de bronz a lui Maximianus (RIC, 47, anii 308—310). Iar în grădina lui A. Bokor un bronz mic a lui Constantius al II-lea, LRBC, 2 504, anii 355—361.

[28] Imago... cap. XV, epist. I.

[29] St. Paulovics, *op. cit.*

Fig. 6 Amforă, vas de lut, fragment de amforă și opaiț de la Tg. Secuiesc

La distanţă de circa 100 m de acest loc, J. Bardocz a săpat în 1972 o groapă cu dimensiunile : 2,50 × 2,80 m, adîncă de 2,50 m. Pe fundul gropii a găsit fragmente de vase, o amforă şi un opaiţ roman.

Opaiţul are fundul plat cu un singur orificiu şi e prevăzut cu un buton de apucat ; la suprafaţă este acoperit cu un slip roşu, fiind de fabricaţie provincială (fig. 6/4). Este lung de 9,6 cm, înalt de 2,8 cm, diametrul 6,5 cm, orificiul pentru ulei 1,2 cm. Aparţine, după D. Ivanyi, categoriei opaiţelor nedecorate, tipul XXII, varianta 5 (Lampen ohne Discus und meistens ohne Henkel [30]) care datează din secolele II—IV.

Fragmentul de amforă este o bucată din partea de sus a vasului, păstrîndu-se şi o parte din mănuşă (fig. 6/3). Este din pastă de bună calitate de culoare brună şi arsă. Buza e îngroşată, are un şanţ lat, iar în interior este adîncită şi mai accentuată. Mănuşa este împărţită în două printr-o adîncitură. Sub buza amforei se găsesc dungi paralele în relief. Este de fabricaţie locală.

Amfora este din pastă de bună calitate, arsă de culoare brună-cărămizie. Buza este îngroşată, în formă de pîlnie. Are două mănuşi pline, fundul este ascuţit. Pe umărul amforei sînt vopsite cu roşu semne în legătură cu capacitatea ei. Amfora este înaltă de 0,92 m iar diametrul buzei de 15 cm (fig. 6/1 şi fig. 7).

Fig. 7 Amfora de la Tg. Secuiesc.

Fig. 8 Ştampila cărămizii găsite la Corund.

Descoperirile romane recente de la Tg. Secuiesc, resturi de ziduri de piatră făcute cu mortar, ţigle de acoperiş, tuburi de apeduct precum şi numeroase vase şi fragmente de vase romane atestă că pe acest loc s-au stabilit romanii. Deocamdată nu se poate dovedi prezenţa unui castru, deoarece resturile de ziduri aparţin mai degrabă unor clădiri dintr-o aşezare decît incintei de piatră a unui castru, lipsind valul şi şanţul. S-ar putea accepta dealtfel un castru intercalat între Boroşneu Mare şi Breţcu. Între Comalău şi Boroşneu Mare este o distanţă de 10 km ; distanţa între Boroşneu Mare şi Breţcu este 49 km. Prin urmare e greu de acceptat ca la o distanţă aşa de mare să nu fi fost intercalat încă un castru. Resturile de construcţie precum şi obiectele

30 D. Ivanyi, *Die Pannonischen Lampen*, DissPann, seria II, nr. 2, 1942, 20,p. 294, pl. 57/6.

descoperite în trecut și recent dovedesc că la Tg. Secuiesc, pe acest loc, a existat o așezare romană al cărui caracter militar sau civil nu se poate determina acum cu certitudine.

Probabil tot epocii romane îi aparține o cărămidă, proprietatea olarului J. Jozsa din comuna Corund (jud Harghita). Cărămida a fost găsită în cariera de aragonit la capătul satului. Pe ea sînt imprimate următoarele litere : *L V M*. Literele sînt înalte de 4 cm și groase de 0,4 cm. Dimensiunile cărămizii : 26 × 14 × 4 cm (fig. 8). Această ștampilă, fără ancadrament, a legiunii *V Macedonica*, este cunoscută de la Turda [31] și nu este exclus ca militarii unei vexilații a acestei legiuni să fi lucrat la Corund, la cariera de aragonit.

Din cele relatate mai sus reiese că în partea sud-estică a Transilvaniei, granița de est a Daciei romane a fost apărată cu un sistem de fortificații așezat în adîncime. În pasul Oituzului a fost un castru, la Brețcu, care a întîmpinat primul atac al dușmanului năvălitor. La Tg. Secuiesc ar fi putut exista tot un castru sau a fost numai o așezare. Următorul lagăr militar a fost situat la Boroșneu Mare, de unde trupa de călăreți a castrului a putut acționa repede în caz de pericol. Iar la Comalău, în interiorul județului Covasna, a fost un alt castru, care a apărat drumul militar și comercial care ducea prin pasul Oituzului în Moldova. Valea Oltului a fost apărată printr-un castru așezat la Olteni, în gura văii Oltului, la ieșirea lui din depresiunea Ciucului, regiune care nu aparținea Daciei romane. În afară de aceste lagăre romane au mai fost și turnuri de veghe pe piscurile munților care deocamdată nu sînt cunoscute [32].

NOUVELLES DÉCOUVERTES DE L'ÉPOQUE ROMAINE AU SUD-EST DE LA TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

Le territoire du département de Covasna, situé à la frontière est de la province de Dacie a été défendu par des camps militaires dont on a identifié seulement ceux de Comolău, Brețcu et tout récemment celui de Olteni. Au cours des années 1973—1974 a été mis au jour un nouveau camp à Boroșneul Mare, dans le défilé de Buzău. Les fouilles pratiquées ont livré les briques estampillées des suivantes unités militaires : Ala I Gallorum, Cohors III Gallorum, Cohors I Bracaraugustanorum et Ala I Palmyrenorum. A l'extrémité sud-est du camp, on a trouvé, dans le mur, une pierre contenant une inscription dédiée à Hadrianus par Egnatius..., probablement le commandant de l'unité Ala I Latobicorum, à cette époque-là. La pierre s'est conservée en fragments.

Tenant compte du matériel romain découvert à Tg. Secuiesc, renfermant aussi une amphore, on suppose la présence d'un camp ou d'un établissement.

---

31 CIL, III, 1 630, 8 066 ; J. Szilagyi, *op. cit.* pl. 1/8.

32 A. Radnoti, ArchErt, seria III, 1944, 5, p. 140 ; *ibidem*, 6, 1945, nota 25.

On a trouvé, de même, dans la mine d'aragonite de Corund, une brique estampillée appartenant à la légion V Macedonica.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 Le profil du mur est de la section I.
Fig. 2 Briques estampillées découvertes dans les sections I, V.
Fig. 3 Estampille de la brique trouvée dans le mur.
Fig. 4 Pierre à inscription trouvée dans le mur (photo).
Fig. 5 Pierre à inscription trouvée dans le mur (dessin).
Fig. 6 Amphore, pot en terre cuite, fragment d'amphore et lampe de Tg. Secuiesc.
Fig. 7 Amphore de Tg. Secuiesc.
Fig. 8 Estampille de la brique trouvée à Corund.

STUDIUL ANTROPOLOGIC AL OSEMINTELOR PROVENITE DIN NECROPOLA BIRITUALĂ DE LA CANLIA (SECOLELE VIII—IX)

DE

DARDU NICOLĂESCU PLOPŞOR şi WANDA WOLSKI

Săpăturile de salvare întreprinse în anul 1969 în satul Canlia (jud Constanţa), în punctul numit „La lutărie", au dus la identificarea a 15 morminte aparţinînd unei necropole birituale de secol VIII—IX [1]. Ne-au parvenit pentru studiu osemintele din 10 morminte, dintre care 7 de incineraţie şi 3 de înhumaţie [2].

Încadrată în varianta locală dobrogeană a marelui complex cultural Dridu [3], necropola de la Canlia face parte totodată dintr-o grupare de cimitire de aceeaşi factură cronologică şi culturală, concentrată cu precădere în partea de sud şi sud-vest a Dobrogei [4]. Avînd în vedere importanţa acestor vestigii pentru perioada de formare a poporului român, cele 10 morminte de la Canlia prezintă cu atît mai mult interes cu cît constituie primele mărturii antropologice de pe teritoriul dobrogean din perioada amintită supuse analizei antropologice.

Dăm mai jos descrierea succintă a materialului :

MORMINTE DE INCINERAŢIE

Mormîntul 1 (M. 1) : urna conţinea circa 80 de fragmente osoase. Din craniu s-au identificat 22 de fragmente, printre care se remarcă ramura ascendentă stîngă a mandibulei, înaltă, cu coronoida foarte lată, fragmente de parietal din regiunea obelică, cu desprinderea tablei interne de cea externă, şi fragmente din occipital cu 13,8 mm grosime, pînă la 14,1 mm la nivelul eminenţei cruciforme. Sînt prezenţi 2 dinţi operculaţi, cu calcificare radiculară.

Opt fragmente sînt de falangă, astragal, os sesamoid şi probabil metatarsian. Circa 52 de fragmente sînt din diafize de oase lungi, avînd 2,8 — 3,2 mm grosime la humerus, dar ceva mai jos decît nivelul măsurabil recomandat de Gejvall, şi 3,3 — 3,5 mm pe faţa posterioară a tibiei şi 5,8 — 6,1 mm pe faţa anterioară. Restul fragmentelor din radius, cubitus şi femur sînt nemăsurabile.

---

[1] Cinci morminte au fost recuperate în vara anului 1969 de către E. Moscalu. Restul de zece au fost săpate în toamna aceluiaşi an de către R. Harhoiu.

[2] R. Harhoiu, Pontica, 5, 1972, p. 565—576.

[3] *Ibidem*, p. 575 ; I. Nestor în *Istoria poporului român*, Bucureşti, 1970, p. 108.

[4] R. Harhoiu, *op. cit.*, p. 575 şi nota 17 (autorul înglobează în aceeaşi variantă necropolele de la Satu Nou, Gîrliţa, Histria-Capul Viilor, Castelu, Puţul lui Adam).

S C I V A, tomul 26, nr. 3, Bucureşti, 1975, p. 353—369

Se constată inegalităţi de ardere pe mandibulă şi pe un fragment din spina omoplatului, culoarea lor fiind vineţie, iar a restului fragmentelor alb-gălbuie.

Porţiunile suturale permit estimarea grupei de vîrstă *matur I* la limita cu matur II. Caracterele morfologice şi metrice pledează pentru sexul *masculin*.

Mormîntul 2 (M. 2) : din urnă provin circa 683 de fragmente, dintre care 240 sînt de dimensiuni mici. Din craniu 140 de fragmente, printre ele identificîndu-se stîncă temporală mică, mastoide mici, de aspect globulos, margine superioară de orbită ascuţită, fragmente din ramura orizontală stîngă a mandibulei, condil mandibular, fragmente din parietal şi occipital cu 6,3 — 6,8 mm grosime la nivelul liniilor nucale, dar din zonă nemăsurabilă comparativ, şi fragmente de frontal cu 3,9 — 4,3 mm grosime mediosagital şi 4,1 — 4,3 mm în vecinătatea suturii coronare. Se păstrează 7 dinţi cu coroanele decapitate şi apexul complet închis. Cîteva porţiuni întregibile din frontal arată arcuri supraciliare slab spre mijlociu dezvoltate şi o frunte bombată. Occipitalul are o curbură medie (estimată), cu relief nucal mijlociu dezvoltat pentru o femeie. Fragmentele întregibile din regiunea simfizară a bărbiei permit estimarea unei bărbii rotunjite, cu mentonul bituberculat şi tubercul mental jos situat. Porţiunile suturale, coronară şi lambdoidă, cu regularizare şi tendinţă de ştergere a desenului pe faţa endocraniană şi insule de sutură pe faţa exocraniană, ca şi procesul de rezorbţie la nivelul unor denticuli suturali pledează pentru grupa de vîrstă *matur I* spre matur II. Aceeaşi grupă de vîrstă este atestată şi pe baza fragmentelor dentare : inclusiv central inferior dreapta, canini, premolari şi molar, cu procese de calcificare a apexului şi abraziune pînă la dentină acolo unde se păstrează din suprafaţa triturantă.

Alte 135 de fragmente sînt din capete articulare şi epifize de humerus, radius şi cubitus, metatarsian II, omoplat, corpuri vertebrale, arcuri neurale, vertebră sacrală, falange, suprafaţa articulară tibio-astragaliană a epifizei distale a tibiei, metacarpiene.

Din diafize de oase lungi 168 de fragmente de dimensiuni destul de mici, puternic contorsionate de foc, cu grosimi de 2,2 mm la humerus, 3,9 — 4,1 — 4,3 mm la femur, dar nu în zonele comparabile. Se remarcă un femur cu pilastrul slab dezvoltat, de aspect gracil. Toate caracterele pledează pentru sexul *feminin*. Pe cîteva fragmente craniene şi de diafize de oase lungi se păstrează impregnări cu oxid de fier.

Ofranda este reprezentată prin 40 de fragmente din craniu şi oase lungi de găină sau altă pasăre de talie mică şi fragmente de oase lungi, stîncă temporală şi din baza craniului probabil de ovicaprin.

Mormîntul 3 (M. 3) : urna conţinea peste 2 860 de fragmente osoase, dintre care peste 2 100 de dimensiuni foarte mici. Din craniu 260 de fragmente şi 30 de dinţi sau resturi dentare. Prezenţa a patru stînci temporale, două de adult şi două aparţinînd unui infans, indică în mod sigur doi indivizi (fig. 1). Printre resturile dentare se remarcă de asemenea canini, premolari şi molari de individ adult, cu apexul neoperculat şi coroanele decapitate, corespunzînd vîrstei medii de 26—28 de ani, şi resturi de dentiţie deciduală cu rădăcinile complet formate, apexul larg deschis şi un proces de rezorbţie a rădăcinilor în grade diferite, indicînd o

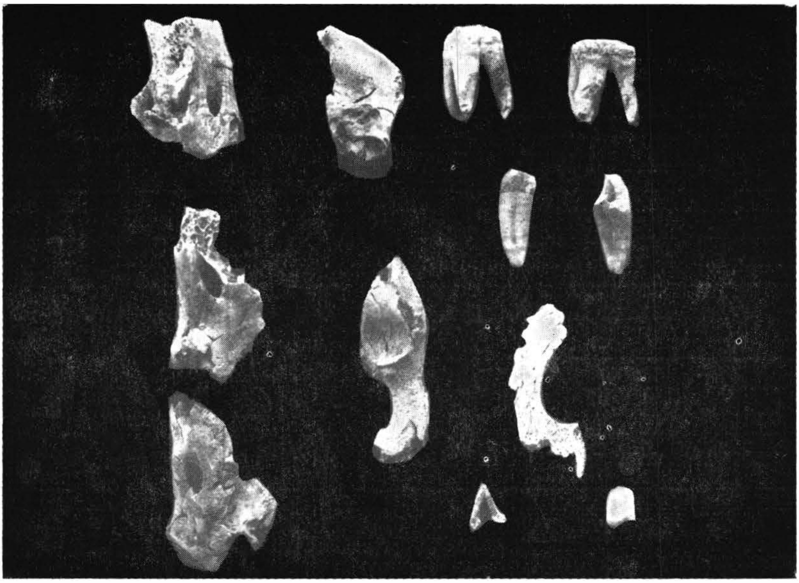

Fig. 1. — Mormîntul M 3. Fragmente craniene aparținînd la 2 indivizi.

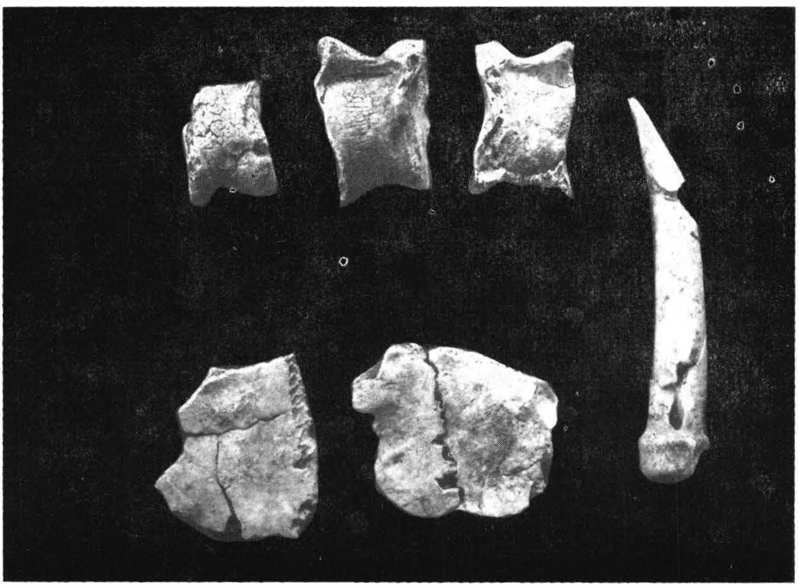

Fig. 2. — Mormîntul M 3. Ofrande animale de *Ovis aries. Capra hircus* și *Capreolus capreolus.*

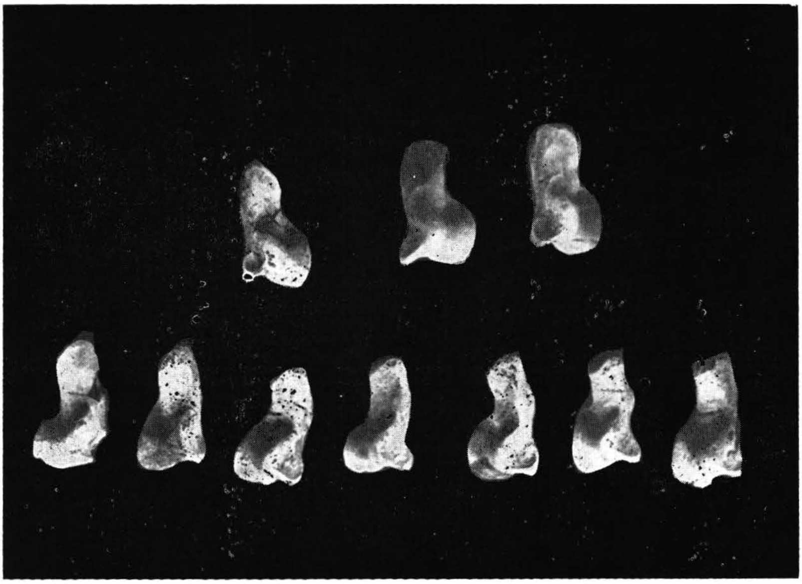

Fig. 3. — Mormîntul M 3. Astragale de iepure de cîmp (*Lepus europaeus*) aparținînd la cel puțin 7 indivizi sacrificați.

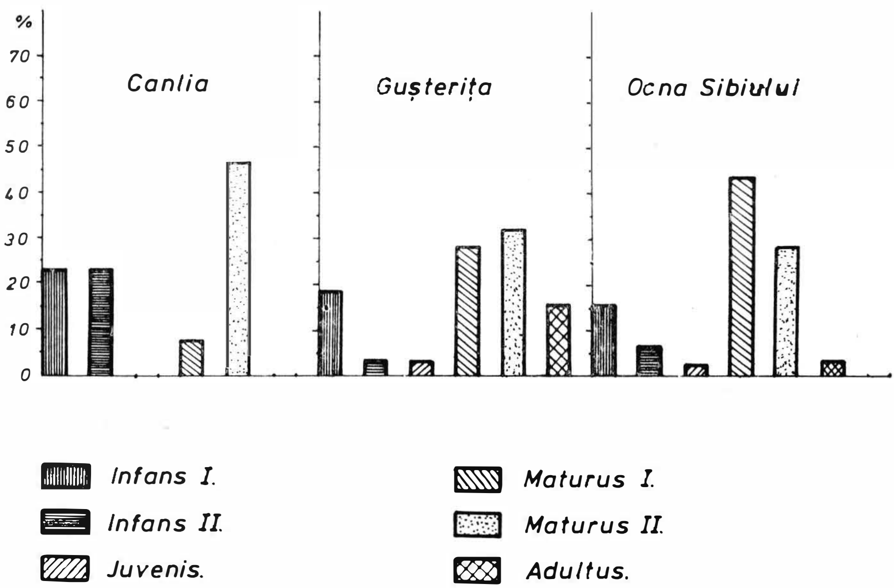

Fig. 4. — Grafic comparativ privind mortalitatea pe grupe de vîrstă la trei necropole contemporane: Canlia, Guşteriţa şi Ocna Sibiului.

vîrstă mai mare de 4—5 ani. O coroană de premolar 1 permanent, complet formată morfologic şi început vag de calcificare a rădăcinii, permite stabilirea mai exactă a vîrstei copilului în jur de 6—7 ani (*infans I* spre II). Mai menţionăm prezenţa cavităţii glenoide a articulaţiei temporo-mandibulare stînga pentru ambii indivizi. Fragmente măsurabile comparativ nu există, majoritatea fiind exfoliate, cu desprinderea tablei interne de cea externă, puternic contorsionate. După dezvoltarea peretelui lateral al aperturii piriforme se poate estima la copil o lărgime nazală mijlocie, iar după caracterul unui fragment de margine superioară de orbită dreaptă, cu relief supraciliar şters şi marginea tranşantă, sexul *feminin*. Un fragment de margine superioară de orbită stîngă permite pentru adult aprecierea că osemintele au aparţinut unei persoane de sex *feminin*. Suturile craniene indică grupa de vîrstă *adult* spre matur, în concordanţă cu caracterele fragmentelor dentare. Un fragment de frontal cu regiunea nazoglabellară arată o glabella ştearsă la femeie. Se poate estima o rădăcină nazală mică spre mijocie, cu carenă de tip europoid. Pe un fragment de mandibulă se observă o regiune simfizară mică (estimată) şi o dentiţie microdontă.

Circa 300 de fragmente sînt din epifize şi corpuri vertebrale, capete articulare de humerus şi femur, platou tibial, epifiză distală humerală bilateral, astragale, metatarsian I, coaste, coxal, condil femural, rotulă din scheletul femeii. S-au conservat puţine fragmente ce pot fi atribuite copilului: corp vertebral, epifiză proximală de tibie, cu desprinderea cartilajului de creştere, epifiză proximală de femur. Capetele femurale ale persoanei adulte s-au desprins sub acţiunea focului la nivelul fostei zone de creştere, care mai este separabilă la nivelul capului articular şi al colului, dar numai în zona centrală. Reconstituirea diametrului longitudinal al capului femural a dat valori de minimum 42 mm şi maximum de 54 mm, ceea ce corespunde unei talii de 155 cm pînă la 158 cm pentru o femeie.

Un număr de 36 de fragmente provin de la o ofrandă, reprezentată prin 2 fragmente craniene de ovicaprin, din regiunea parietală, cu sutura sagitală perfect deschisă, dar cu desen corespunzător unui individ de vîrstă adultă; 3 astragale, 2 drepte şi 1 stîng, provenind dimensional şi morfologic de la trei indivizi deosebiţi: *Ovis aries*, *Capra hircus*, *Capreolus capreolus* (fig. 2); cîteva fragmente de diafize de pasăre; 10 astragale, 7 stîngi şi 3 drepte, de iepure de cîmp *(Lepus europaeus)*, atestînd sacrificarea a cel puţin 7 iepuri (fig. 3).

Pe cîteva fragmente craniene şi pe unul provenind de la ofrandă se înregistrează impregnări cu oxid de fier. Autorul săpăturii semnalează dealtfel în inventarul lui M 3 o verigă de fier [5], iar printre osemintele trimise la studiu s-au mai găsit 5 fragmente informe de fier de mici dimensiuni, un cercel de bronz cu diametrul de 2,5 cm şi grosimea la unul din capete de 1,7 mm, iar la celălalt de 0,7 mm şi un corn de căprior prelucrat, cu lungimea de 6,5 cm şi diametrul bazei de 1,1 — 1,2 cm, scobit în interior în formă de teacă, avînd două fante mici care străbat în grosime marginea bazei. De remarcat că în ofranda depusă pe rug figura şi căpriorul de munte.

---

[5] *Ibidem*, p. 567, fig. 3/4.

Mormîntul 4 (M. 4): era alcătuit din 4 urne al căror conţinut a fost analizat separat.

Urna 1: a dat circa 600 de fragmente osoase, dintre acestea 150 fiind de dimensiuni foarte mici, nemăsurabile. Împreună cu osemintele s-au găsit şi numeroase bucăţi de cărbune provenite de la rug. Din craniu s-au separat 260 de fragmente, majoritatea cu desprinderea tablei interne de cea externă. De notat ambele stînci temporale, un fragment de occipital cu grosimea de 2,1 — 3,2 mm, dar nu în zonă comparabilă conform scării lui Gejvall, perete lateral stîng de orbită, un molar de lapte decapitat, cu rădăcinile larg deschise, şi molarul 1 permanent, avînd doi cuspizi cu început de funcţionare. Se poate aprecia o vîrstă de peste 6 ani, fără a trece totuşi de 7 ani.

Alte 108 fragmente sînt din regiunile epifizare, capete articulare, calcaneu, platou tibial, cap humeral şi femural, arcuri neurale, corpuri vertebrale şi coaste. Din diafize de oase lungi 86 de fragmente cu 1,2 — 1,3 mm grosime la radius, 1,5 — 1,6 mm la humerus, 2,2 — 2,5 mm la femur. Grupa de vîrstă *infans II*, la limita cu infans I (în jur de 7 ani), sexul nedeterminabil.

Ca şi la osemintele de adulţi, arderea este inegală. Atît pe fragmentele craniene, cît şi pe cele din scheletul postcronian se constată puternice impregnări cu oxid de fier. În inventarul funerar figurează bucăţele informe de fier, de dimensiuni foarte mici[6].

Urna 2: conţinea peste 662 de fragmente osoase, cu inegalităţi de ardere, 79 de fragmente fiind arse reductor, dar în grade diferite chiar pe acelaşi os. Din craniu 106 fragmente, cu grosimi de 5,8 — 6,4 mm la parietal şi 6,6 — 8,6 mm la occipital sau 7,2 mm în regiunea asterică. De notat un occipital bombat. Se păstrează şi 3 dinţi, cu coroanele decapitate. Pe baza gradului de dezvoltare a suturilor craniene se poate aprecia grupa de vîrstă *matur I* incipient.

Circa 280 de fragmente provin din corpuri vertebrale şi arcuri neurale, coaste, capete articulare, epifize, oase carpiene, metatarsiene şi falange de mînă şi picior. La acestea se mai adaugă 172 de fragmente din diafize de oase lungi, cu grosimi de 2,2 — 2,6 mm la radius, 1,9 — 2,1 mm la cubitus, 2,8 — 3,0 mm la humerus, 4,8 — 5,1 mm la tibie şi 5,6 — 7,4 mm la femur.

Datele metrice atestă, în cazul unei populaţii cu constituţie robustă, sexul *feminin*. Reliefurile de inserţie musculară, mai slab dezvoltate decît la individul din urna 3, vin în sprijinul diagnozei de sex.

Avînd acelaşi grad de calcinare cu osemintele umane, 14 fragmente sînt de la ofranda animală depusă pe rug, provenind probabil de la un bovideu. Inventarul era alcătuit dintr-o cataramă de fier[7] şi un fragment de corn de căprior ornamentat cu cerculeţe găsit printre oasele incinerate.

Urna 3: din 590 fragmente osoase, 150 sînt de dimensiuni foarte mici. 89 de fragmente sînt craniene: frontal, o porţiune din marginea superioară a orbitei, cu arcul supraciliar mijlociu spre puternic dezvoltat, mastoide mijlociu dezvoltate, porţiuni suturale cu desen liniar şi tendinţe

[6] *Ibidem*, p. 567.
[7] *Ibidem*, fig. 3/3.

de închidere pe faţa endocraniană, deschise exocranian, corespunzînd grupei de vîrstă *matur I*. Occipitalul este bombat, cu grosimea de 10,7 mm în apropiere de eminenţa cruciformă, glabella de gradul 3 Broca, rădăcina nasului cu poziţie joasă şi implantarea nazalelor mijlociu de adîncă. Un fragment de maxilar lasă să se întrevadă un palat de adîncime mică şi o apertură piriformă de lăţime mijlocie (estimată). Condilul mandibuar este dezvoltat transversal.

Circa 190 de fragmente sînt de epifize, capete articulare radial şi humeral, vertebre, coaste, falange de mînă şi picior, coxal, omoplat. Din diafize de oase lungi 108 fragmente cu grosimi de 3,1 — 38 mm, la humerus, atingînd chiar 5,3 mm la nivelul V-ului deltoidian, 2,8 — 3,3 mm la radius, 2,3 — 2,6 mm la cubitus, 6,7 — 7,7 mm la femur, care are linia aspră puternic reliefată, şi 5,2 — 5,6 mm la tibie. Reliefurile de inserţie musculară sînt puternic dezvoltate atît la nivelul membrelor superioare cît şi la nivelul membrelor inferioare.

Datele metrice şi caracterele morfofuncţionale atestă sexul *masculin*. Un fragment de cap radial cu diametrul sagital estimat de 21—22 mm, permite calcularea taliei de 164—165 cm pentru un bărbat.

Pe humerus, vertebre, coxal, falange, peroneu apar impregnări cu oxid de fier. Varietatea lor topografică trebuie atribuită mai degrabă amestecului osemintelor în timpul cremaţiei şi nu locului de depunere a inventarului pe rug.

Ofranda este reprezentată prin 12 fragmente osoase de la o pasăre de talie mică, avînd aceleaşi caractere de ardere ca şi osemintele umane.

Mormîntul 5 (M. 5): deşi autorul săpăturii nu include pe M 5 printre ,,mormintele multiple'', iar în lista analogiilor ceramice figurează o singură urnă [8], ne-au parvenit la studiu două pachete cu notaţia urna 1 şi urna 2. În planul săpăturii de la Canlia sînt marcate două puncte în grupa lui M 5 [9], ceea ce ne determină să tratăm şi noi separat cele două grupuri de oseminte, conform notaţiei de teren cu care au fost primite.

Urna 1: circa 530 de fragmente osoase sînt de dimensiuni foarte mici, nemăsurabile. Din craniu, 161 de fragmente şi 9 resturi dentare. Menţionăm ambele mastoide — ascuţite, cavitatea glenoidă stîngă a articulaţiei temporo-mandibulară, marginea superioară a celor două orbite, cu o morfologie caracteristică sexului *feminin*, occipital cu relieful planului nucal şters. Porţiunile suturale, cu tendinţă de obliterare endocranian şi punţi de osificare exocranian, iar izolat cu procese de rezorbţie osoasă a denticulilor, indică grupa de vîrstă *matur I*. Grosimile luate sînt de 3,8 — 4,1 mm la parietal şi 4,3 — 5,5 mm la occipital. Un fragment de mandibulă permite să se întrevadă o ramură orizontală scundă şi o regiune simfizară de înălţime mică spre mijlocie. Dinţii păstraţi au porul apical închis şi coroana decapitată.

Din epifize, capete articulare de radius, humerus şi femur, scafoid, astragal, calcaneu, metatarsiene, corpuri vertebrale, coaste, falange, coxal, cavitate glenoidă omoplat, arcuri neurale — 247 de fragmente. Din diafize de oase lungi 204 fragmente, cu grosimi de 2,3 — 2,6 — 2,7 mm

---

[8] *Ibidem*, p. 567 şi 568, nota 3.
[9] *Ibidem*, p. 566, fig. 1.

la humerus, 1,9 — 2,3 mm la radius, 1,7 — 1,9 — 2,0 mm la cubitus, 3,8 — 4,1 mm la tibie, 5,4 — 6,1 mm la femur.

Datele metrice și caracterele morfologice pledează pentru sexul *feminin*. Diametrul sagital al capului radial, cu o valoare minimă de 21 mm și maximă de 23 mm, permite calcularea unei staturi de 159—161 cm pentru o femeie. Aceeași talie se obține și prin reconstituirea diametrului longitudinal al capului femural, de 46 — 48 mm.

Se constată puternice impregnări cu oxid de fier pe fragmentele de coaste.

Urna 2: peste 340 de fragmente sînt de dimensiuni foarte mici, nemăsurabile. Din craniu 86 de fragmente și 7 resturi dentare, printre care ramura orizontală dreaptă a mandibulei și condilii mandibulari cu diferențe de ardere dreapta stînga, cele două malare, 2 fragmente din maxilarul superior, indicînd un palat de adîncime mică și apertura piriformă de lățime mijlocie, cu înălțimea estimată nazion-subnazale relativ mare, parietal cu 3,8 — 4,2 mm grosime și occipital cu 3,8 — 4,0 mm în regiunea asterică.

Alte 246 de fragmente sînt din corpuri și arcuri vertebrale, coaste, falange, epitrochlee și epicondil femural, cap radial și humeral, spină omoplat, coxal — regiunea acetabulară. Pe baza diametrului sagital al capului radial se poate calcula o talie de 159—161 cm pentru o femeie.

Diafizele de oase lungi, circa 192 de fragmente, au grosimi de 1,9 — 2,2 mm la radius, 1,6 — 1,8 mm la cubitus, 2,3 — 2,8 mm la humerus, 3,8 — 4,2 mm la tibie și 4,4 — 4,7 — 5,6 mm la femur.

Se observă urme de impregnări cu oxid de fier pe fragmente de craniu, coaste, diafize de oase lungi, vertebre.

Valorile dimensionale și o serie de fragmente craniene sau de diafize de oase lungi, întregibile cu cele din prima urnă, arată că este vorba de resturile unei singure persoane, care neîncăpînd într-un vas, au fost probabil depuse în două urne separate.

Mormîntul 6 (M. 6): din urnă provin 89 de fragmente craniene de dimensiuni mici, puternic calcinate, avînd urme de impregnări cu oxid de fier. Notăm un fragment din ramura orizontală dreaptă a mandibulei, cu lăcașul molarului de 6 ani închis, indicînd cu siguranță o vîrstă sub 6 ani *(infans I)*. Grosimea fragmentelor craniene variază în limite restrînse de la 1,5 mm pînă la 1,8 mm, ca și grosimea unor diafize de oase lungi, în număr de 30. Intervalul grupei de vîrstă poate fi astfel restrîns la 4 1/2 — 5 ani.

Mai sînt prezente 29 de fragmente din masă epifizară de tibie și femur, arcuri neurale, corpuri vertebrale, coaste.

Mormîntul 7 (M. 7): din totalul de 825 de fragmente osoase, 350 de fragmente sînt de dimensiuni foarte mici, nemăsurabile. Din craniu 150 de fragmente și 15 dinți sau resturi dentare cu apexul operculat, coroanele decapitate, rezorbție și calcificare în zona apicală. Un număr de 11 fragmente craniene au fost găsite, după cum arată notația pachetului, în afara urnei, fiind depuse direct pe fundul gropii. Arderea este inegală, unele fragmente fiind puternic calcinate, iar altele purtînd urme de ardere reductoare. Notăm ambele stînci temporale, de aspect masiv, mastoidă lată și scundă, fragmente de parietal cu 5,3 — 6,7 mm grosime, occipital cu 7,9 — 8,3 mm în regiunea asterică și 9,8 mm grosime la începutul

ramurii orizontale a eminenţei cruciforme. Stadiul de complicare şi obliterare a porţiunilor suturale din sagitală şi lambdoidă indică grupa de vîrstă *matur I* (în jur de 35 de ani). Sexul *masculin.*

Circa 146 de fragmente sînt din cap articular de humerus, epifiză distală humerală, corpuri şi arcuri vertebrale, rotulă, calcaneu, coaste, metacarpiene şi metatarsiene. Din acest grup 17 fragmente au fost găsite, asemenea celor 11 craniene, în afară de urnă.

Alte 146 de fragmente sînt din diafize de oase lungi la care se adaugă 44 de fragmente depuse alături de urnă şi întregibile în parte cu cele aflate în urnă. Aspectul lor este robust chiar şi pentru un bărbat, avînd grosimi de 2,8 — 3,1 mm pînă la 3,8 mm la humerus, 2,6 —2,9 mm la radius, 2,1 — 2,3 mm pînă la 2,6 mm la cubitus, 6,7 — 8,5 mm la tibie şi 7,3 — 11,2 mm la femur. Cu toată constituţia robustă, linia aspră este moderată, fiind dezvoltată numai în lăţime. Diametrul anteroposterior atinge la femur 26,8 mm, iar cel transversal 27,7 mm. Pe cîteva fragmente de diafize se păstrează impregnări cu oxid de fier. Indicele pilastric al femurului este de 103, 36.

Un număr de 33 de fragmente, avînd aceleaşi caractere de ardere cu cele umane, provin de la ofrandă de *pasăre* şi *ovicaprin.* De menţionat 3 fragmente de dentiţie lactealã de ovicaprin.

MORMINTE DE ÎNHUMAŢIE

Mormîntul 8 (M. 8): craniul, întregibil din cauza deformărilor suferite în sol numai parţial, are occipitalul puternic bombat, frontal de asemenea bombat, cu bose frontale proeminente. Se poate estima un indice dolicocran pronunţat. Forma craniului este ovoidă în norma verticală şi de bombă în cea occipitală. Reliefurile superstructurilor osoase sînt şterse.

Masivul facial prezintă orbite ovalar-elipsoidale, înalte estimat, nas de lăţime şi înălţime mijocie spre mică, fose canine adînci, o lăţime interorbitală mijlocie spre mare şi prognatism alveolar [10]. În ceea ce priveşte dentiţia, caninii se află pe cale de erupţie pe maxilarul superior şi sînt complet erupţi pe mandibulă, corespunzînd unei vîrste de aproximativ 10—11 ani. Prezenţa molarului 1 decidual atît pe mandibulă, cît şi pe maxilarul superior, care cade obişnuit între 9 şi 11 ani permite să apreciem grupa de vîrstă *infans II* (în jur de 10 ani). Orbitele tăioase, fruntea bombată, diferenţa dintre distanţa spino-sciatică şi spino-auriculară [11] ne determină să opinăm pentru sexul *feminin.*

Mormîntul 9 (M.9): s-au păstrat numeroase fragmente din scheletul cranian şi postcranian. De reţinut o frunte bombată, bose parietale accentuate, orbite cvadrangulare rotunjite, occipital puternic bombat, nas cu apertura piriformă estimată de lăţime mare, mandibulă cu bărbia rotunjită. Dentiţia este deciduală. Incisivii centrali şi laterali superiori au coroanele complet formate şi început de formare a rădăcinilor, indicînd

[10] Deoarece nu s-au putut lua măsurători, toate aceste elemente rezultă din observaţii.

[11] Conform metodei propuse de J. Gaillard, Bulletin et Mémoires de la Société d'Anthropologie, 1, 1960, 2, p. 255—267.

o vîrstă de peste 5 ani. Molarul 1 permanent se află în stadiu de erupţie atît pe maxilar, cît şi pe mandibulă, permiţînd aprecierea unei vîrste de aproximativ 7 ani (*infans I*—II). Nu dispunem de elemente concludente pentru determinarea sexului. Bombarea frontalului, dezvoltarea boselor parietale ar putea constitui eventual un argument pentru apartenenţa scheletului la sexul *feminin*.

Mormîntul 10 (M. 10): craniul, în mare parte cu posibilităţi de întregire, dar cu deformări în strat, este de formă elipsoidă în norma verticală, pronunţat dolicocran estimat, şi în formă de bombă-pană în norma occipitală. Fruntea este puternic bombată, cu bose parietale mai bine dezvoltate decît cele frontale. Occipitalul puternic bombat are lambda cu poziţie înaltă. Se remarcă numeroase oase suturale pe traiectul suturii lambdoide, mastoide foarte mici, orbite de formă ovalar-elipsoidală, bine rotunjite, cu lăţimea interorbitară relativ mare (20 mm), glabella, arcurile supraciliare şi relieful planului nucal şterse. Toate aceste caractere pledează pentru sexul *feminin*. Alte observaţii se referă la maxilarul superior, cu fose canine mijlocii de adînci şi apertură piriformă de lăţime mică, nasul cu înălţimea estimată mijlocie, realizînd un indice nazal leptorin (estimat), bărbia lată, de formă pătrată, cu tuberculi depărtaţi dar rotunjiţi. Dentiţia păstrată permite estimarea vîrstei de 9 ani *(infans II)*: incisivii centrali superiori au rădăcinile aproape complet formate, proces ce se încheie la 9—10 ani, iar molarul 2 permanent are coroanele complet formate (7—8 ani), dar cu început de constituire a rădăcinii, în timp ce incisivii laterali superiori, cu început de erupţie, indică vîrsta medie de 9 ani.

Printre oasele scheletului postcranian figurează şi cîteva fragmente din calcaneu, scafoid şi peroneu aparţinînd unui individ de vîrstă adultă. Ele prezintă aceeaşi coloraţie ca şi osemintele de copii din mormintele de înhumaţie. Nu ne putem pronunţa cu privire la provenienţa lor.

★

Deşi restrînsă numeric, seria de la Canlia sugerează unele observaţii importante atît pentru cunoaşterea ritualului funerar, cît şi a caracteristicilor populaţiei care a folosit necropola.

Incineraţia constituie ritul predominant, osemintele fiind depuse de regulă în urne neacoperite. Defuncţii erau arşi pe ruguri deschise, la temperatură mare, fără nici o diferenţiere în funcţie de vîrstă sau sex. La Canlia, cremaţia nu este totuşi perfect oxidantă, ca în necropola contemporană de la Guşteriţa de pildă, existînd inegalităţi de ardere uneori chiar pe acelaşi os.

Resturile incinerate erau adunate de pe rug cu grijă, în aşa fel ca toate părţile scheletului să fie reprezentate, o atenţie deosebită fiind acordată fragmentelor craniene. Deşi puternic fărămiţate, nu se poate constata dacă o parte din oseminte erau pisate pentru a încăpea în urne, aşa cum se proceda în necropola de la Guşteriţa [12].La Canlia am surprins în schimb un obicei nou, constînd în depunerea surplusului de oseminte în două urne diferite (M 5) sau chiar pe fundul gropii, în apropierea urnei

---

[12] D. Nicolăescu Plopşor şi W. Wolski, *Elemente de demografie şi ritual funerar la populaţiile vechi din România*, Bucureşti, 1975, cap. VI.

propriu-zise (M 7), respectîndu-se principiul reprezentării scheletului cranian şi postcranian în cele două grupuri de oseminte aparţinînd uneia şi aceleiaşi persoane.

Mormintele sînt individuale (5 din totalul de 7 morminte). Se întîlnesc însă şi morminte duble, cu resturile a două persoane depuse în aceeaşi urnă (M 3). În cazul analizat o femeie de vîrstă adultă şi un copil de 6—7 ani. Înmormîntări duble de persoane adulte şi copii sînt frecvente în necropolele preistorice. Pe baza materialului antropologic studiat pînă la ora actuală, se poate susţine că aceste înmormîntări se menţin sporadic şi în secolele VIII—X, semnificaţia lor nefiind totdeauna pe de-a întregul clară (tabelul 1).

Tabelul 1

Înmormîntări duble de adulţi şi copii în necropolele de secol VIII – X

Necropola	Nr. morm.	Nr. de fragmente osoase	Grupă de vîrstă	Sex
Canlia	3	2 400	adultus	feminin
		410	infans I (6—7 ani)	feminin
Guşteriţa	8	400	adultus	feminin
		80	sugar	?
Ocna Sibiului	57	196	adultus	masculin
		7	infans I (cca 6 ani)	?
	58	57	adultus	masculin
		63	infans I—II	?
	68	30	adultus	?
		54	infans I (5—6 ani)	feminin

Dacă există explicaţii plauzibile pentru înmormîntările duble de femei şi copii, asemenea lui M 3 de la Canlia sau M 8 de la Guşteriţa, înmormîntările duble de bărbaţi şi copii atestate la Ocna Sibiului fac deocamdată o notă aparte, încadrîndu-se în practicile rituale ale populaţiei slave ce a utilizat necropola de aici. Numai prin extinderea cercetărilor antropologice la un număr mai mare de serii se va putea elucida în ce măsură acest obicei era răspîndit şi la alte grupuri etnice, sau era specific comunităţilor slave, constituind un aspect caracteristic al ritualului lor funerar.

O altă categorie de morminte prezentă la Canlia sînt mormintele colective, formate din cîteva urne aparţinînd unor persoane diferite. Ele lipsesc cu desăvîrşire la Ocna Sibiului. În cuprinsul necropolei de la

Guşteriţa s-au identificat 5 morminte duble, dintre care a fost analizat antropologic un singur mormînt [13]. Mormîntul triplu de la Canlia (tabelul 2) conţine un *infans* II, o femeie *maturus* I şi un bărbat *maturus* I, părînd să sublinieze prin alcătuirea sa caracterul familial al mormintelor amintite [14]. Întrucît nu cunoaştem conţinutul mormintelor duble de la Guşteriţa sau frecvenţa mormintelor colective în alte necropole contemporane cu cea de la Canlia, nu ne putem pronunţa dacă acestea sînt cazuri izolate, datorate decesului concomitent sau la scurt interval al membrilor unei familii, sau au la bază un obicei ritual, urnele fiind păstrate o perioadă oarecare în casă, răstimp în care intervenea decesul încă unei persoane sau mai multor persoane din familia respectivă [15].

Mormintele de înhumaţie sînt lipsite de inventar.

Deşi sărăcăcios, inventarul este prezent în aproape toate mormintele de incineraţie, cu excepţia unui singur mormînt de *infans* I. Impregnările cu oxid de fier vizibile pe fragmentele osoase şi bucăţelele informe de fier

Tabelul 2

Date antropologice rezultate din analiza mormintelor de la Canlia

Nr. mormînt	Rit	Nr. fragmente osoase	Grupă de vîrstă	Sex	Talie
1	incineraţie	80	maturus I	masculin	
2	,,	683	maturus I	feminin	
3	,,	2 860	adultus	feminin	155—158 cm
			infans I (6—7 ani)	feminin	
4 urna 1	,,	600	infans II	?	
4 urna 2	,,	662	maturus I	feminin	
4 urna 3	,,	509	maturus I	masculin	164—165 cm
5	,,	2 202	maturus I	feminin	159—161 cm
6	,,	148	infans I (4 1/2—5 ani)	?	
7	,,	825	maturus I	masculin	
8	înhumaţie		infans II	feminin	
9	,,		infans I	feminin	
10	,,		infans II	feminin	

[13] *Ibidem*. Mormîntul 27 : una din urne conţinea resturile unei femei mature, în vîrstă de aproximativ 45 de ani, iar cealaltă resturile unui bărbat de circa 50 de ani.

[14] Problema aşa-ziselor morminte familiale este reluată de curînd de J. Jaskanis, *Obrzadek pogrzebowy zachodnich Baltów, u schyłku starożytności (I— V w. n. e.)* Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1974, p. 117—124.

[15] Această problemă este tratată pe larg de D. Nicolăescu Plopşor şi W. Wolski, *op. cit.*, cap. V.

găsite în unele urne nu permit în toate cazurile precizarea naturii inventarului funerar, alcătuit de regulă din cuţitaşe, catarame, amnare şi verigi. Pe lîngă obiectele enumerate, menţionate de autorul săpăturii, la analiza antropologică s-au mai identificat un cercel de bronz, o teacă din corn de

Tabelul 3

Repartiţia inventarului pe grupe de vîrstă şi sex

Grupe de vîrstă	Nr. morm.	Sex	Inventar	Impregnări cu oxid de fier
infans I	3	feminin		
	6	?		
	9	feminin		
infans II	4	?	bucăţele fier	da
	8	feminin	fragmente ceramice	
	10	feminin		
adultus	3	feminin	verigă fier cercei bronz teacă de corn bucăţele fier	da
maturus I	1	masculin	cuţitaş	
	2	feminin	bucăţele fier	da
	4	feminin	cataramă fier corn ornamentat	
	4	masculin	cuţitaş, amnar	da
	5	feminin	bucăţele fier	da
	7	masculin	,, ,,	da

căprior şi un fragment de corn de animal ornamentat cu cerculeţe. Ca şi la Guşteriţa, amnarul şi cuţitaşele apar în mormintele unor bărbaţi. Veriga şi catarama de fier au apărut în mormintele unor femei, situaţie întîlnită şi la Guşteriţa. Comparativ cu Ocna Sibiului şi Guşteriţa, unde numai 39,7% şi respectiv 37,9% din mormintele analizate antropologic aveau inventar, Canlia ocupă poziţia cea mai avantajoasă, întrunind 70% morminte cu inventar. Inventarul nu apare la grupa de vîrstă *infans* I, fiind sporadic la grupa de vîrstă *infans* II. În schimb, toate mormintele de adulţi conţin obiecte de inventar (tabelul 3). Lipsa inventarului la grupele de vîrstă mici şi creşterea frecvenţei sale la grupele de vîrstă mari a fost observată şi în necropolele de la Ocna Sibiului şi Guşteriţa.

În necropola de la Canlia nu au fost înregistrate resturi de ospăţ funebru, ceea ce constituie încă o punte de legătură cu necropola de la Guşteriţa. Dacă la Ocna Sibiului numai 22,7% din mormintele analizate aveau ofrandă, iar la Guşteriţa 17,4%, la Canlia procentul de morminte cu ofrandă atinge 71,42% din totalul mormintelor studiate. Inexistentă în mormintele de copii, ofranda este prezentă în 5 din cele 7 morminte

de adulţi (tabelul 4). Ceea ce ni se părea a fi, cu ocazia publicării necropolelor de la Ocna Sibiului şi Guşteriţa, un obicei specific epocii este confirmat de datele obţinute prin studierea altei necropole contemporane, situată de data aceasta pe teritoriul dobrogean. Reiese deci că erau sacrificate animale pentru ofrandă numai în cazul decesului unor persoane adulte. Asemenea necropolei de la Guşteriţa, predomină ofranda de pasăre şi ovicaprin (4 din totalul de 5 cazuri). În mormîntul unei femei apare ofrandă de bovideu, întîlnită rar şi la Ocna Sibiului şi Guşteriţa. Numai în două morminte s-a găsit ofrandă simplă, alcătuită dintr-o singură specie (urnele 2 şi 3 din M 4). În restul mormintelor apare ofranda compusă din două specii (pasăre şi ovicaprin) sau patru specii, două domestice (oaie şi capră) şi două sălbatice (căprior de munte şi iepure de cîmp)[16]. M 3 de la Canlia face o notă aparte nu numai prin ofranda variată arsă pe rug împreună cu femeia îngropată aici, dar şi prin bogăţia ei. Aşa cum se poate deduce pe baza celor 7 astragale stîngi de iepure, au fost sacrificate 7 animale din specia *Lepus europaeus*[17]. Din acelaşi mormînt a ieşit dealtfel şi un inventar mai variat şi mai bogat decît în restul mormintelor săpate. Grija cu care au fost adunate cele 10 astragale arată o dată mai mult atenţia acordată culegerii resturilor incinerate de pe rug, amănunt ce poate avea însă o semnificaţie simbolică mai profundă, ţinînd de anumite credinţe sau practici rituale în care juca un rol numărul animalelor sarcificate şi poate părţile din corp ce erau depuse pe rug în chip de ofrandă. Avînd în vedere sărăcia inventarului funerar în necropolele din perioada studiată, ca şi faptul că nu se poate surprinde o diferenţiere socială pe baza componenţei inventa-

Tabelul 4

Repartiţia ofrandei pe grupe de vîrstă şi sex

Grupe de vîrstă	Nr. mormînt	Sex	Ofrandă
infans I	3	feminin	?
	6	?	
	9	feminin	
infans II	4	?	
	8	feminin	
	10	feminin	
adultus	3	feminin	*Ovis aries, Capra hircus, Capreolus capreolus, Lepus europaeus*
maturus I	1	masculin	
	2	feminin	pasăre şi ovicaprin
	4	feminin	bovideu
	4	masculin	pasăre
	5	feminin	
	7	masculin	pasăre şi ovicaprin

[16] Mulţumim pentru determinările făcute pe oase de animale lui M. Udrescu, cercetător la Laboratorul de antropologie, Bucureşti.

[17] Ofrandă de căprior de munte s-a identificat pînă acum în mormîntul unei femei din necropola hallstattiană tîrzie de la Tigveni (M_9 din tumulul 3). D. Nicolăescu Plopşor şi W. Wolski, Annuaire Roumain d'Anthropologie, 9, 1972, p. 27. Iepurele apare pentru prima oară pe teritoriul ţării noastre. Analogii găsim în Polonia, în necropola La Tène tîrzie de la Zagorzyn, unde s-au identificat oase de iepure depuse în mormîntul de incineraţie al unui copil (K. Dabrowski, Sprawozdania Archeologiczne, 22, 1970, p. 392, tabel J).

rului sau ofrandei, credem că explicaţia dată mai sus este deocamdată singura valabilă şi pentru M 3 de la Canlia.

Din cele 10 morminte analizate au rezultat 13 indivizi, repartizaţi pe grupe de vîrstă astfel (tabelul 5) : 3 *infans* I, 3 *infans* II, nici un *juvenis*, un singur *adultus*, 6 *maturus* I şi nici un *maturus* II.

Tabelul 5

Repartiţia indivizilor din seria de la Canlia pe grupe de vîrstă şi sex

Grupe de vîrstă	Sex						Total	
	Masculin		Feminin		Nedeterminabil			
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
infans I			2	15,38	1	7,70	3	23,08
infans II			2	15,38	1	7,70	3	23,08
juvenis								
adultus			1	7,70			1	7,70
maturus I	3	23,08	3	23,08			6	46,15
maturus II								
Total	3	23,08	8	61,54	2	15,38	13	100,00

Numai două persoane sînt nedeterminabile ca sex, un *infans* I şi un *infans* II, 8 persoane sînt de sex feminin (2 *infans* I, 2 *infans* II, 1 *adultus*, 3 *maturus* I) şi 3 de sex masculin (grupa de vîrstă *maturus* I).

O analiză a caracterelor craniofaciale izolate, aşa cum reiese din examinarea celor 13 cazuri şi gruparea unora dintre ele, analoagă sau omoloagă chiar la doi sau mai mulţi indivizi de acelaşi sex, ori de ambe sexe, la care se adaugă şi o strînsă analogie între incineraţi şi înhumaţi, ne permite să considerăm unitară întreaga serie de la Canlia, aparţinînd unei singure comunităţi. Această constatare ne permite să extrapolăm unele caractere ale înhumaţilor la mormintele de incineraţie. Caracterele disparate nu mai rămîn astfel aleatoare, ci se integrează într-o imagine generală a unui fenotip predominant, reprezentativ pentru serie studiată, dacă nu cumva şi pentru comunitatea care a folosit necropola de la Canlia. Trăsăturile ce definesc acest fenotip sînt următoarele :

— craniu dolicocran sau dolicocran pronunţat (hiperdolicocran), de formă ovoidă-elipsoidă în norma verticală şi de bombă, bombă-pană în norma occipitală ;

— regiunea gabellară slab dezvoltată la femei şi de gradul 3 Broca la bărbaţi, arcuri supraciliare mijlociu spre slab dezvoltate la femei şi mijlociu spre puternic la bărbaţi ;

— frontal bombat la femei şi la ambele sexe occipital puternic bombat, atît la adulţi, cît şi la copii ;

— mastoide late şi scunde spre mijlocii la bărbaţi, globuloase şi mici la femei ;

— lăţimea interorbitală mijlocie spre mare, orbitele ovalar-elipsoidale sau cvadrangulare, cu unghiurile bine rotunjite şi probabil înalte ;

— rădăcina nasului cu poziţie joasă la bărbaţi şi joasă spre mijlocie la femei, iar nasul de înălţime mijlocie şi lăţime medie, probabil mezorin ;

— fosele canine adînci sau mijlociu de adînci. Într-un caz se constată un uşor prognatism alveolar;

— mandibula cu regiunea simfizară scundă sau mică spre mijlocie, ramura orizontală joasă, ramura verticală înaltă la bărbaţi (1 caz) şi condilul mandibular dezvoltat transversal (1 caz);

— bărbia rotunjită sau lată şi rotunjită, dentiţie microdontă (1 caz), palatul de adîncime mică (2 cazuri).

La scheletul postcranian notăm o constituţie robustă la femei (1 caz) şi bărbaţi (2 cazuri), şi probabil relativ robustă sau relativ gracilă în celelalte cazuri, în raport cu sexul şi vîrsta defuncţilor. Pilastrul este slab dezvoltat la femei şi dezvoltat transversal la bărbaţi (cîte 1 caz la incineraţi). Talia, pe cîte un caz, este mijlocie atît la bărbaţi (164—165 cm), cît şi la femei (155—158 cm).

Numărul redus de cazuri de adulţi (7 persoane) şi, mai ales, numărul scăzut la care se referă unele caractere (1, 2 sau 3 cazuri) impune rezerve în compararea fenotipului de la Canlia cu alte serii contemporane sau analoage sub raport cultural. Ştiut fiind însă faptul că seriile foarte mici prezintă o dispersie mai accentuată a caracterelor decît seriile foarte mari şi avînd în vedere unitatea seriei de la Canlia, putem sublinia deosebirea netă faţă de necropola de la Ocna Sibiului şi o asemănare parţială şi nu totală cu seria de la Guşteriţa, care nici pe departe nu este atît de omogenă şi unitară ca structură ca seria de la Canlia[18].

Sub raport demografic, seria de la Canlia întruneşte un număr mult prea mic de cazuri ca să fie suficientă statistic. O greutate o constituie şi faptul că lipsesc grupele de vîrstă *juvenis* şi *maturus* II, în timp ce la grupa de vîrstă *adultus* figurează un singur caz. Anomaliile observate, ca şi preponderenţa excesivă a persoanelor de sex feminin (61,54%) are probabil la bază modul întîmplător de alcătuire a seriei, care acoperă un sector neînsemnat din cadrul necropolei. Trebuie arătat însă că în necropola de la Guşteriţa dintr-un total de 32 de indivizi femeile întrunesc 59,37%, iar bărbaţii 25,00%. Semnalăm aceste date fără a ne putea pronunţa deocamdată definitiv în problema amintită.

TABELELE DE MORTALITATE ALE SERIEI DE LA CANLIA. SEXE REUNITE

x	d'x	dx	lx	qx	Px	Lx	Tx	e°
0— 7 ani	3	230,8	1 000,0	230,8	769,2	884,6	2 807,6	28,08
7—14 "	3	230,8	769,2	300,05	699,95	653,8	1 923,3	24,87
14—20 "	0	0,0	538,4	0,0	1000,0	538,4	1 269,2	23,56
20—30 "	1	76,8	538,4	142,6	857,4	500,0	730,8	13,56
30—40 "	6	461,6	461,6	1 000,0	0,0	230,8	230,8	5,00
Total	13	1 000,0	0,0					

[18] Ne referim la Ocna Sibiului şi Guşteriţa deoarece ele sînt comparabile sub raport cronologic şi cultural cu necropola de la Canlia, fiind singurele analizate antropologic pînă la ora actuală.

Întocmind tabelele de mortalitate pe sexe reunite obţinem unele date orientative cu privire la populaţia ce folosea necropola de la Canlia. Astfel, grupa de vîrstă *infans* I numără ea singură 23,08% din totalul seriei analizate, ceva mai mult decît grupele *infans* I şi II reunite de la Ocna Sibiului sau Guşteriţa. Întrucît nivelul deceselor se menţine egal la grupa de vîrstă *infans* II cu cel atins de grupa de vîrstă *infans* I (fig. 4), putem deduce că mortalitatea infantilă între 0—7 ani era mai ridicată în realitate decît procentul obţinut de noi pe baza eşantionului studiat. Adăugînd şi grupa de vîrstă *infans* II, mortalitatea infantilă creşte pînă la 46%, procent apropiat de nivelul adevărat al deceselor la grupele 0—14 ani în perioada secolelor VIII—X. Pe de altă parte, numărul mare de copii din seria de la Canlia arată că aici nu erau în uz anumite practici rituale speciale, aşa cum s-a putut constata la Ocna Sibiului de pildă, avînd drept efect scăderea artificială a mortalităţii infantile reale. La Canlia copiii sînt înmormîntaţi în cuprinsul cimitirului destinat adulţilor, o parte fiind incineraţi (3 cazuri) şi o parte înhumaţi (3 cazuri). Copiii înhumaţi aparţin grupei de vîrstă *infans* II (2 cazuri) sau *infans* I la limita cu *infans* II, fiind toţi de sex feminin. A trage de aici o concluzie este prea devreme, această observaţie necesitînd să fie verificată în cadrul unor serii mai numeroase din cimitire sau necropole contemporane.

Sărind peste grupele de vîrstă *juvenis* şi *adultus*, prima absentă, iar a doua reprezentată printr-un caz, motiv pentru care curba deceselor scade între 20—30 dc ani pînă la 7,6%, ajungem ca picul mortalităţii să fie atins de grupa de vîrstă *maturus* I, la un nivel egal cu cel întregistrat între 0—14 ani (46%). Plasarea maximului de decese între 30 şi 40 de ani apropie seria de la Canlia de cea de la Guşteriţa, încadrîndu-se în modelul demografic obişnuit al populaţiilor de secol VIII—X.

Speranţa de viaţă între 0—7 ani este de 28,08 ani, valoare mai exactă decît cea obţinută la Ocna Sibiului şi Guşteriţa datorită suficientei reprezentări a copiilor din grupele de vîrstă *infans* I şi II. Comparativ cu seriile amintite, diferenţa în speranţa de viaţă este de 4,35 ani mai mare la Ocna Sibiului şi de 6,61 ani mai mare la Guşteriţa. Speranţa de viaţă descreşte apoi lin pînă la 20 de ani, cunoscînd o coborîre însemnată între 20 şi 30 de ani. La grupa de vîrstă *maturus* I speranţa de viaţă este de numai 5 ani. Traiectul curbei speranţei de viaţă este asemănător cu cel de la Guşteriţa, cu diferenţa semnalată între 0—14 ani : 23,56 la grupa de vîrstă *juvenis* comparativ cu 22,60 ani la Guşteriţa, 13,56 ani la grupa de vîrstă *adultus* comparativ cu 13,32 la Guşteriţa şi 5 ani la grupa de vîrstă *maturus* I comparativ cu 8,31 ani la Guşteriţa, unde se atinge nivelul de 5 ani abia între 40 şi 50 de ani.

O serie de elemente sînt prin urmare comune necropolelor de la Canlia şi Guşteriţa, scoţînd în evidenţă caracterul aparte al necropolei de la Ocna Sibiului. Ele privesc pe de o parte ritualul funerar, iar pe de altă parte structura antropologică şi comportamentul demografic al populaţiei. Astfel, atît la Canlia, cît şi la Guşteriţa nu se întîlneşte diferenţierea criteriilor de ardere în funcţie de sex. Adunarea simbolică a osemintelor de pe rug în necropola de la Ocna Sibiului este înlocuită cu o adunare îngrijită, o atenţie deosebită fiind acordată fragmentelor craniene. Mormintele sînt de regulă individuale, ambele necropole avînd un

număr mic de eventuale morminte familiale ce cuprind cîteva urne cu resturile a doi pînă la trei indivizi. Resturile de ospăţ funebru, prezente la Ocna Sibiului, lipsesc la Guşteriţa şi Canlia, ofranda fiind în schimb mai frecventă şi mai variată. În ambele cimitire picul mortalităţii se plasează la grupa de vîrstă *maturus* I, realizînd un decalaj de 10 ani comparativ cu Ocna Sibiului, unde vîrful deceselor este atins de grupa de vîrstă *adultus*. Curba speranţei de viaţă are un traiect asemănător la Guşteriţa şi Canlia, cu toată diferenţa de 6,61 ani în valoarea speranţei de viaţă a copiilor din grupa 0—7 ani. La comportamentul demografic se adaugă cîteva trăsături comune din domeniul structurii antropologice. Avînd în vedere numărul scăzut de cazuri analizate din necropola de la Canlia nu ne putem pronunţa dacă este vorba de una şi aceeaşi populaţie sub raport etnic cu cea de la Guşteriţa.

Pentru lămurirea mai temeinică a unei perioade importante a procesului de formare a poporului român se impune deci o analiză comparativă structurală, antropologică şi culturală a unui număr suficient de necropole din arealul culturii Dridu, cînd vor putea fi rezolvate o serie de probleme pe care astăzi abia dacă avem posibilitatea să le schiţăm doar.

L'ÉTUDE ANTHROPOLOGIQUE DES OSSEMENTS PROVENANT DE LA NÉCROPOLE BIRITUELLE DE CANLIA (VIIIe—IXe SIÈCLES)

RÉSUMÉ

Les fouilles à caractère de sauvetage faites en 1969 dans le lieu nommé « La lutărie » du village Canlia (district Constanţa) ont identifié 15 tombes appartenant à une nécropole birituelle des VIIIe—IXe siècles. Pour l'étude anthropologique on a reçu les ossements provenant de 10 tombes, 7 à incinération et 3 à inhumation. La plupart des tombes à incinération sont individuelles (5 cas), seulement une est double (une femme adulte et un *infans* de 6—7 ans) et une tombe collective (un *infans* II, un homme *maturus* I et une femme *maturus* I). La distribution par âge et sexe de toute la série (incinérés et inhumés) est la suivante : 3 *infans* I, 3 *infans* II, 1 *adultus*, 6 *maturus* I, parmis lesquels 8 femmes (2 *infans* I, 2 *infans* II, 1 adulte et 3 *maturus* I) et 3 hommes (*maturus* I).

Au point de vue rituel, notons que les ossements sont fortement incinérés, mais d'une manière inégale, sur des bûchers funéraires ouverts, en plain-air et de dimensions moyennes. Une autre caractéristique rituelle concerne le ramassage soigneux des restes cinéraires de telle manière que tous les parties du squelette soient représentées, une attention spéciale étant accordée aux fragments crâniens, en utilisant parfois pour un même individu soit deux urnes, soit une urne et un bon nombre des fragments d'os déposés auprès d'elle. En ce qui concerne l'ofrande animale, ayant le même degré d'incinération que les os humains, donc crémation simultanée sur le même bûcher funéraire, notons la présence de: bovidé (1 cas),

oiseau (1 cas), oiseau et ovicaprine (2 cas) ou ofrande multiple — mouton, chèvre, chevreuil et au moins 7 lapins (1 cas).

Au point de vue des caractères anthropologiques, il n'y a pas de différences entre les incinérés et les inhumés, donc il s'agit de la nécropole d'une même communauté humaine. On discute finalement les analogies des traits anthropologiques, des caractéristiques rituelles et du comportement démographique avec ceux de la nécropole de Guşteriţa, et les différences vis-à-vis de la nécropole d'Ocna Sibiului, contemporaines avec la nécropole de Canlia, appartenant toutes les trois à la culture Dridu.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Tombe M. 3. Fragments crâniens appartenant à deux individus.

Fig. 2. — Tombe M 3. Offrandes animaux : *Ovis aries*. *Capra hircus* et *Capreolus capreolus*.

Fig. 3. — Tombe M 3. Astragales de lièvre (*Lepus europaeus*) appartenant au moins à sept individus sacrifiés.

Fig. 4. — Graphique comparatif concernant la mortalité par groupes d'âge, pour trois nécropoles contemporaines : Canlia, Guşteriţa et Ocna Sibiului.

DESPRE ORGANIZAREA OBŞTILOR SĂTEŞTI ALE EPOCII FEUDALE TIMPURII DIN SUD-ESTUL ROMÂNIEI

DE

GÉZA BAKÓ

Săpăturile arheologice din ultimele decenii au scos la iveală numeroase complexe, care ne permit abordarea într-o formă mai adîncită a problemelor privitoare la organizarea socială şi politică a populaţiei autohtone din epoca feudală timpurie de pe teritoriul României. Utilizînd mărturia unor complexe arheologice, în lucrarea de faţă vom încerca să contribuim la elucidarea problemei organizării obştilor săteşti ale epocii feudale timpurii din sud-estul ţării noastre.

Privitor la obiectul studiului nostru, o importanţă deosebită o are faza I a aşezării de la Dridu, databilă în a doua jumătate a secolului al X-lea [1]. Examinînd aşezarea I de la Dridu observăm de la bun început că, după cum arată dimensiunile spaţiului locuibil, bordeiele dezvelite aparţineau cîte unei familii individuale. Inventarul bordeielor ca şi cuptoarele de copt din cadrul aşezării denotă că familiile individuale erau unităţi de producţie şi de consum separate, constituind deci nucleele de bază ale societăţii.

Aceeaşi situaţie se observă şi la aşezările rurale contemporane de la Dinogetia (faza I) [2] şi Capidava (faza veche) [3]. Dimensiunile spaţiului locuibil al bordeielor pledează şi în aceste cazuri pentru familii individuale, iar inventarul gospodăresc arată că familiile respective erau unităţi de producţie şi de consum separate, adică celule de bază ale societăţii.

Fenomenul constatat nu este deloc surprinzător. Datele de care dispunem arată că la populaţia autohtonă din ţara noastră descompunerea marii familii patriarhale şi transformarea familiilor individuale în nuclee separate începuse încă înainte de cucerirea romană [4]. Fireşte, condiţiile economice şi sociale din timpul stăpînirii romane au grăbit generalizarea în provincie a familiei individuale ca celulă economică de bază, influenţînd în această direcţie şi populaţia din regiunile învecinate. Astfel, ca urmare a evoluţiei economico-sociale, pe la anul 300 e.n. se încheiase procesul descompunerii marii familii şi la grupurile dacice, carpice şi getice din

[1] Pentru complexul de la Dridu a se vedea: Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuţii la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român*, Bucureşti, 1967, p. 11—96 şi pl. 1.

[2] Eug. Comşa, în *Dinogetia*, I, Bucureşti, 1967, p. 25—50 şi fig. 5.

[3] Gr. Florescu, *Capidava. Monografie arheologică*, I, Bucureşti, 1958, p. 135—152, şi pl. 1.

[4] G. Bakó, Cumidava, 2, 1968, p. 27—28.

SCIVA, tomul 26, nr. 3, Bucureşti, 1975, p. 371—379

afara fostelor provincii romane [5]. În consecinţă, pe la începutul epocii migraţiilor, la populaţia autohtonă a ţării noastre nucleul de bază al societăţii era, în general, familia individuală. Este drept că la românii din epoca feudalismului dezvoltat exista în mod răzleţ şi comunitatea casnică, dar aceasta era o formaţiune secundară apărută numai acolo unde românii au convieţuit cu populaţii la care s-a mai menţinut, într-o formă sau alta, marea familie [6].

Deşi aşezarea de la Dridu nu este cunoscută în întregime, zona dezvelită, compactă şi destul de extinsă, ne permite reconstituirea sistemului de organizare.

Examinînd planul aşezării I de la Dridu vedem că locuinţele familiilor individuale erau dispuse în grupuri, cu cîte 3—6 bordeie (fig. 1).

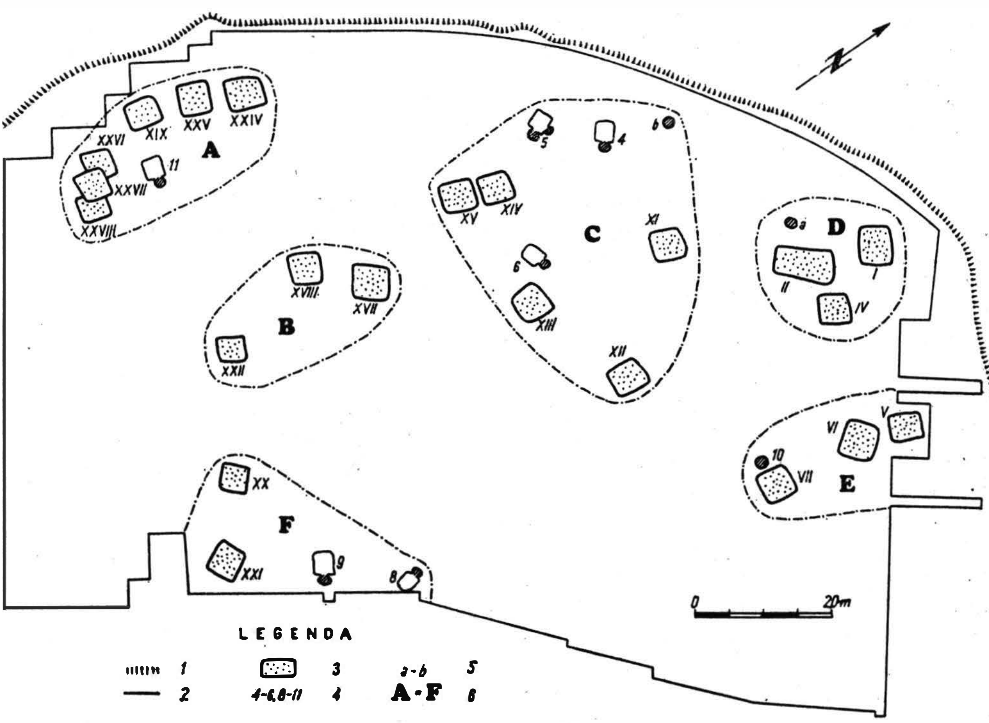

Fig. 1. Planul aşezării I de la Dridu (după planul şi datele publicate de Eugenia Zaharia). 1 teren alunecat; 2 marginile suprafeţei dezvelite; 3 locuinţe; 4 cuptoare; 5 vetre în groapă; 6 grupuri de locuinţe ale cetelor de neam.

Relativ la dispunerea în grupuri a bordeielor putem aminti şi exemplul altor aşezări rurale din epoca feudală timpurie şi de pe la începutul feudalismului dezvoltat. Astfel, la aşezarea I de la Dinogetia, deşi construcţiile ulterioare au cauzat multe distrugeri, se vede destul de bine că bordeiele

[5] G. Bakó, SCIV, 22, 1971, 1, p. 82 şi nota 44.

[6] Henri H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, II, Bucureşti, 1959, p. 109.

familiilor individuale alcătuiau cîteva grupuri separate, situate pe cele două laturi ale drumului principal, care traversa pe direcţia ESE—VNV vechea cetate romano-bizantină [7].

Gruparea locuinţelor era caracteristică şi fazei vechi de la Capidava, datată tot în secolul al X-lea [8]. Aici se cunosc două grupuri de bordeie, primul aflîndu-se în colţul estic al cetăţii romane, iar cel de-al doilea în zona sud-vestică a acesteia, parţial distrusă prin alunecare [9].

Un exemplu mai tîrziu, dar foarte concludent, este faza A de la Coconi, datată între anii 1380—1394 [10]. Bordeiele familiilor individuale din această aşezare erau dispuse de asemenea în grupuri [11].

O altă aşezare românească din secolul al XIV-lea, cu locuinţe dispuse în grupuri, se cunoaşte la Zimnicea. Amintim de aici grupul cu cele zece locuinţe, dispuse în cerc, de pe movila C3 [12].

Desigur, aspectul topografic al aşezărilor prezentate nu poate fi întîmplător, cu atît mai mult cu cît dispunerea în grupuri a locuinţelor se observă la diferite aşezări distanţate în timp la patru secole. Rămîne deci evident că grupurile de locuinţe ale aşezărilor examinate reprezintă de fapt anumite comunităţi din sînul obştilor săteşti respective. După precizările lui N. Constantinescu, făcute în cazul fazei A de la Coconi, avem de-a face cu comunităţi compuse din familii înrudite [13].

Pentru a putea lămuri cu certitudine problemele ridicate de aspectul topografic al aşezărilor examinate trebuie să vedem mai întîi dacă gruparea observată în cadrul acestora se evidenţiază şi în necropolele contemporane, desigur într-o formă adecvată.

În urma săpăturilor arheologice efectuate în ultimele decenii astăzi cunoaştem în sud-estul ţării noastre numeroase necropole aparţinînd epocii feudale timpurii. Datorită complexităţii problemelor pe care ni le pun în faţă aceste necropole, examinarea lor ar necesita cîte un studiu pentru fiecare în parte. Din această cauză ne limităm deocamdată la prezentarea necropolei din jurul bisericuţei de la Dinogetia, datată pe la sfîrşitul secolului al XI-lea şi începutul veacului următor [14] (fig. 2).

În ceea ce priveşte mormintele din jurul bisericuţei de la Dinogetia cîteva dintre ele erau anterioare lăcaşului de cult, aparţinînd categoriei mormintelor risipite din perioada fazelor I—III [15]. Pe baza situaţiei stratigrafice dintre aceste morminte fac eventual parte M. 29, M. 33, M. 51 şi M. 58, de care trebuie să facem deci abstracţie cu ocazia examinării necropolei. De asemenea, nu aparţineau necropolei propriu-zise M. 42 şi M. 54 (în criptă), care erau înmormîntări, probabil, ale unor feţe bisericeşti, din interiorul lăcaşului de cult încă în funcţiune [16].

---

[7] Eug. Comşa, *op. cit.*, fig. 5.

[8] Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 135, 250.

[9] *Ibidem*, pl. 1; Gr. Florescu şi R. Florescu, Materiale, 6, 1959, p. 617—623 şi pl. 1.

[10] N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Cîmpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1972, p. 72.

[11] *Ibidem*, p. 67 fig. 36/1.

[12] I. Nestor şi colab., SCIV, 1, 1950, 1, p. 97, fig. f. n.

[13] N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 70.

[14] Eug. Comşa, *op. cit.*, p. 367—373.

[15] *Ibidem*, p. 369, 371.

[16] Gh. Ştefan, I. Barnea, B. Mitrea, Materiale, 8, 1962, p. 688—689; Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 370.

Necropola propriu-zisă a avut două faze de înmormîntare, prima datînd din perioada funcţionării bisericuţei, iar cea de-a doua din vremea de după ruinarea acesteia[17]. În cadrul celor două faze s-au practicat însă

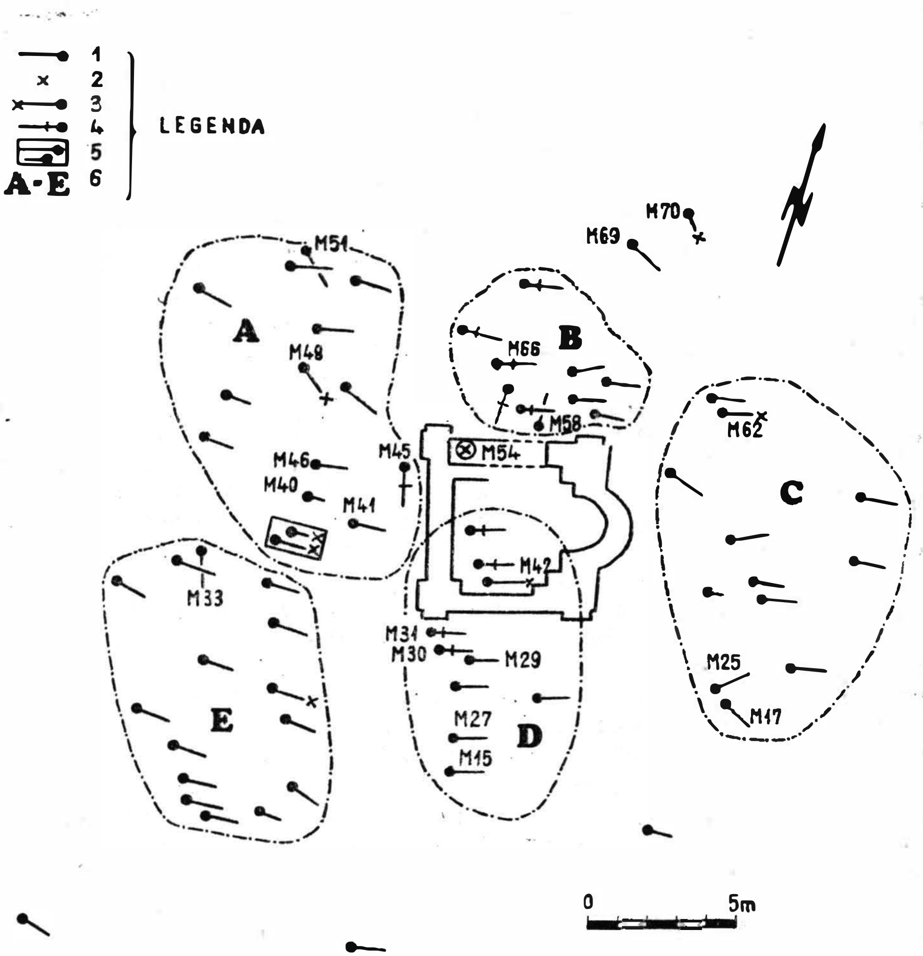

Fig. 2. Planul necropolei de la Dinogetia (cetate) (după planul şi datele publicate de Eugen Comşa). 1 morminte de inhumaţie; 2 oase în criptă; 3 morminte precis databile ale fazei I; 4 morminte precis databile ale fazei II; 5 mormînt dublu în sicriu; 6 zone de înmormîntare ale cetelor de neam.

aceleaşi obiceiuri funerare. De exemplu, depunerea boabelor de cereale şi a fructelor era caracteristică mormintelor din ambele faze[18]. Acest lucru dovedeşte că cele două faze de înmormîntare aparţineau aceleiaşi populaţii, care a întrebuinţat deci necropola şi după ruinarea bisericuţei.

[17] I. Barnea, Eug. Comşa, *Dinogetia*, I, p. 355, 369—370.

[18] Amintim de exemplu M. 48 şi M. 62 din faza I, M. 45, M. 66 şi M. 70 din faza II: SCIV, 3, 1952, p. 401 (aici mormintele figurează cu vechea numerotare).

Pe vremea fazei II înmormîntările s-au extins parţial atît asupra bisericuţei ruinate, cît şi asupra zonei din faţa intrării acesteia, aflate pe latura ei vestică. Majoritatea mormintelor era orientată, după obiceiul creştin, pe direcţia V—E, cu unele abateri, uneori mai sensibile. Cîteva morminte aveau însă altă orientare, considerată necreştină [19].

Din punct de vedere etnic stratul de bază îl forma populaţia autohtonă, reprezentată de trăsăturile mediteraneene, alpine şi dinarice, cu diferit metisaj. Componentul slav al populaţiei este semnalat de trăsăturile est-europoide, cu metisaj nordic, proto-europoid, mongoloid şi de alt tip [20].

Avînd în vedere orientarea necreştină, obiceiul funerar oriental şi trăsăturile mongoloide observate în unele cazuri, cîteva dintre morminte au fost atribuite pecenegilor [21], a căror prezenţă la Dinogetia sau în împrejurimi este dovedită de elementele culturale descoperite în aşezare [22].

Deşi originea pecenegă a unor defuncţi înmormîntaţi în necropola din jurul bisericuţei se poate admite, relevăm faptul că în cazurile examinate trăsăturile mongoloide se evidenţiau mai pregnant doar la craniile din M. 25 şi, eventual, M. 69 [23]. La alte cranii metisajul mongoloid era foarte slab, fondul europoid fiind preponderent [24]. Nu trebuie apoi uitat nici faptul că metisajul mongoloid apare de obicei pe fond est-europoid [25], ceea ce înseamnă că în astfel de cazuri avem de-a face cu slavi, care au asimilat elemente mongoloide.

Privitor la situaţia elementelor etnice străine este semnificativ faptul că majoritatea mormintelor acestora nu era situată aparte, ci se încadra organic în cadrul necropolei. Excepţie fac doar cîteva morminte ale unor elemente etnice străine (de ex. M. 69), care se aflau la periferia cimitirului, într-o poziţie izolată.

Din cele arătate rezultă deci că o bună parte a persoanelor străine s-a integrat, pe calea căsătoriilor mixte sau în alte condiţii, în cadrul populaţiei locale. Dovadă pentru căsătoriile mixte este cazul bărbatului cu trăsături mongoloide pregnante din M. 25 şi al femeii cu trăsături alpino-mediteraneene din M. 17 [26], care aflîndu-se alături, în cimitir, erau negreşit soţ şi soţie. Pentru integrarea unor persoane străine în cadrul populaţiei locale pledează şi M. 45, la care obiceiul funerar oriental se îmbina cu cel local [27].

Examinînd necropola observăm deseori că mormintele erau grupate în funcţie de familii individuale. Menţionăm de exemplu: M. 17 (f) şi

---

[19] Eug. Comşa, *op. cit.*, p. 370.

[20] C. Maximilian, Probleme de antropologie, 4, 1959, p. 117—118.

[21] Eug. Comşa, *op. cit.*, p. 370.

[22] Gh. Ştefan, în *Dinogetia*, I, p. 381.

[23] C. Maximilian *op. cit.*, p. 117 (Bis. M.11 = M.25); Eug. Comşa, *op. cit.*, p. 373 (este vorba de M. 69).

[24] C. Maximilian, *op. cit.*, p. 117.

[25] *Ibidem*, p. 117.

[26] *Ibidem* (Bis. M.11 = M. 25) şi p. 121 pl. 1/4 (Bis. M.10 = M. 17).

[27] SCIV, 3, 1952, p. 401 (M.3 = M.45); Eug. Comşa, *op. cit.*, p. 370 (este vorba de M.45). La acest mormînt, cu orientare necreştină, s-a observat pe de o parte depunerea unui animal mic (pisică sau cîine) după obiceiul peceneg, iar pe de altă parte presărarea cu boabe de cereale, după obiceiul local. Pentru semnificaţia presărării cu boabe de cereale a celor înmormîntaţi: I. Gy. Szabó, EvkEger, 2, 1964, p. 121.

M. 25 (b); M. 15 (b) şi M. 27 (f); M. 30 (b) şi M. 31 (f); M. 41 (b), M. 46 (f) şi M. 40 (copil) [28]. Fenomenul nu este surprinzător deoarece dimensiunile spaţiului locuibil, precum şi inventarul gospodăresc al locuinţelor din faza IV, căreia îi aparţinea, cel puţin în bună parte, necropola, arată că celula economică de bază era şi în acest caz familia individuală [29].

O altă constatare pe care o putem face este aceea că, în cadrul necropolei se disting clar cinci zone de înmormîntare. Avînd în vedere durata folosirii necropolei, care nu depăşise 50 de ani [30], precum şi numărul mormintelor ajungem la concluzia că fiecare zonă era întrebuinţată în comun de cîteva familii individuale.

Pe temeiul mărturiei unor necropole feudale timpurii, examinate de noi, considerăm că familiile individuale care întrebuinţau aceeaşi zonă de înmormîntare alcătuiau de fapt o comunitate [31]. Necropola din jurul bisericuţei de la Dinogetia aparţinea deci unei obşti compuse din cinci astfel de comunităţi.

La periferia necropolei, în afara zonelor de înmormîntare din jurul bisericuţei, se aflau cîteva morminte izolate. Situaţia acestora capătă o explicaţie pe temeiul analogiilor etnografice. Bunăoară, se ştie că în evul mediu familiile străine stabilite într-o aşezare, dar neintegrate în cadrul comunităţilor locale [32], aveau dreptul să-şi înmormînteze defuncţii numai la periferia cimitirului comun, în afara zonelor de înmormîntare ale localnicilor [33]. Cunoscînd acest lucru credem că mormintele izolate de la periferia necropolei examinate se pot atribui unor persoane străine, care nu făceau parte din comunităţile locale. În aceste cazuri poate fi vorba de familii imigrate sau aşezate temporar la Dinogetia şi de persoane care au decedat aici în timpul unei călătorii.

Dealtminteri, faptul că cei îngropaţi în mormintele izolate de la periferia necropolei erau străini rezultă limpede şi din situaţia M. 69, care conţinea rămăşiţele unei persoane cu trăsături mongoloide. Precizăm însă că am dat doar ca exemplu mormîntul amintit, deoarece în cazul de faţă termenul ***străin*** nu are un sens strict etnic, ci se referă la familii, sau la persoane, neaparţinînd comunităţilor locale, pe care obştea îi considera ***străini***, indiferent de etnicitatea lor.

---

[28] C. Maximilian, *op. cit.*, tab. 1, 2, 3 şi 4 (Bis. M. 10 = M. 17, Bis. M.11 = M. 25; Bis. M. 5 = M.15, Bis. M. 26 = M. 27; Supr. B. M. 7 = M. 30, Supr. B. M. 8 = M. 31; Bis. M. 6 = M. 41, Supr. B. M. 29 = M. 46).

[29] Pentru locuinţele de suprafaţă ale fazei IV: Eug. Comşa, *op. cit.*, p. 45 şi fig. 5. Menţionăm că în faza IV întîlnim şi două locuinţe de suprafaţă mai spaţioasă (nr. 49 şi 50. Prima cu o suprafaţă locuibilă de cel puţin 71,5 m^2), situate izolat, la periferia nordică a aşezării (SCIV, 3, 1952, p. 355, fig. 6 şi p. 395—397). Problema acestor locuinţe necesită însă o examinare mai amănunţită. În prezent putem emite ca ipoteză de lucru că locuinţele respective aparţineau eventual pecenegilor atestaţi la Dinogetia de elementele culturale orientale. Într-adevăr, la pecenegii din vremea aceea nucleul de bază al societăţii era încă marea familie patriarhală, căreia îi corespunde spaţiul locuibil al construcţiilor menţionate. Este drept că din punct de vedere tipologic aceste locuinţe nu se deosebesc de cele ale familiilor individuale din faza IV. Situaţia s-ar putea însă explica prin faptul că pecenegii stabiliţi la Dinogetia s-au sedentarizat în scurtă vreme şi abandonînd iurtele tradiţionale au preluat tipul de locuinţă al populaţiei locale, adaptîndu-l, în privinţa dimensiunilor, necesităţii proprii.

[30] Eug. Comşa, *op. cit.*, p. 369 (se subliniază scurta durată a necropolei).

[31] G. Bakó, SCIV, 20, 1969, 2, p. 341; idem, SCIV, 23, 1972, 1, p. 85—86.

[32] Uneori familiile străine se integrau, într-o formă sau alta, în comunităţile locale.

[33] K. Kós, *Népélet és néphagyomány*, Bucureşti, 1972, p. 243—244 şi fig. 2 (planul cimitirului actual de la Răcăşdia-Hunedoara).

În urma celor arătate se pune în mod firesc întrebarea ce grupări erau, mai exact, comunităţile identificate pe baza topografiei aşezărilor şi a necropolei examinate. Răspunsul la această întrebare se poate da în lumina datelor etnografice.

Precum se ştie, la o bună parte a obştilor devălmaşe româneşti din secolele XVI—XIX populaţia alcătuia comunităţi numite cete de neam. Ceata de neam cuprindea mai multe familii individuale cu gospodării proprii. În asemenea cazuri solul de cultură din hotarul satului, posedat în comun, se împărţea periodic şi în mod egal cetelor de neam. Acestea la rîndul lor împărţeau apoi loturile primite familiilor individuale spre cultivare [34]. P. P. Panaitescu a arătat că cetele de neam erau subdiviziuni ale obştii săteşti, alcătuind comunităţi de stăpînire mai restrînsă asupra loturilor care le reveneau din hotarul posedat în devălmăşie de întreaga obşte. Acelaşi autor a subliniat şi faptul că, în vremurile cunoscute pe cale etnografică nu mai este vorba în exclusivitate de ceata rudelor, ci avem de-a face cu ceata celor ce stăpîneau împreună o parte din hotarul satului, însă la origine tot rudenia stă la baza acestei stăpîniri [35].

Pentru problema studiată de noi este important şi faptul că cetele de neam, ca şi marile comunităţi familiale de altădată, aveau în vatra satului cartiere separate, iar în cimitirul comun dispuneau de loturi proprii de înmormîntare. În domeniul etnografic ne referim la exemplele cunoscute din zona Bihorului [36], Făgăraşului [37], Hunedoarei [38] şi din alte părţi [39]. Pe cale arheologică loturile de înmormîntare ale cetelor de neam şi ale marilor comunităţi familiale din epoca feudală timpurie au fost identificate de noi în necropolele de la Moldoveneşti, Hunedoara, Mediaş şi Vărşand [40].

Existenţa cetelor de neam la români este atestată documentar încă de pe la începutul secolului al XVI-lea [41]. Caracterul lor dovedeşte însă că avem de-a face cu comunităţi de posesie şi de colaborare mult mai veche. Dovadă şi faptul că denumirea „ceată”, de origine slavă, care însemna tovărăşie [42], datează probabil din vremea convieţuirii româno-slave, adică din secolele VII—IX. Din aceeaşi vreme provine, eventual, şi termenul delniţă, care însemna partea de pămînt cuvenită familiei individuale, dar nu un teritoriu definit, ci dreptul la parte [43]. Originea celor doi termeni ne sugerează ideea că ceata de neam, ca şi sistemul împărţirii solului de cultură descris mai sus existau încă din perioada de trecere la feudalism.

---

[34] Henri H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, I, Bucureşti, 1958, p. 54; *Ibidem*, II, Bucureşti, 1959, p. 261.

[35] P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova, Orînduirea feudală*, Bucureşti, 1964, p. 50.

[36] I. Györffy, Földrajzi Közlemények, 41, 1913, 10, p. 451—552.

[37] Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 147—151.

[38] I. Györffy, *op. cit.*, p. 476; K. Kós, *op. cit.*, p. 238—251.

[39] De exemplu la Ozd (jud. Mureş); I. Horváth, *Magyarózdi toronyalya*, Cluj, 1971, p. 27—29 şi 35.

[40] G. Bakó, SCIV, 20, 1969, 2, p. 337—342; Idem, SCIV, 23, 1972, 1, p. 83—85.

[41] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 50. Denumirea ceată apare şi în documentul răzeşilor din 1484, dar aici se referă la o unitate de oşteni: I. Bogdan, ARMSI, seria 2, 30, 1908, p. 369—370.

[42] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 369.

[43] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 108—110.

În legătură cu problema originii cetelor de neam amintim din nou faptul că la populaţia autohtonă din ţara noastră destrămarea marii familii patriarhale şi transformarea familiilor individuale în celule aparte începuseră în perioada anterioară cuceririi romane. Condiţiile tehnice şi economice ale vremii impuneau însă, în multe domenii de activitate, necesitatea colaborării dintre familiile individuale. Defrişările, desţelenitul, aratul (la care se foloseau atelaje cu cîte 3—4 perechi de vite), văratul animalelor, ca şi multe alte activităţi cereau muncă colectivă. Aşa se explică faptul că familiile înrudite, desprinse din aceeaşi mare familie, alcătuiau şi mai departe o comunitate de posesie şi de colaborare, numită mai tîrziu ceată de neam. Se pare că unor astfel de comunităţi, adică cete de neam sau, eventual, *crînguri* (forme larvale ale cetelor) [44], aparţineau aşezările dacice de pe Dealul Grosului şi Dealul Voineagului (ambele lîngă Luncani, în Munţii Orăştiei) [45].

Avînd deci în vedere exemplele etnografice şi arheologice, din comparaţia pe care o putem face rezultă că, în general, comunităţile identificate pe baza topografiei aşezărilor şi a necropolei examinate erau de fapt cete de neam.

În consecinţă, populaţia aşezărilor rurale din epoca feudală timpurie de la Dridu (faza I), Dinogetia (faza I) şi Capidava (faza veche) erau organizate în cete de neam, care alcătuiau obştea sătească. Capii cetelor de neam alcătuiau, desigur, sfatul *bătrînilor*, care conducea treburile obşteşti.

Din topografia aşezărilor rezultă că vatra satului era împărţită cetelor de neam, fiecare dintre acestea avînd cîte o zonă proprie de aşezare. La fel se proceda şi în cazul cimitirelor, în cadrul cărora fiecare ceată de neam avea cîte un lot propriu de înmormîntare. Din sistemul împărţirii vetrei satului şi a cimitirului rezultă că şi solul de cultură din hotarul satului, posedat în comun se împărţea cetelor de neam, familiile individuale primind apoi din partea acestora loturi pentru cultivare. Deosebirea consta însă în faptul că, devreme ce loturile din vatra satului şi din cimitir erau atribuite cu drept de folosinţă definitivă cetelor de neam, devenind proprietatea acestora, solul de cultură se reîmpărţea periodic.

ÜBER DIE ORGANISATION DER FRÜHFEUDALEN DORFGEMEINSCHAFTEN IM SÜDOSTEN RUMÄNIENS

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser bringt Beiträge zur Kenntnis der Organisation der bodenständigen frühfeudalen Dorfgemeinschaften im Südosten Rumäniens. Er untersucht die Topographie der ländlichen Ansiedlungen aus dem 10. Jahrhundert in Dridu, Dinogetia und Capidava, sowie der Nekropole von Dinogetia (Burg) aus der Zeit um 1100 u.Z.

Die Untersuchung zeigt, daß in all diesen Fällen die Dorfgemeinschaft mehrere Familiengemeinschaften (rumänisch sogenannte „ceată

[44] Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 154—157.

[45] C. Daicoviciu, *Aşezările dacice din Munţii Orăştiei*, Bucureşti, 1951, p. 50, fig. 32 şi p. 51, fig. 35.

de neam") umfaßte. Die Vorsteher dieser Familiengemeinschaften bildeten den Rat der „Ältesten", der die Leitung der Dorfgemeinschaft inne hatte.

Das Weichbild der Ortschaften, wie auch der Friedhof wurden unter die Familiengemeinschaften aufgeteilt. Der im gemeinschaftlichen Besitz befindliche Ackerboden wurde periodisch unter die Familiengemeinschaften aufgeteilt, die ihn ihrerseits den Einzelfamilien stückweise zur Bearbeitung zuwiesen.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Grundriß der Ansiedlung I von Dridu (nach dem Grundriß und den Daten von Eugenia Zaharia). 1 abschüssiges Gelände; 2 Rand des Grabungsplatzes; 3 Wohnungen; 4 Ofen; 5 Feuerstellen in Gruben; 6 Wohnungsgruppen der Familiengemeinschaften.

Abb. 2. Grundriß der Nekropole von Dinogetia (Burg) (nach dem Grundriß und den Daten von Eugen Comşa). 1 Bestattungsgräber; 2 Knochen in der Krypta der Kapelle; 3 sicher datierbare Gräber der Phase I; 4 sicher datierbare Gräber der Phase II; 5 Doppelgrab mit Sarg; 6 Begräbnisplätze der Familiengemeinschaften.

OBSERVAŢII CU PRIVIRE LA COHORTELE *I HISPANORUM* DIN DACIA

DE

NICOLAIE GUDEA

Cel de-al IX-lea volum al seriei *Epigraphische Studien* (Rheinland Verlag, Düsseldorf, 1972) reprezintă o culegere de studii de specialitate bazate pe descoperiri sau studii epigrafice. Parcurgerea lui ne dă prilejul, pe lîngă cuvenitele învăţăminte însuşite, să facem cîteva observaţii critice în legătură cu probleme care privesc istoria Daciei. Vom lăsa deci deoparte sumarul bogat şi extrem de interesant al mai sus-numitului volum, pentru a ne opri pe larg asupra problemelor legate de istoria Daciei romane.

Lucrarea care ne oferă acest prilej este semnată de Margaret M. Roxan şi se intitulează *Epigraphic Notes* (p. 246—250). „Notele" amintitei autoare sînt trei. Prima şi ultima se ocupă cu „rectificări" de lecturi eronate ale unor materiale epigrafice. Cea de-a doua notă cuprinde observaţii în legătură cu cohortele de hispani din Dacia care poartă indicativul „I". Autoarea emite cîteva ipoteze contradictorii, ca să nu spunem confuze, în legătură cu probleme care pînă acum dacă nu erau clare, păreau cel puţin clarificate (cf. W. Wagner, *Dislokation*..., p. 146—152 ; I. I. Russu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 72). Cred că greşeala autoarei porneşte dealtfel şi de la cîteva erori găsite în literatura românească de specialitate. După ce face o serie de „speculaţii" în legătură cu poziţia cohortelor *I Hispanorum* în diplomele militare din Dacia, autoarea încheie cu o tentativă cam îndrăzneaţă de a rezolva situaţia şi timpul de staţionare ale acestor unităţi în Dacia. În tabelul alcătuit de dînsa la sfîrşitul articolului (p. 250) apare următoarea situaţie : 1. *cohors I Hispanorum veterana* după ce a aparţinut Moesiei Inferior, trece în Dacia Inferior de unde, la sfîrşitul secolului al II-lea, ajunge în Dacia Porolissensis ; 2. *cohors I Hispanorum pia fidelis equitata* nu a staţionat în Dacia ci, după ce a participat la războaicle de cucerire, s-a înapoiat în Germania Inferior în vechiul ei cantonament ; 3. prezenţa a două cohorte *I Hispanorum* în Dacia Porolissensis este rezolvată de mutarea cohortei *I Hispanorum veterana* din Dacia Inferior.

Rezultatele acestor consideraţii „de birou" contravin părerilor de pînă acum în istoriografia noastră (I. I. Russu, *op. cit.*, p. 72) şi chiar dacă nu pot fi încă dovedite drept false, nu au o motivaţie ştiinţifică solidă. *Căci numai diplomele militare singure şi nu într-un număr mare nu favorizează în mod normal astfel de tentative, care, chiar dacă sînt făcute, păstrează un procent ridicat de hazard.* Autoarea neglijează cu totul informaţii mult mai sigure ca, de exemplu, cele oferite de ştampilele de pe cărămizi şi ţigle. Pe baza acestor ultime izvoare de informaţii vom încerca să arătăm părerea noastră în legătură cu cohortele *I Hispanorum* din Dacia.

S C I V A, tomul 26, nr. 3, Bucureşti, 1975, p. 381—385

1. *Cohors I Hispanorum* (*veterana*, *quingenaria*, *equitata*) (W. Wagner, *op. cit.*, p. 148—150; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 72) este atestată la sfîrşitul secolului I în Moesia Inferior (CIL, XVI, i 44 din anul 99), iar la începutul secolului al II-lea în provincia Dacia Inferor (CIL, XVI, 75 din anul 129; Klio, 37, 1959, p. 196—198 din anul 140). Ea a fost identificată pe baza ştampilelor tegulare, descoperite în număr mare, la Breţcu (= Angustia). În general se crede că a fost unitatea de bază din acest castru. O altă cohortă atestată aici (*I Bracarangustanorum*) este retrasă din Dacia şi trimisă din nou în Moesia Inferior (W. Wagner, *op. cit.*, p. 99, 150). Ştampilele acestei unităţi sînt foarte puţine în comparaţie cu ale cohortei de hispani. Cărămizile ştampilate de tipul *COHHIS* care apar la Breţcu (fig. 1/1, 2) nu au mai apărut nicăieri în altă parte. Nici o informaţie nu îndreptăţeşte părerea autoarei (M. M. R) că unitatea este mutată la sfîrşitul secolului al II-lea în Dacia Porolissensis. Săpăturile efectuate în anul 1950 nu au stabilit o întrerupere în viaţa castrului.

1

2

3

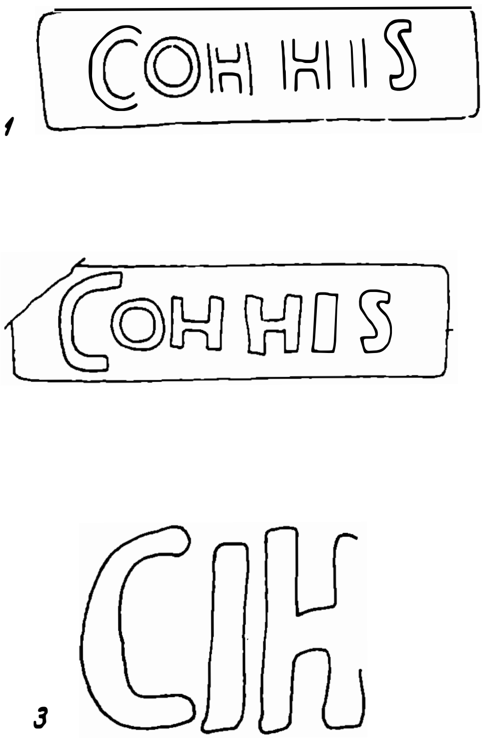

Fig. 1. 1—2 Ştampile de la Breţcu; 3 Ştampilă de la Orheiul Bistriţei.

2. *Cohors I Flavia Ulpia Hispanorum c.r.* (W. Wagner, *op. cit.*, p. 151—152; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 72) este identică cu unitatea care a staţionat la Orheiu Bistriţei: *cohors I Hispanorum miliaria* (SCIV, 18, 1967, 1, p. 113—121). Ea apare prima dată în Dacia purtînd numele: *cohors I Fl*(*avia*) *Ulp*(*ia*) *Hisp*(*anorum*) *mil*(*iaria*) *c*(*ivium*) *r*(*omanorum*) *eq*(*uitata*), pe miliarul de la Aiton (CIL, III, 1627) din anul 108. Participă la lucrările de construcţie a drumului Potaissa — Napoca. Apoi este atestată în diplomele din anul 110. În diploma CIL, XVI, 57 stă pe locul 6 din lista cohortelor, iar în diploma CIL, XVI, 163 stă pe locul 4 purtînd numele de *I Flavia Hispanorum miliaria*. În diplomele din Dacia Porolissensis ea stă în chip constant pe locul 3 din lista cohortelor purtînd numele: *I Hispanorum* (JRS, 51, 1961, p. 63); *I Flavia Ulpia Hispanorum* (CIL, XVI, 110) şi *I Hispanorum miliaria* (CIL, XVI, 185; Athenaeum, 36, 1958, p. 193; Materiale, 2, 1956, p. 703). Ştampilele ei au apărut în cursul săpăturilor arheologice din castrul de la Orheiu Bistriţei. Toate sînt de tipul *CIH* (*mil*) şi nu sînt cunoscute din altă parte a

Daciei (fig. 1/3 ; 2/1—3). Probabil că unitatea a staţionat aici pînă la sfîrşitul Daciei romane.

3. *Cohors I Hispanorum p.f.* (cf. W. Wagner, *op. cit.*, p. 146—147). Diplomele militare din Dacia (CIL, XVI, 57 şi 163) din anul 110 mai menţionează fiecare o *cohors I Hispanorum p(ia) f(idelis)*. În prima diplomă ea stă pe locul 3 din lista cohortelor, respectiv pe locul 8 în cea de-a doua. Unitatea nu apare în diploma din anul 133. În schimb apare în diploma din anul 164 (CIL, XVI, suppl., 185) cu numele *cohors I Hispanorum miliaria*. M. M. Roxan crede că această unitate este identică cu *I Hispanorum p.f.* din Germania Inferior. Or, realitatea din diplomele militare nu o putem trece cu vederea, iar confundarea acestei unităţi cu altele nu se poate face din cauza numelui destul de clar. Este adevărat că deocamdată ea nu a fost identificată pe teren. Nici o inscripţie şi nici o ştampilă nu ne permite să apreciem locul ei de staţionare şi în ultimă instanţă prezenţa ei. Wagner (*op. cit.*, p. 146—147) şi I. I. Russu (*op. cit.*, p. 72) pun semn de egalitate între această unitate şi cea care staţiona la Românaşi. Această egalitate trebuie pusă astăzi sub semnul îndoielii deoarece prima (*cohors I Hispanorum p.f.*) este *miliaria*, iar cea care staţionează la Românaşi este *quingenaria*.

4. *Cohors I Hispanorum quingenaria* (*torquata* (?) *pia* (?) *fidelis* (?) .... Ştampile atestînd prezenţa unei *cohors I Hispanorum quingenaria* au fost descoperite în castrul roman de la Românaşi (= Largiana). Ştampilele sînt foarte numeroase, prezentînd trei tipuri (fig. 3/1—5) cu mai multe variante fiecare. Lectura ştampilei de tip 3 prezintă greutăţi. Ea nu a fost încă elucidată. Aceleaşi ştampile au mai apărut sporadic şi în castrele învecinate de la Moigrad (= Porolissum) şi Romita (= Certie). Unitatea pare să fi staţionat la Românaşi tot timpul existenţei provinciei Dacia.

Enumerarea şi discutarea celor patru unităţi, efectuate destul de succint, infirmă părerile autoarei (M. M. R). Din această enumerare reiese evident că în Dacia Porolissensis sînt atestate la mijlocul secolului al II-lea două *cohortes I Hispanorum*, ambele purtînd indicativul *miliaria*. Nu există nici o informaţie despre o transferare a unităţii *I Hispanorum veterana* din Dacia Inferior, transfer care ar fi cerut dealtfel pierderea epitetului *veterana*, şi a indicativului *quingenaria*. Desigur că rămîn probleme în suspensie. Nu ştim încă ce este cu cohorta *quingenaria* care staţiona la Românaşi. Este ea o parte din *cohors I Hispanorum p.f.*? Nu a fost cuprinsă în diplome? Răspunsul la astfel de întrebări este greu de dat, iar rezultatul ar fi acum o speculaţie în plus.

Lămurirea istoriei militare a Daciei romane implică cercetări ample. De aceea orice aport la istoria ei, de ori unde ar veni el, este şi va fi bine primit. Trebuie însă ca acei care se ocupă de istoria Daciei, să cunoască temeinic izvoarele acestei istorii pentru a nu cădea în greşeală. Ne bucurăm desigur de interesul pe care Dacia romană îl prezintă în lumea ştiinţifică. Încheiem discuţia noastră aici, rezervîndu-ne dreptul de a reveni atunci cînd date noi vor permite redeschiderea discuţiei.

Fig. 2. 1 — 3 Ştampile de la Orheiu Bistriţei.

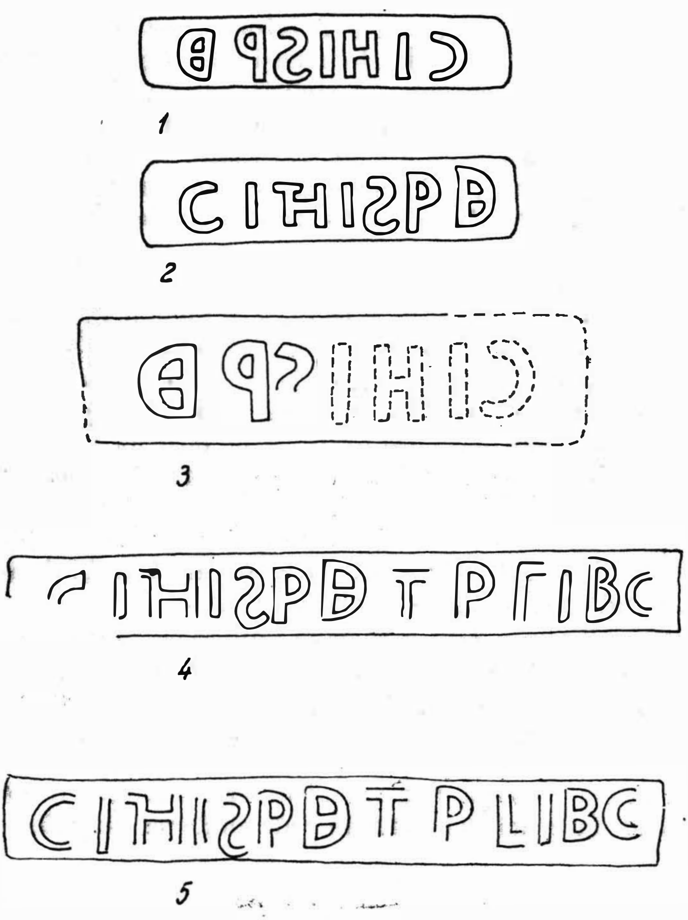

Fig. 3. 1—5 Ştampile de la Românaşi.

BEMERKUNGEN BEZÜGLICH DER KOHORTEN „I HISPANORUM" IN DAZIEN

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser bespricht den IX-ten Band der „*Epigraphischen Studien*" mit einer kritischen Stellungnahme bezüglich des Aufsatzes von Margret M. Roxan „Epigraphic Notes" (p. 246—250). Aufgrund einiger Spekulationen an Hand der Militärdiplome äußert die Verfasserin einige falsche Meinungen über die Anzahl und den Standort dieser Kohorten. Der Verfasser bringt ausführlich alle Informationen über die in Dazien stehenden Einheiten dieses Namens, indem ihr Standort—und ihre Zeit festgelegt werden.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

DESPRE DATAREA NIVELULUI „LOCUINŢELOR INCENDIATE" DE LA DINOGETIA-GARVĂN (JUD. TULCEA)

DE

PETRE DIACONU

Cine parcurge paginile rapoartelor preliminare ale articolelor şi monografiei[1] rezervate rezultatelor cercetărilor arheologice din aşezarea epocii feudale timpurii de la Dinogetia-Garvăn va înţelege că nici pînă în ziua de azi nu s-a ajuns la un consens în privinţa definirii ultimului nivel de vieţuire din acel loc[2].

În timp ce unii au susţinut[3] — şi încă mai susţin — că ultimul nivel este reprezentat de aşa-numitele „locuinţe de suprafaţă", noi[4] considerăm că el este reprezentat de suita bordeielor cu inventar bogat, distruse prin incendiere[5], iar o a treia categorie de cercetători vorbesc despre o aşa zisă „coexistenţă a bordeielor [arse] cu locuinţele de suprafaţă"[6].

---

[1] Gh. Ştefan, I. Barnea, Maria Comşa, Eugen Comşa, *Dinogetia. I. Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuţa-Garvăn*, Bucureşti, 1967. Tot acolo şi restul bibliografiei.

[2] Prin „ultimul nivel de vieţuire" nu înţelegem ultimul *nivel arheologic*. Acesta este reprezentat de o necropolă în care cele mai multe morminte datează din sec. XIII—XIV.

[3] Vezi de pildă *Dinogetia*, I, p. 259, unde I. Barnea vorbeşte de „nivelul locuinţelor de suprafaţă" datate în secolele XI—XII e.n. cu ajutorul monedelor de la Alexis I Comnenul (1081—1118) şi Ioan al II-lea Comnenul (1118—1143).

Faptul că nivelul locuinţelor de suprafaţă ar fi cel mai nou nivel de vieţuire de la Dinogetia-Garvăn se vrea a fi demonstrat chiar în legenda planului general al aşezării publicat sub fig. 5, unde locuinţele de suprafaţă sînt datate în secolele XI—XII, în timp ce bordeiele incendiate cu inventar bogat sînt datate în a doua jumătate a secolului al XII-lea. Legenda elaborată astfel face ca situaţia din plan să intre în totală contradicţie cu observaţiile consemnate în capitolul *Stratigrafia aşezării feudale timpurii* (*Dinogetia*, I, p. 25—29). În treacăt vom aminti că mai sus-pomenitul plan conţine numeroase alte erori dintre care vom semnala doar cîteva: din interpretarea legendei rezultă că bordeiele de sub nr. 2 şi 9 ar aparţine primei jumătăţi a secolului al XI-lea, deşi în interiorul lor s-au găsit amfore caracteristice bordeielor incendiate cu inventar bogat (vezi I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 259); bordeiele nr. 6 şi 40 a sînt redate prin haşuri caracteristice bordeielor incendiate cu inventar bogat, în pofida faptului că ele aparţin unui nivel care şi-a încheiat existenţa în anul 1036.

[4] Faptul că cel mai recent nivel de vieţuire este reprezentat de bordeiele incendiate cu inventar bogat a fost semnalat de noi încă în timpul campaniei de săpături din anul 1951. Pînă atunci, nivelul bordeielor incendiate era socotit ca fiind al treilea, numărînd de sus în jos, şi, ca atare, datat în a doua jumătate a secolului al X-lea, vezi Gh. Ştefan şi colab., SCIV, 2, 1951, 1, p. 22—27.

[5] De unde şi numele lor de *bordeie incendiate*; cîteodată au fost numite „bordeiele arse". De notat că noi ne referim la un nivel bine individualizat din punctul de vedere al stratigrafiei şi al inventarului lui ceramic. Dealtfel, la Dinogetia-Garvăn, mai există două nivele de bordeie incendiate, unul în 1036, iar altul în 1064; vezi Petre Diaconu, *Les Petchenègues au Bas-Danube*, Bucureşti, 1970, p. 44, nota 120; E. Comşa, în *Dinogetia*, I, p. 29.

[6] E. Comşa, *op. cit.*, p. 29; vezi şi rezumatul în limba franceză, p. 390; E. Comşa, *op. cit.*, p. 27 susţine că „suprapunerea... [bordeielor arse cu locuinţele de suprafaţă nu s-a observat în nici un sector al şantierului. Inanitatea acestei observaţii este demonstrată chiar în planul general al aşezării, publicat sub fig. 5, unde locuinţa de suprafaţă nr. 128 este *suprapusă*, parţial,

S C I V A, tomul 26, nr. 3, Bucureşti, 1975, p. 387—394

Lipsa unui consens în problema celui mai recent nivel de vieţuire de la Dinogetia-Garvăn este rodul interpretării incomplete a situaţiilor stratigrafice şi, cu deosebire, al chipului—mai mult sau mai puţin subiectiv — în care se apreciază valoarea de determinare cronologică a cutărui sau cutărui fenomen de cultură materială.

În ce ne priveşte, ne-am situat, încă din vara lui 1951, pe poziţia că ultimul nivel de vieţuire de la Dinogetia-Garvăn este cel al bordeielor incendiate, bogate în inventar [7].

Şi fiindcă am ajuns cu expunerea noastră aci, fie-ne îngăduit să ne oprim măcar o clipă asupra caracteristicilor acestor bordeie. Ele sînt afundate în pămînt pînă la o adîncime medie de 0,80 m. Lungimea laturilor lor variază între 3 şi 5 m. În majoritatea cazurilor pereţii gropilor de bordeie au fost căptuşiţi cu loazbe de lemn. Cuptorul — totdeauna din piatră — se afla într-unul din colţurile încăperii [8].

Ca o trăsătură generală a locuinţelor din acest nivel se remarcă bogăţia inventarului ceramic. Într-adevăr, exceptînd două sau trei cazuri, bordeiele incendiate excelează prin mulţimea vaselor.

Din punctul de vedere al felului în care a fost modelată, ceramica se subdivide în două categorii : a) locală [9], şi b) de import [10].

Ceramica locală, materializată în oale, ici-colo în ulcioare şi opaiţe-castron, a fost lucrată la o roată primitivă cu învîrtire lentă. S-au găsit şi cîteva borcane modelate cu mîna (fig. 1/1). Pasta din care au fost confecţionate vasele conţine ca degresant sfărîmătură de cochilii de melci [11] (*Helix pomatia L.*) Ornamentul, atunci cînd există, se compune din linii drepte sau în val, simple sau în benzi, foarte stîngaci realizate. Din cînd în cînd apare şi un decor de împunsături făcute cu un beţişor. Acest decor care vrea să imite pe cel din secolul al XI-lea, realizat cu rotiţa dinţată, este, de asemenea, nedibaci redat.

Ceramica pe care am prezentat-o imediat mai sus a fost confecţionată la faţa locului, adică la Dinogetia-Garvăn. Faptul este documentat, fără putinţă de tăgadă, de descoperirea mai multor „depozite” de cochilii de *Helix pomatia L.* — materie primă pentru obţinerea degresantului din pastă. Mai mult decît atît, într-un anume loc arheologii au dat peste o grămadă destul de mare de cochilii gata sfărîmate [12].

---

de bordeiul cu inventar bogat, incendiat (nr. 129). Vezi, de asemenea şi profilul de sub fig. 2 în care se observă că nivelul locuinţelor de suprafaţă este „tăiat” de groapa unui bordei incendiat, cu inventar bogat.

[7] Iată ce scriam în carnetul de şantier în ziua de 4 sept. 1951 : „. . . nivelul «bîrne arse » (este vorba de bordeiele incendiate) este mult mai nou şi după toate probabilităţile ultimul nivel de locuire”.

[8] Despre particularităţile tuturor bordeielor de la Dinogetia-Garvăn, vezi E. Comşa, *op. cit.*, p. 30—50.

[9] Ceramica locală (grupa VI-a la Maria Comşa) a fost prezentată în *Dinogetia, I*, p. 186—196.

[10] Ceramica de import a fost publicată de I. Barnea, în *Dinogetia, I*, p. 249—276.

[11] Şi nu scoici pisate cum au opinat unii cercetători.

[12] Vezi Gh. Ştefan şi colab., SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 169, unde se precizează că în bordeiul nr. 37 „s-a descoperit o însemnată cantitate de sauriş (în fapt cochilii de melci sfărîmate *n.n.*) care era folosit în pasta ceramicii locale”.

Oalele nu erau arse în cuptoare speciale, ci în înseşi cuptoarele de piatră ale locuinţelor, ceea ce a avut drept consecinţă o coacere extrem de incompletă a pereţilor lor. Prin aceasta nu trebuie să se înţeleagă însă că calele se confecţionau şi se ardeau în fiecare bordei.

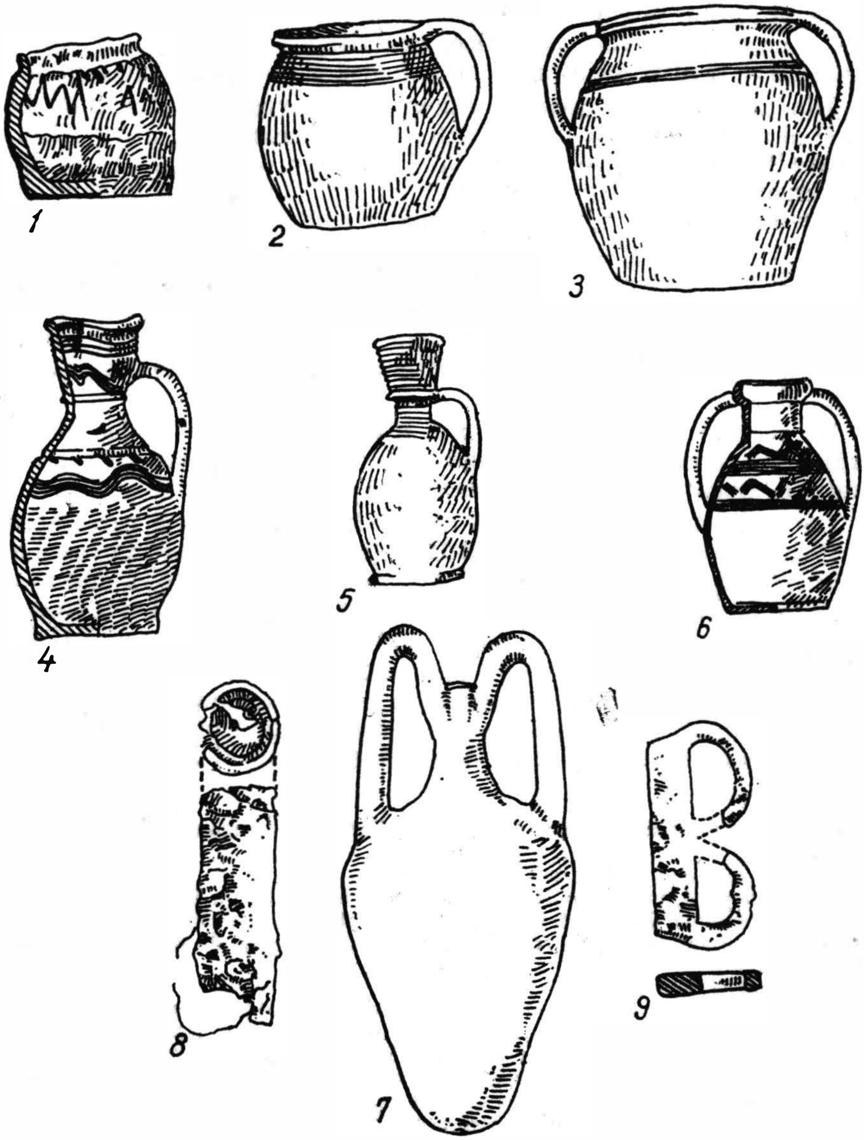

Fig. 1. Dinogetia-Garvăn. 1—9 ceramică şi obiecte (publicate în *Dinogetia*, I).

Ceramica de import este reprezentată de borcane cu una (fig. 1/2) sau două torţi (fig. 1/3), ulcioare cu gura trilobată şi cu o singură toartă (fig. 1/4, 5) ulcioare cu gura circulară şi cu două torţi (fig. 1/6). Ele sînt

modelate la roata rapidă, dintr-o pastă curată, bine aleasă, şi arse la roşu în cuptoare perfecţionate. Unele dintre vase au ca decor linii lustruite, dispuse oblic. În categoria ceramicii de import se înscriu de asemenea amforele cu „torţile supraînălţate" şi cu „gura îngropată" (fig. 1/7). Fireşte, vasele de import sînt produsul unor ateliere dezvoltate, aflate în centrele bizantine din bazinul Mării Negre. În cîteva locuinţe au apărut şi alte obiecte decît vase ceramice. Ce-i drept, ele sînt puţin numeroase dar sugestive pentru încadrarea cronologică a bordeielor incendiate.

Din aprecierea la dreapta valoare a observaţiilor făcute de noi în teren [13] şi a observaţiilor consemnate de alţi cercetători în profilele deja publicate [14], rezultă că la Dinogetia-Garvăn nu există un raport de contemporaneitate între nivelul locuinţelor de suprafaţă şi nivelul bordeielor incendiate şi că ultimul este mai recent.

Că bordeiele incendiate constituie ultima etapă de vieţuire de pe popina Bisericuţa-Garvăn o certifică, în primul rînd, constatarea că gropile lor străpung toate celelalte nivele de vieţuire, inclusiv pe cel al locuinţelor de suprafaţă [15] (fig. 2, 3/1—2). Mai mult decît atît, situaţia în cauză se reflectă în planul general al aşezării [16] publicat în monografia *Dinogetia* I sub fig. 5.

Să reţinem deci! Cel mai nou nivel de vieţuire de la Dinogetia-Garvăn este reprezentat, din punct de vedere stratigrafic, de bordeiele incendiate, bogate în inventar ceramic.

Dar cînd anume se datează acest nivel? După unii cercetători, el şi-ar fi încheiat existenţa în anul 1064 (aşadar în a doua jumătate a veacului al XI-lea) [17]; după alţii, nivelul bordeielor incendiate ar data „aproximativ de pe la mijlocul secolului al XII-lea" [18], iar după o a treia categorie „pe la mijlocul şi în cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea" [19].

Nimic, însă, din ceea ce este caracteristic acestor bordeie nu ne îndrituieşte să acceptăm vreuna din datările consemnate mai sus. Evident, în interiorul locuinţelor incendiate s-a mai descoperit şi cîte un obiect caracteristic vremurilor de dinaintea sfîrşitului secolului al XII-lea, dar aceste

---

[13] În ce ne priveşte am lucrat la Dinogetia-Garvăn în campaniile de săpături din anii 1951—1955.

[14] Vezi profilele pe care le republicăm aci.

[15] Vezi, de pildă, profilul peretelui de sud-est al bordeiului nr. 123 publicat în SCIV, 3, 1952, p. 379 şi reprodus de noi sub fig. 2; de notat însă că ceea ce este dat în legenda acestei figuri drept pămînt galben este, în realitate, podeaua unei locuinţe de suprafaţă, străpunsă de groapa bordeiului.

[16] Vezi *supra* nota 6.

[17] Vezi I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 57—72, unde bordeiele 144 şi respectiv 38, aparţinînd nivelului bordeielor incendiate, sînt datate în a doua jumătate a secolului al XI-lea; data lor de sfîrşit este legată de invazia uzilor la sud de Dunăre în anul 1064. În alte locuri ale monografiei şi anume la pagina 232 şi 276 I. Barnea datează acelaşi nivel în secolul XI—XII. În RESEE, 9, 1971, 3, p. 356, I. Barnea propune ca dată de sfîrşit pentru bordeiele arse 1148 — anul în care este semnalată o invazie la sud de Dunăre a cumanilor. Acelaşi punct de vedere este exprimat şi în DID, III, 1971, p. 173.

[18] E. Comşa, *op. cit.*, p. 29.

[19] M. Comşa, în *Dinogetia*, I, p. 203; aceeaşi cercetătoare la p. 129, datează „nivelul bordeielor incendiate în „. . . prima jumătate a secolului al XII-lea". Din păcate nepotrivirea în datare a nivelului bordeielor arse s-a răsfrînt şi asupra încadrării cronologice a ceramicii, iar aceasta pentru simplul motiv că ea a fost „tratată" de doi cercetători: M. Comşa s-a ocupat de ceramica locală, în timp ce I. Barnea s-a ocupat de ceramica de import.

vestigii materiale au fost antrenate acolo din straturile mai vechi.[20].

Dealtfel, dacă „bordeiele incendiate" ar fi datat din a doua jumătate a secolului al XI-lea sau din răstimpul cuprins între anii 1100 şi 1180

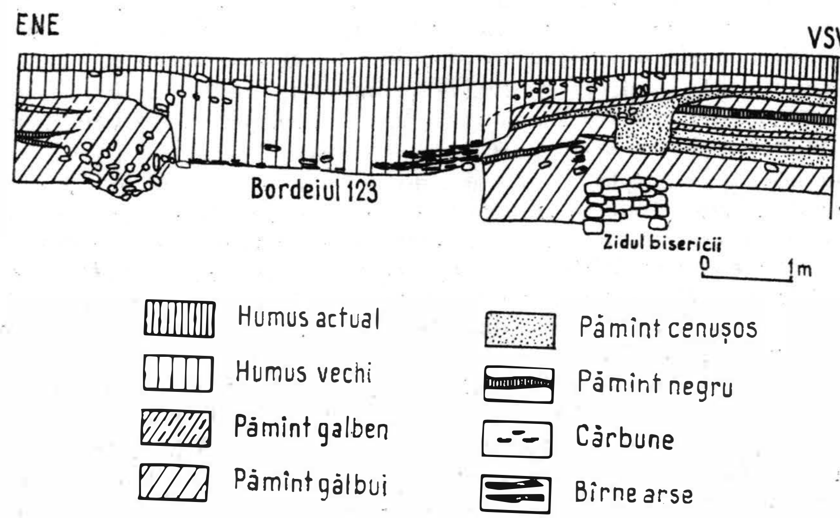

Fig. 2. Dinogetia-Garvăn. Profilul peretelui de sud-est al bordeiului nr. 123, publicat în SCIV, 3, 1952, p. 379.

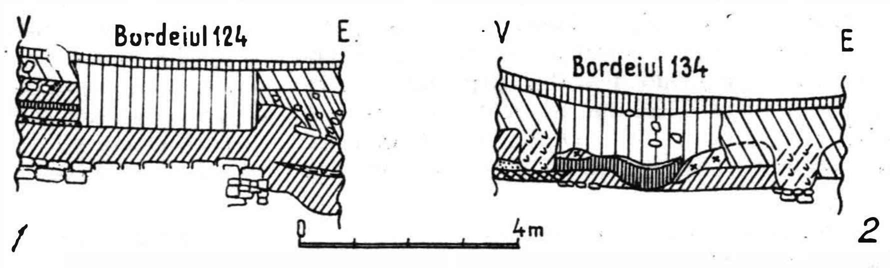

Fig. 3. Dinogetia-Garvăn. 1, 2 porţiuni din profilul malului de nord al sectorului C, publicat în *Dinogetia*, I, fig. 7.

— ultimul an marcînd sfîrşitul domniei lui Manuel I Comnenul — ar fi trebuit ca din inventarul lor să nu lipsească monedele vremii[21]. Se ştie doar că în Dobrogea au circulat monedele bizantine din secolul al XI-lea

[20] De pildă, într-unul din bordeie s-a găsit o monedă de la Ioan Tzimiskes (vezi Gh. Ştefan şi colab., SCIV, 2, 1951, 1, p. 27), iar în alte bordeie s-au descoperit monede de la Theodora (în realitate, Mihail al IV-lea n.n.), Gh. Ştefan şi colab., SCIV, 5, 1954, 1—2, p. 170.

[21] În plus, n-ar fi trebuit să lipsească căldările de lut, atribuite de noi pecenegilor. Acum cîţiva ani (vezi Petre Diaconu, Dacia, N.S., 8, 1964, p. 249—263), am stabilit că aceste căldări există în Dobrogea şi în a doua jumătate a secolului al XI-lea. Or, pînă în prezent nu s-a găsit nici măcar un singur ciob de căldare de lut într-un asemenea bordei.

și din acea parte a secolului al XII-lea care se încheie odată cu moartea lui Manuel Comnenul (anul 1180).

Ținînd seama de inexistența monedelor în bordeiele incendiate de la Dinogetia-Garvăn [22], sîntem înclinați să atribuim nivelul respectiv unor vremuri în care banii n-au „circulat" sau au avut o slabă circulație, cum ar fi acelea din ultimele două decade ale secolului al XII-lea și, *mai cu seamă*, din primele două-trei decade ale secolului al XIII-lea.

Noi am mai avut prilejul să exprimăm un atare punct de vedere, dar pentru că atunci am făcut-o în chip incomplet [23], ne vom permite acum să revenim cu unele date suplimentare.

Oalele și ulcioarele cu una sau două torți — atît de caracteristice bordeielor incendiate de la Dinogetia-Garvăn — datează cel mai devreme de la sfîrșitul secolului al XII-lea. *Nicăieri n-a apărut pînă acum o astfel de piesă ceramică susceptibilă de a fi plasată în timp înainte de finele veacului al XII-lea*. Dimpotrivă, lîngă Tîrgoviște (este vorba de Tîrgoviștea din nord-estul Bulgariei), s-a descoperit — cu ani în urmă — un ulcior cu două torți [24], întru totul asemănător cu ulcioarele cu două torți din bordeiele incendiate de la Dinogetia-Garvăn. El era plin cu monede. Acestea datau din a doua jumătate a secolului al XII-lea [25].

Pentru o datare tîrzie a bordeielor incendiate de la Dinogetia-Garvăn pledează și amforele cu „torțile supraînălțate" și cu „gura îngropată". Nici aceste forme ceramice nu se întîlnesc într-un nivel de la Dunărea de Jos anterior sfîrșitului secolului al XII-lea; în schimb, ele apar în stațiunile de la Niculițel [26] și Nufărul (jud. Tulcea) [27], databile cel mai devreme la sfîrșitul secolului al XII-lea, la Cetățeni (jud. Argeș) [28], într-un nivel din secolul al XIII-lea și în alte cîteva locuri din Bulgaria [29] și Uniunea Sovietică [30], unde sînt datate *grosso-modo* în veacurile XII — XIII.

Nivelului bordeielor incendiate îi aparține și un vas sferic pentru păstrat mercur [31]. Răspîndirea în ținuturile Dunării de Jos a acestui tip de vas a avut loc mai degrabă în prima jumătate a secolului al XIII-lea, decît la sfîrșitul secolului al XII-lea. Datarea propusă de noi pentru bordeiele incendiate de la Dinogetia-Garvăn poate fi coroborată cu cîteva lacăte cilindrice de fier (fig. 1/8) și un amnar în forma literei B (fig. 1/9).

---

[22] Aici nu ne referim la monedele mai vechi, antrenate în gropile de bordeie în timpul amenajării lor. Vezi, *supra*, nota 20.

[23] Petre Diaconu, SCIV, 23, 1962, 2, p. 473, unde datam nivelul bordeielor incendiate „la sfîrșitul secolului al XII-lea — începutul secolului al XIII-lea", fără a da însă explicațiile de rigoare. Vezi, de asemenea, articolul nostru din Dacia, N.S., 16, 1972, în special p. 323, nota 62.

[24] Iordanka Čangova, IzvestijaSofia, 22, 1959, p. 258, fig. 14.

[25] Monedele erau din vremea lui Manuel (1143—1180) și Andronic (1183—1185), cf. T. Gherasimov, IzvestijaSofia, 13, 1932, p. 344—345. Tot aici este locul să adăugăm că la Enina, reg. Kazanlik, arheologii bulgari au mai găsit un urcior cu două torți (vezi, I. Čangova, *op. cit.*, p. 256, fig. 9), conținînd și el monede. Urciorul, ornamentat cu linii oblice lustruite, este datat în secolele XII—XIII.

[26] I. Barnea, DID, III, 1971, p. 267. În privința datării complexului arheologic de la Niculițel, vezi Petre Diaconu, SCIV, 23, 1972, 2, p. 307—319.

[27] Amfora de la Nufărul se păstrează în depozitul muzeului „Delta Dunării" din Tulcea.

[28] Inedită încă. Informație D. V. Rosetti.

[29] Iordanka Čangova, *op. cit.*, passim.

[30] A. L. Iakobson, SA, 15, 1951, p. 339—344.

[31] Vezi I. Barnea, *Dinogetia*, I, p. 275.

Amnarul își găsește analogii [32] în exemplarele din secolul al XIII-lea de la Păcuiul lui Soare, Tîrnovo și din alte cîteva așezări și necropole din Uniunea Sovietică.

Elementele arheologice expuse mai sus ne îndeamnă să datăm, fără echivoc, nivelul locuințelor incendiate de la Dinogetia-Garvăn la sfîrșitul secolului al XII-lea, dar mai ales la începutul secolului al XIII-lea [33]. În acest caz distrugerea lui prin incendiu poate fi pusă pe seama uneia dintre incursiunile cumanilor la sud de Dunăre, de la sfîrșitul secolului al XII-lea sau începutul secolului al XIII-lea [34].

---

[32] Pentru problema amnarelor în forma literei B, vezi articolul nostru din Dacia, N.S., 16, 1972, p. 320—323.

[33] I. Barnea, *Noi descoperiri din epoca feudalismului timpuriu la Dinogetia-Garvăn, jud. Tulcea (1963—1968)*, Materiale, 10, 1973, p. 325, nota 36, încearcă să combată punctul nostru de vedere exprimat în *op. cit.*, p. 321—322 potrivit căruia „bordeiele arse" de la Dinogetia-Garvăn datează de la începutul secolului al XIII-lea. Înainte de toate se cuvine să facem o precizare : la p. 323 a lucrării citate noi datăm nivelul bordeielor arse cu inventar bogat „mai degrabă la începutul secolului al XIII-lea decît la sfîrșitul secolului al XII-lea" ceea ce nu înseamnă că excludem orice posibilitate de datare a amintitului nivel la sfîrșitul secolului al XII-lea ; dacă bordeiele ar data de la începutul secolului al XIII-lea n-ar trebui să lipsească din cuprinsul lor — susține I. Barnea — monedele bizantine (evident, de bronz, *n.n.*) care sînt atît de răspîndite în Dobrogea acelor vremuri. Ne grăbim să adăugăm că obiecția lui I. Barnea e plantată pe o cunoaștere incompletă a realităților numismatice din Dobrogea primelor trei decade ale secolului al XIII-lea. De regulă, monedele bizantine din epoca *imediat* următoare anilor 1203—1204, nu sînt cunoscute (cel puțin pînă în momentul de față) așezărilor dobrogene.

I. Barnea (*op. cit.*, nota 36) susținînd că „bordeiele arse" au fost părăsite din cauza invaziei cumanilor în 1048, intră în contradicție cu sine însuși. Într-adevăr, dacă bordeiele arse ar avea ca dată de sfîrșit anul 1048, din cuprinsul lor n-ar trebui să lipsească monedele lui Manuel Comnenul. Se știe doar că monedele acestui împărat au circulat în Dobrogea.

A doua obiecție a lui I. Barnea pleacă de la raportul stratigrafic între bordeiele arse, pe de o parte, și bisericuță și cimitir, pe de altă parte. După părerea autorului amintit, bisericuța și cimitirul de la Dinogetia-Garvăn sînt mai recente decît bordeiele arse ; or, admițînd că bordeiele arse datează de la începutul secolului al XIII-lea, ar însemna — susține I. Barnea — să admitem că bisericuța și cimitirul datează din „plin secol al XIII-lea, ceea ce nu îngăduie puținele obiecte de podoabă găsite în morminte". Această schemă, însă, nu corespunde realității arheologice ; bisericuța este anterioară bordeielor arse ; ea a fost construită în ultima parte a secolului al X-lea (cf. P. Diaconu, *Les Petchenègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 32). Cît privește cimitirul de la Dinogetia, acesta datează într-adevăr din „plin secol al XIII-lea", dacă nu cumva chiar din secolul al XIV-lea. Oricum ar fi, stratigrafic, el este mai nou decît nivelul bordeielor arse.

În afîrșit, I. Barnea nu e de acord cu afirmația noastră că între locuințele de suprafață și bordeiele incendiate de la Dinogetia-Garvăn există un hiatus. D-sa susține că, întrucît „bordeiele incendiate cu inventar bogat *in situ* folosesc cu regularitate gropile bordeielor anterioare (secolul al XI-lea) și sînt construite la fel și cu aceleași dimensiuni ca și acelea, arată o succesiune neîntreruptă a populației care a folosit acest tip de locuințe". În fapt, numai gropile a trei sau patru bordeie din nivelul locuințelor incendiate coincid cu gropile unor bordeie mai vechi. Fenomenul este cît se poate de firesc, dacă se ține seama de marea desime a acestor locuințe, într-o suprafață de circa 2 ha. De mirare ar fi fost dacă nu s-ar fi găsit nici o situație în care groapa bordeiului incendiat să „coincidă" cu groapa vreunui bordei anterior, din secolul al X-lea sau al XI-lea.

[34] La o concluzie oarecum asemănătoare a ajuns și Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu*, București, 1967, p. 105. Datorită discordanțelor din rapoartele de săpături privind situația de la Dinogetia, E. Zaharia n-a putut defini raportul stratigrafic dintre „bordeiele arse" și necropolă. Aceasta din urmă (datînd din secolele XIII—XIV) aparține unei comunități omenești care n-a viețuit pe popina Bisericuța.

SUR LA DATATION DE L'HORIZON DES « HABITATIONS INCENDIÉES » DE DINOGETIA-GARVĂN (DÉP. DE TULCEA)

RÉSUMÉ

L' article traite de *l'horizon des habitations de type hutte à riche mobilier* de Dinogetia-Garvăn, *détruites par un violent incendie.* Dans chaque cas, les habitations susmenționnées ont livré deux espèces distinctes de poterie: a) une poterie locale, modelée à la main ou au tour lent, dans une pâte grossière et b) une céramique d'importation. La première catégorie est illustrée par des exemplaires d'écuelle-pot (fig. 1/1) et quelques tasses, alors que la seconde catégorie se compose d'amphores aux anses surélevées (fig. 1/8), de cruches avec une (fig. 1/4—5) ou deux (fig. 1/6) anses, etc. Une même hutte contenait aussi des cadenas cylindriques (fig. 1/7), un briquet en forme de B (fig. 1/9), un récipient à mercure, etc.

Exceptant la nécropole, l'horizon des huttes incendiées est *le plus récent niveau archéologique* de Dinogetia-Garvăn. Il superpose tous les autres horizons, y compris celui des « habitations de surface », ainsi que le montre également l'étude des profils (fig. 2, 3). Cette dernière remarque a son importance, car elle écarte définitivement certaines thèses suivant lesquelles les huttes incendiées auraient été contemporaines des habitations de surface, sinon antérieures même à celles-ci.

L'analyse des vestiges archéologiques conduit l'auteur à la conclusion que les huttes incendiées de Dinogetia-Garvăn sont datées de la fin du XIIe — commencement du XIIIe siècle. Leur destruction est attribuée à l'une des nombreuses invasions cumanes au sud du Danube, qui eurent lieu au commencement du XIIIe siècle.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Dinogetia-Garvăn. 1—9 vases et objets (publiés en *Dinogetia,* I).

Fig. 2. Dinogetia-Garvăn. Le profil de la paroi sud-est de la hutte n°123, publié en SCIV,3, 1952, p. 379.

Fig. 3. Dinogetia-Garvăn. 1,2 portions du profil de la paroi nord de la section C, publié en *Dinogetia,* I, fig. 7.

UN MIC DEPOZIT DE BRONZURI DESCOPERIT LA IZVORUL DULCE

DE

ALEXANDRU OANCEA şi VASILE DRÎMBOCEANU

Printre obiectele achiziţionate de Muzeul judeţean Buzău în anul 1971 se numără şi un mic depozit de bronzuri descoperit în satul Izvorul Dulce, comuna Merei, judeţul Buzău. Cele două seceri care compun depozitul au fost identificate de sătenii Bogdan Cristea şi Turcolea Petre în una septembrie 1971 cu prilejul săpării unui cavou în curtea bisericii din „Valea Botei". Locul descoperirii se găseşte la circa 15 m est de biserică; secerile se aflau împreună la o adîncime de aproximativ 1,50 m, într-un strat de pietriş cu nisip. Obiectele descoperite au fost predate profesorului Alexandru Vasilescu, care le-a donat muzeului. Investigaţiile făcute[1] au identificat locul descoperirii fără a mai putea să completeze depozitul cu alte piese de inventar sau să stabilească, eventual, condiţiile sigure în care s-au aflat secerile.

Depozitul de bronzuri de la Izvorul Dulce cuprinde două seceri de bronz aparţinînd tipului răsăritean de seceră cu două găuri pentru înmănuşare (fig. 1).

Primul exemplar (fig. 1/1a— b), de dimensiuni mici, se prezintă cu lama mult arcuită şi îngustată, avînd spinarea îngroşată treptat de la vîrf pînă la ciotul de turnare. Trecerea de la lamă la mîner este greu de sesizat, mînerul fiind de fapt o continuare directă a lamei. Înmănuşarea se efectua cu ajutorul a două perforaţii ovale dispuse pe mîner. Deasupra ultimei perforaţii, la locul de întîlnire a lamei cu mînerul, se păstrează urmele ciotului de turnare; în dreptul lui, lama prezintă o îngroşare pe tăiş. Desigur această mică proeminenţă dispusă de o parte şi de alta a lamei a contribuit la o mai solidă înmănuşare. Pe lama secerei este vizibilă o nervură în relief, care merge paralel cu marginea spinării, înconjurînd capătul mînerului. Spatele piesei este neted, turnarea efectuîndu-se ntr-un tipar monovalv acoperit.

Dimensiuni: lungimea pe coardă 10,3 cm; lungimea pe arc 21,6 cm; greutate 43,60 g. Stare de conservare bună.

A doua piesă aparţine aceluiaşi tip (fig. 1/2 a— b). Lama accentuat arcuită are spinarea mult îngroşată numai pe porţiunea dintre vîrf şi ciotul de turnare aflat pe linia de unire dintre lamă şi mîner. Mînerul, ca şi la piesa precedentă, reprezintă o continuare în jos a lamei. Capătul său

---

[1] Cercetare efectuată de Vasile Drîmboceanu; la data deplasării se cimentaseră deja pereţii construcţiei, neputîndu-se întreprinde nici un sondaj de control.

SCIVA, tomul 26, nr. 3, Bucureşti, 1975, p. 395--399

este rotunjit. În partea de jos a mînerului se află o gaură cu marginile neregulate. Pe porţiunea dintre lamă şi mîner, în dreptul ciotului de turnare, corpul piesei este uşor lărgit, pentru a permite o înmănuşare mai

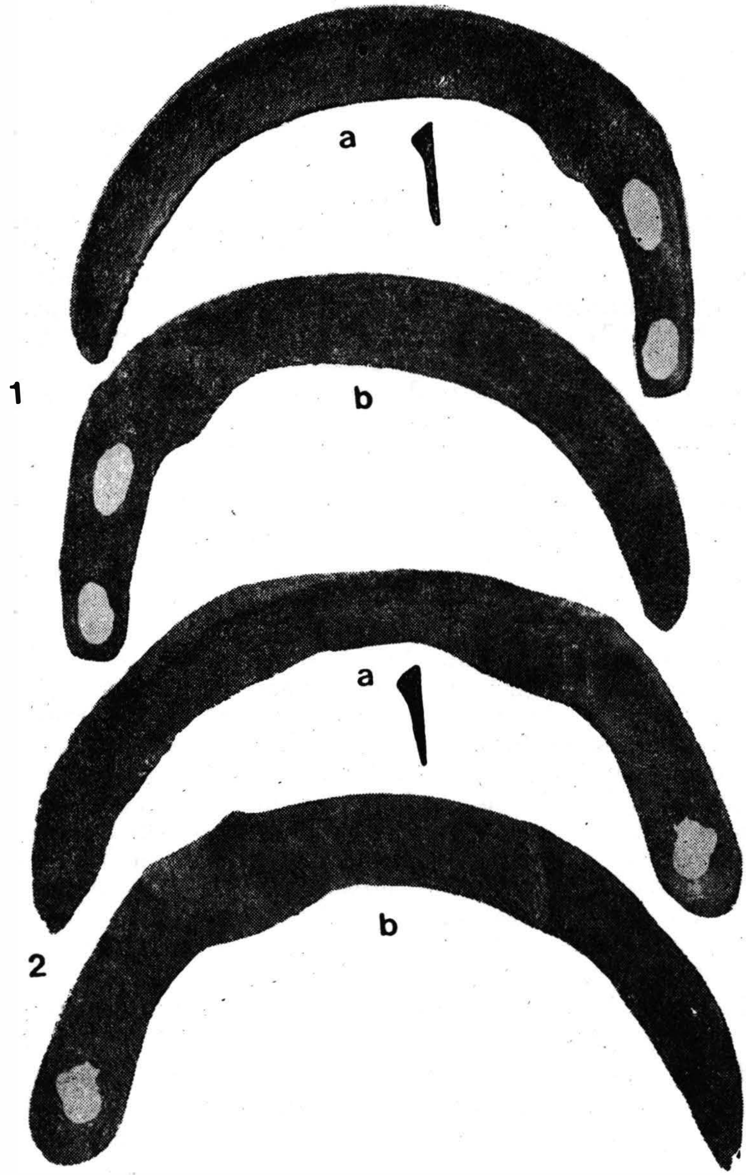

Fig. 1. Izvorul Dulce, judeţul Buzău. Seceri.

bună. Paralel cu spinarea a fost dispusă o nervură care merge de la vîrful piesei pînă la capătul mînerului. Ca şi exemplarul precedent, a fost turnată într-un tipar monovalv acoperit.

Dimensiuni: lungimea pe coardă 11,1 cm; lungimea pe arc 21,5 cm; greutate 53,32 g. Stare de conservare bună.

Tipul răsăritean de seceră cu două găuri pentru înmănușare, din care face parte și depozitul de la Izvorul Dulce, este relativ puțin numeros în contextul depozitelor de bronzuri din răsăritul Europei. Cunoaștem o serie de descoperiri de acest fel, din Moldova, în cadrul unor depozite care conțin atît piese de tip transilvănean, cît și răsăritean: cîte un exemplar la Rîșești [2], Ciorani [3], Ruginoasa [4] și mai multe la Ghermănești [5] și Heleșteni [6]. Piesele de la Izvorul Dulce se pot situa, de asemenea, în aceeași serie cu un grup relativ numeros de astfel de seceri descoperite la Ingul [7], Grigorovka [8], Novoselka, Tlust [9], Bațilovo [10], Lozovo, Alexandreni, Grinauți, Medveja, Sokireani, Pujaikovo, Ciuta și Raigorod [11] din Uniunea Sovietică. În regiunea Caucazului este cunoscut un exemplar de tipul celor în discuție la Bechtacheni [12]. Apropiat de tipul de seceră cu două perforații este și conturul celor două matrițe monovalve descoperite în nordul Mării Negre la Koblevo (Tiligulsk) în Ucraina [13]. Secerile care erau turnate în aceste matrițe aveau corpul arcuit, mînerul, la un exemplar, nediferențiat față de lamă și, la altul, relativ puțin demarcat, iar capătul mînerului proeminent, mult rotunjit și străpuns de o perforație rotundă. Alte perforații se mai găsesc pe locul de întîlnire a lamei cu mînerul. Un tipar asemănător pentru turnarea secerilor aparținînd acestui tip a mai fost descoperit la Grinauți.

În cadrul tipului răsăritean de seceră cu două perforații putem distinge, în principal, două variante. Într-o primă variantă se pot încadra secerile care au corpul mult arcuit și la care mînerul, perforat de una sau două găuri ovale, face corp comun cu lama, fiind de fapt o continuare a acesteia. Primei variante îi aparțin 42 de piese de la Ingul [14], secerile de la Lozovo, Rîșești, Ciorani, Ghermănești, Izvorul Dulce etc. A doua variantă este caracterizată prin cîteva exemplare descoperite la Heleșteni, Ruginoasa, Ingul [15] etc. Piesele respective au o arcuire a corpului mai puțin accentuată, sînt de dimensiuni ceva mai mari, iar mînerul străpuns de cîte două perforații, începe să se diferențieze față de lamă.

---

[2] M. Petrescu-Dîmbovița, SCIV, 4, 1953, 3—4, p. 461—462; *idem*, Dacia, N.S., 4, 1960, p. 153, nota 49; M. Petrescu-Dîmbovița și Marilena Florescu, Inventaria Archaeologica, fasc. 7, 1971, R. 39/6.

[3] M. Petrescu-Dîmbovița, ArhMold., 2—3, 1964, p. 255, fig. 3/3; M. Petrescu-Dîmbovița și Marilena Florescu, *op. cit.*, R. 32/8.

[4] Minodora Ursachi, Carpica, 1, 1968, p. 29, fig. 3/3; M. Petrescu-Dîmbovița și Marilena Florescu, *op. cit.*, R. 40/7.

[5] M. Petrescu-Dîmbovița și Marilena Florescu, *op. cit.*, R. 35/6—8.

[6] I. Mitrea, MemAntiq., 3, 1971, p. 187—189, fig. 2/5—8 și 4/5—8; M. Petrescu-Dîmbovița și Marilena Florescu, *op. cit.*, R. 36/2—5.

[7] E.A. Sîmonovici, SA, 1, 1966, p. 127—142, fig. 3/1—4; 8—11.

[8] A. I. Meliukova, MIA, 96, 1961, p. 31, fig. 13/1.

[9] K. Zurowski, PrzeglArch, 8, 1949, 2, pl. 24/6—7.

[10] I.T. Cerniakov, ArheologijaKiev, 21, 1968, p. 133, fig. 2/5.

[11] V. A. Dergacev, AIM, Kișinău, 1968—1969, p. 74—75, fig. 2/1—4.

[12] C.F.A. Schaefer, *Stratigrafie comparée et chronologie de l'Asie occidentale*, Londra, 1948, p. 503, fig. 278/18.

[13] O. A. Krivțova-Grakova, MIA, 46, 1955, p. 148, fig. 32/2,5. Un exemplar cu locul de descoperire neprecizat la M. Tallgren, ESA, 2, 1926, fig. 107/4.

[14] E. A. Sîmonovici, *op. cit.*, fig. 3/1—4.

[15] *Ibidem*, fig. 3/8—9.

Tipul răsăritean de seceră cu două perforaţii este răspîndit pe cursurile mijlocii ale Prutului şi Nistrului şi în stepele nord-pontice (fig. 2). Exemplarele tipului prezentat au circulat într-o perioadă relativ scurtă de timp de la sfîrşitul epocii bronzului. Astfel, piesele descoperite

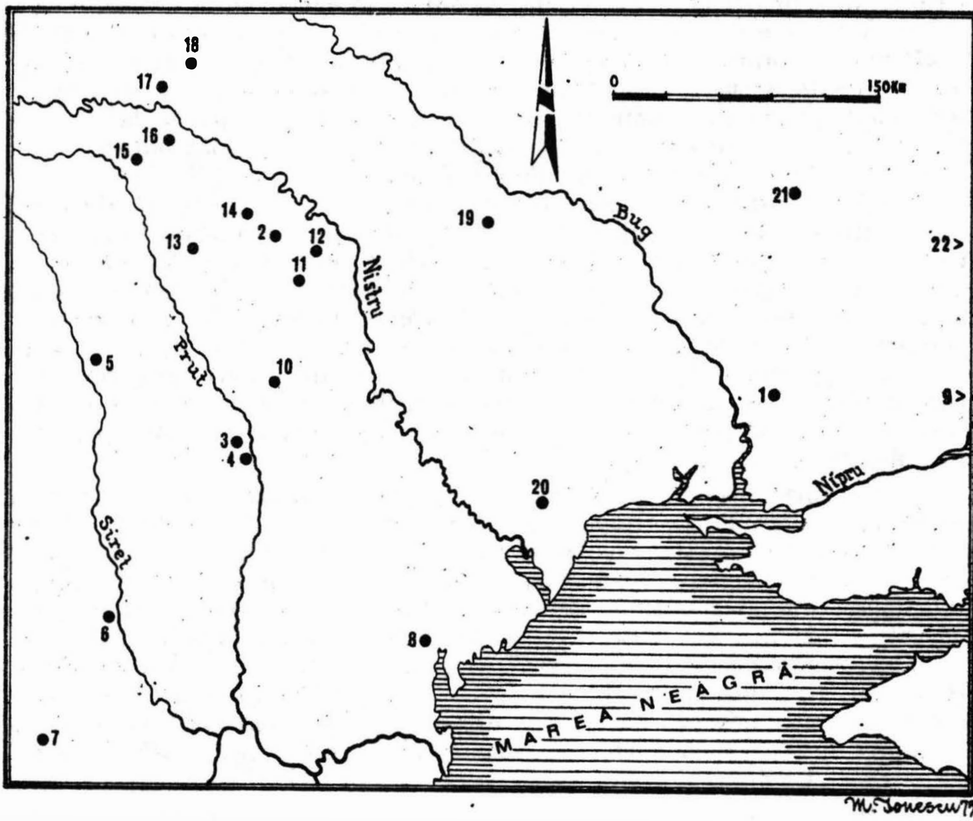

Fig. 2. Harta răspîndirii secerilor cu două perforaţii de tip răsăritean : 1 Ingul ; 2 Ghindeşti ; 3 Ghermăneşti ; 4 Rîşeşti ; 5 Heleşteni ; 6 Ciorani ; 7 Izvorul Dulce ; 8 Koblevo ; 9 Bechtacheni ; 10 Lozovo ; 11 Grigorovka ; 12 Hristici ; 13 Alexandreni ; 14 Grinauţi ; 15 Medveja ; 16 Sokireani ; 17 Novoselka ; 18 Tlust ; 19 Pujaikovo ; 20 Baţilovo ; 21 Ciuta ; 22 Raigorod.

pe teritoriul Moldovei pot fi încadrate în seria de depozite Ulmi — Liteni-Ilişeni — secolul al XIII-lea — epocă în care se dezvoltă în această regiune cultura Noua [16]. Aceeaşi încadrare o prezintă şi depozitul de la Ingul, datat în etapa Sabatinovka [17]. Considerăm acest tip de seceră caracteristic culturii Noua, vehicularea lui pe teritoriul României făcîndu-se prin intermediul purtătorilor acestei culturi. În acest sens trebuie remarcată

[16] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 264—266.
[17] O. A. Krivţova-Grakova, *op. cit.*, p. 136.

prezența unei matrițe de seceră de tip răsăritean cu perforații pe mîner, chiar în cadrul unei așezări aparținînd culturii Noua, de la Grinauți, în R.S. Moldovenească[18].

Cu toată lipsa unor elemente esențiale legate de situația descoperirii depozitului de la Izvorul Dulce, prin analogiile prezentate îl putem încadra în orizontul Ulmi — Liteni — Ilișeni, considerînd posibilă utilizarea lui de purtătorii culturii Noua. Acest depozit reprezintă cea mai sud-vestică prezență a unui tip răsăritean de seceră cu perforații pe mîner.

UN PETIT DÉPÔT DE BRONZES DÉCOUVERT À IZVORUL DULCE

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent un petit dépôt de bronzes découvert par hasard à Izvorul Dulce (dép. de Buzău). Le dépôt contient 2 pièces en bronze appartenant au type de faucille orientale à deux orifices. Selon les analogies qu'il présente, ce trésor date de la fin de l'age du bronze appartenant à la culture Noua.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Izvorul Dulce. Dép. de Buzău. 1 a—b, 2 a—b des faucilles.

Fig. 2. La carte de la distribution des faucilles à deux orifices de type oriental: 1 Ingul; 2 Ghindești; 3 Ghermănești; 4 Rîșești; 5 Heleșteni; 6 Ciorani; 7 Izvorul Dulce; 8 Koblevo; 9 Bechtacheni; 10 Lozovo; 11 Grigorovka; 12 Hristici; 13 Alexandreni; 14 Grinauți; 15 Medveja; 16 Sokireani; 17 Novoselka; 18 Tlust; 19 Pujaikovo; 20 Bațilovo; 21 Ciuta; 22 Raigorod.

[18] V. A. Dergacev, *op. cit.*, p. 75.

UN NOU MORMÎNT DE TIP NOUA DESCOPERIT ÎN TRANSILVANIA

DE

GEORGE MARINESCU

În vara anului 1960 în satul Şopteriu-Fînaţe, com. Urmeniş, jud. Bistriţa-Năsăud, pe „Dealul Urmenişului" în punctul „La Lut" a fost descoperit întîmplător un mormînt de înhumaţie cu inventar ceramic. Oasele şi o parte a fragmentelor ceramice au fost reîngropate de locuitorul Miron Vasile în imediata apropiere a locului descoperirii, restul obiectelor de inventar, dintre care sigur două ceşti sînt astăzi definitiv pierdute.

Cu prilejul unor periegheze arheologice efectuate în această zonă, fiind informaţi de descoperire, am executat un sondaj de informare şi salvare la locul indicat de către descoperitori.

În prezent terenul — o creastă de deal mult alungită şi cu pantele abrupte — este în cea mai mare parte răvăşit de lucrările de scoatere a lutului, cît şi de unele alunecări de teren, îndeosebi pe panta sudică.

Cu prilejul sondajului, efectuat în luna mai 1974, s-a constatat că lucrările de scoatere a lutului au dezvelit şi distrus un mormînt plan de înhumaţie, a cărui groapă sepulcrală era adîncită la circa 50 cm în lutul galben. Oasele umane — foarte bine păstrare — aparţineau unui singur individ, probabil bărbat. Groapa, al cărei contur a fost prins în parte în stratul nederanjat, avea se pare o formă rectangulară cu colţurile rotunjite şi o orientare est-vest.

Inventarul recuperat al mormîntului se compune dintr-un vas-sac, o ceaşcă cu două torţi supraînălţate şi toarta fragmentară a unei alte ceşti.

a) Vasul în formă de sac este lucrat dintr-o pastă grosieră, amestecată cu pietricele şi cioburi pisate, arsă neuniform, de culoare roşcat-negricioasă. Vasul are o formă tronconică, cu pereţii uşor arcuiţi şi este decorat sub buză cu un brîu în relief alveolat. Dimensiuni : Î = 27,5 cm, dm. gurii = 24 cm, dm. fundului = 12 cm ; Muzeul Bistriţa, inv. 6 947. (fig. 1/1 ; 2/1).

b) Ceaşca este de formă aproximativ bitronconică, prevăzută cu două torţi supraînălţate, trase din buza vasului şi terminate cu butoni la partea superioară. Vasul a fost lucrat cu o deosebită grijă, dintr-o pastă fină, negricioasă, bine şi uniform arsă, cu luciu la exterior. Dimensiuni : Î minimă buză-fund = 10,6 cm ; deschiderea max. a gurii = 12 cm ; dm. fundului = 7,6 cm. Muzeul Bistriţa, inv. 6 948 (fig. 1/2 ; 2/2).

c) Toarta fragmentară a fost lucrată dintr-o pastă cenuşie-negricioasă. În secţiune transversală are o formă rectangulară, este puternic

S C I V A, tomul 26, nr. 3, Bucureşti, 1975, p. 401—404

arcuită şi provine foarte probabil de la o ceaşcă cu două torţi supraînălţate. Muzeul Bistriţa, inv. 6 949 (fig. 1/3).

Descoperirea fiind întîmplătoare, observaţiile sigure privind poziţia scheletului şi dispunerea inventarului lipsesc. Din fericire ceramica recu-

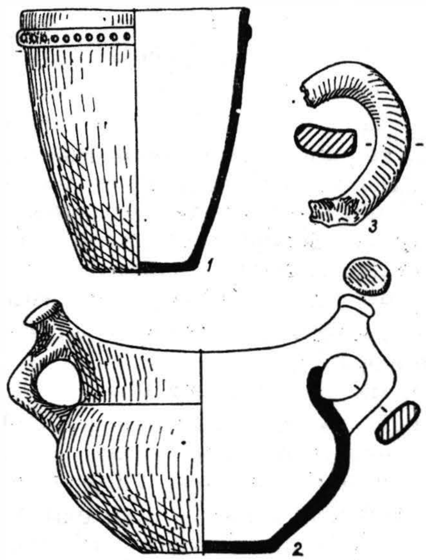

Fig. 1. Şopteriu-Fînaţe, com. Urmeniş. Inventarul recuperat al mormîntului (desen).

Fig. 2. Şopteriu-Fîneţe, com. Urmeniş. Inventarul recuperat al mormîntului (foto).

perată oferă suficiente indicii pentru încadrarea cronologică şi tipologică a mormîntului. Vasele întregite aparţin prin formă, decor şi tehnică de lucru ceramicii caracteristice culturii Noua, atestate pe teritoriul ţării noastre

în special în Moldova, dar şi în Transilvania prin descoperiri tot mai numeroase [1].

Vasul-sac face parte din categoria de ceramică nelipsită în aşezările de tip Noua, fiind numeric şi cea mai bine reprezentată atît în aşezările din faza timpurie cît şi în cele din faza de maturizare a culturii (Noua II) [2].

Deşi se pare că vasul-sac apare rar în morminte [3], descoperiri similare se regăsesc totuşi în mormintele de tip Noua ca de pildă în cele de la Teiuş [4], Moreşti [5] sau Apahida [6] etc., acestea fiind, dealtfel, şi descoperiri mai apropiate în timp şi geografic, de mormîntul de la Şopteriu-Fînaţe.

Ceaşca cu torţile supraînălţate şi terminate în butoni — lucrată cu multă atenţie şi într-o formă perfect echilibrată — este şi ea una din formele ceramice specifice culturii Noua. Ceşti de acest fel, întregi, mai ales, şi fragmentare, au fost descoperite deopotrivă în aşezări sau în complexe funerare, ca de pildă la Văleni [7], Largu [8], Alba Iulia [9], Piatra Neamţ [10] etc.

Aşadar, mormîntul poate fi atribuit cu certitudine unui purtător al culturii Noua şi se datează la sfîrşitul epocii bronzului, (Bronz D, secolul al XIII-lea î.e.n.) [11].

Menţionăm că mormîntul prezentat este primul descoperit în această zonă a Transilvaniei nord-estice, zonă destul de bogată în descoperiri ce pot fi atribuite culturii Noua şi asupra cărora intenţionăm să revenim cu altă ocazie.

UNE NOUVELLE TOMBE DE TYPE NOUA DÉCOUVERTE EN TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

Dans le village Şopteriu-Fînaţe (Urmeniş, dép. de Bistriţa-Năsăud) on a découvert, par hasard, une tombe d'inhumation avec un inventaire céramique.

Le sondage archéologique, exécuté au lieu de la découverte pendant le mois de mai 1974, a mené à la récupération de plusieurs fragments de

---

[1] Descoperirile de acest tip au în general o bibliografie destul de bogată din care noi ne mărginim să amintim cu această ocazie doar studiile mai ample, îndeosebi pe acelea ale lui A.C. Florescu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 143 şi urm. (pentru Moldova şi regiunile extracarpatice) şi pe cel al lui T. Soroceanu, ActaMN, 10, 1973, p. 496, şi urm., care completează şi îmbunătăţeşte studiul mai vechi al lui K. Horedt, Materiale, 1, 1953, p. 806 şi urm.

[2] A. C. Florescu, *op. cit.*, p. 152; idem, MemAntiq, 1, 1969, p. 88 şi urm.; A.C. Florescu, Şt. Rugină, D. Vicoveanu, Danubius, 1, 1967, p. 77 şi urm. etc.

[3] A. C. Florescu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 152.

[4] I. Berciu, Al. Popa, Apulum, 5, 1965, p. 40, fig. 2/2.

[5] K. Horedt, SCIV, 6, 1955, 3—4, p. 658, M. 92, fig. 16/1.

[6] M. Roska, *Repertórium*, p. 24, nr. 92, fig. 16/3 (dar de dimensiuni mai reduse).

[7] V. Ursachi, Materiale, 9, 1970, p. 265—266, fig. 1/1.

[8] I.T. Dragomir, Materiale, 6, 1959, p. 497 şi urm., fig. 5/6.

[9] I. Berciu, Al. Popa, Apulum, 5, 1965, p. 547, fig. 1/a.

[10] A. Niţu, I. Zamoşteanu şi M. Zamoşteanu, Materiale, 6, 1959, p. 360, fig. 2/2.

[11] Pentru plasarea în timp a descoperirilor de tip Noua vezi studiile lui A. C. Florescu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 190 şi urm.; M. Rusu, ArhMold, 2—3, 1964, p. 247 şi urm.; M. Petrescu—Dîmboviţa, Dacia, N. S. 4, 1960, p. 151; idem, ArhMold, 2—3, 1964, p. 266.

céramique — d'où on a reconstitué deux vases — et à la précision que les travaux d'occasion ont dérangé une seule tombe d'inhumation.

Tenant compte de l'inventaire récupéré, on peut attribuer la tombe à la culture Noua et la dater à la fin de l'âge du bronze (Bronze D, XIII-ème siècle av.n.é.).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Şopteriu-Fînaţe, com. Urmeniş. L'inventaire récupéré de la tombe : 1 échelle 1/4 ; 2 échelle 1/2 ; 3 échelle 1/1 (dessin).

Fig. 2. Şopteriu-Fînaţe, com. Urmeniş. L'inventaire récupéré de la tombe : 1 échelle 1/4 ; 2 échelle 1/2 (photo).

MONEDĂ HISTRIANĂ DE ARGINT DESCOPERITĂ LA HISTRIA

DE

CATRINEL DOMĂNEANŢU

Săpăturile arheologice de la Histria au dat la iveală de-a lungul anilor o mare cantitate de monede, care se eşalonează în timp între sfîrşitul secolului al V-lea î.e.n. — secolul al VII-lea e.n. şi între secolele al X-lea şi al XIII-lea e.n. În cadrul acestor descoperiri monetare seria cea mai slab reprezentată este aceea a monedelor histriene de argint [1]. Pînă în prezent nu se cunoştea decît un singur exemplar, care a fost descoperit în anul 1952 în sectorul X [2]. Săpăturile noastre din anul 1973 din sectorul zidului arhaic, secţiunea S_H au scos la lumină un al doilea exemplar (fig. 1). Deşi condiţiile stratigrafice în care a fost găsit nu sînt suficient de clare pentru a ne ajuta la datarea piesei, considerăm totuşi necesar să le amintim.

Moneda a fost găsită la o distanţă de 0,50 m nord de marginea unei străzi aparţinînd secolului al IV-lea î.e.n., într-un strat nisipos. Din materialul ceramic descoperit în acest strat, două piese ni se par mai semnificative. Este vorba de două toarte ştampilate de amfore thasiene, ce se încadrează în al treilea sfert al secolului al IV-lea î.e.n. [3].

Descrierea monedei este următoarea :

Av. Două capete de tineri, cel din dreapta inversat ; Rv. [I]ΣTPIH. Vulturul pe delfin spre stînga. Înapoia picioarelor vulturului Y ; AR ; 6,27 g ; Diametrul 17 mm ; Starea de conservare bună ; puţin tocită. Pick, I, 1,411.

După greutate şi stil acest exemplar se încadrează în grupa a doua din clasificarea făcută de C. Preda şi se datează în cursul secolului al IV-lea î.e.n.[4].

Remarcăm că monedele histriene de argint care au pe revers litera Y sînt puţin numeroase faţă de seriile cu alte sigle. În tezaurul de la Razdial, R. P. Bulgaria, proporţia este de 1,2% [5], proporţie valabilă în linii mari pentru totalitatea descoperirilor.

Reţinem din ce s-a publicat pînă acum următoarea situaţie :

Din tabel reiese că monedele histriene de argint cu sigla Y pe revers au toate o greutate ce depăşeşte 6 g, încadrîndu-se între 6,90 şi 6,27 g (am făcut abstracţie de monedele divizionare v. tabel, nr. 12 şi 13 din lucrarea lui C. Preda). Din acest punct de vedere ele vin imediat în continuarea seriilor mai vechi cu *quadratum incusum*, lucru care credem că ne permite o încadrare cronologică mai strînsă a seriei şi implicit a piesei noastre şi anume în al doilea sfert al secolului al IV-lea î.e.n.

[1] În legătură cu denumirea monedelor histriene de argint ce depăşesc greutatea de 6 g, vezi C. Preda, în *Histria*, III, Bucureşti, 1973, p. 24—25 şi notele 28—31 şi 51—58.

[2] S. Dimitriu, în *Histria*, I, Bucureşti, 1954, p. 465.

[3] 1. Θασ[ί]ω[ν] ; secură dublă ; → ; Ποῦλυς. A.M. et A. Bon, *Les timbres amphoriques de Thasos*, Paris, 1957, nr. 1 410, dar cu simbolul spre stînga.

Nr. crt.	Locul descoperirii	Unde se găseşte	Publicaţia	Av. poziţia celor două capete	Rv. poziţia lui Y	Greutatea în kg	Diametrul în mm
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Doroţkoe, U.R.S.S. tezaur		A. G. Zaghinailo, A. A. Nudelman, *Material po arheologii Severnovo Pričernomorija*, Odesa, vypusk 7, 1971, p. 135, nr. 137		înapoia picioarelor vulturului	6,90	18,8
2.	Doroţkoe, U.R.S.S. tezaur		*Ibidem*, p. 135, nr. 138		idem	6,90	18,9
3.	Doroţkoe, U.R.S.S. tezaur		*Ibidem*, p. 135, r. 139		idem	6,90	18
4.		Moscova Univ. Cat. 100	Pick, I, 1,411		idem	6,70	18
5.		Turin Bibl.	Pick, I, 1,411		idem	6,70	18
6.		Bucureşti Acad. R.S.R. nr. 25 441	V. Canarache, Pontice 1, 1968, p. 113, nr. 43	⇅	idem	6,70	
7.		Constanţa, V. Canarache la Muz. arh. nr. 88 31	*Ibidem*, p. 114, nr. 53	⇅	idem	6,55	
8.		Turin Bibl.	Pick, I, 1, 411		idem	6,28	18
9.	Histria, descoperire izolată	Bucureşti Inst. de arh. Cab. numismatic nr. 1814		⇅	idem	6,27	17
10.	Razdial, R.P Bulgaria tezaur		T. Gerasimov SCN, V, 1971, p. 18		nu avem indicaţii unde e plasat		
11.	Razdial, R.P Bulgaria tezaur		*Ibidem*		idem		
12.		Imhoof	Pick, I, 1, 452, pl. II, 23	⇅	înapoia picioarelor vulturului	0,37	7
13.			N. Muşmov, *Antičnite moneti*, Sofia, 1912, p. 16, nr. 137, pl. II, 27	⇅	idem		7

Înainte de a încheia, revenind la piesele descoperite la Histria, remarcăm că ambele s-au găsit pe platoul de vest al cetăţii, care a cunoscut din epoca arhaică şi pînă la cucerirea romană o intensă locuire şi, ceea ce este mai semnificativ pentru noi, o intensă activitate meşteşugărească şi comercială [6]. Numărul redus al descoperirilor de acest tip de la Histria credem că se datorează faptului că în relaţiile interne de schimb nu se întrebuinţa un nominal cu valoare atît de mare [7].

UNE MONNAIE HISTRIENNE EN ARGENT DÉCOUVERTE À HISTRIA

RÉSUMÉ

Pendant les fouilles effectuées en 1973 à Histria, dans le secteur de l'enceinte archaîque, section S_H, on a découvert une monnaie histrienne en argent, qui répresente jusqu'à présent la deuxième pièce de ce type trouvée sur le territoire même de la ville.

L'exemplaire appartient à une série restreinte, caractérisée par le poids (plus de 6 gr) et par la sigle Y sur le revers. L'auteur estime qu'on peut dater cette série dans le deuxième quart du IVe siècle av.n.è. On remarque aussi le fait que les deux exemplaires ont été découverts sur le plateau ouest de la cité qui a connu une florissante activité commerciale et manufacturière à l'époque grecque.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. La monnaie histrienne en argent, découverte à Histria.

2. [Θασ]ίων; caduceu; → ; [Τη]λέμα/χος. *Ibidem*, nr. 1 596, dar cu simbolul spre stînga.

[4] C. Preda, *op. cit*, p. 25.

[5] T. Gerasimov, SCN, 5, 1971, p. 17—21. Autorul menţionează că tezaurul este format dintr-un stater de aur şi 160 de drahme histriene, dintre care două au pe revers sigla Y. Adunînd însă piesele care formau tezaurul ajungem la cifra de 161 de drahme histriene. Credem că aceasta este cifra reală, deoarece ea apare şi în Izvestija Sofia, 25, 1962, p. 228, unde, în schimb, în locul celor două exemplare cu litera Y, apar două cu litera V. Probabil că este vorba de o greşeală de tipar.

[6] M. Coja, Dacia, N.S., 6, 1962, p. 115—139; idem, *Rapoartele preliminare privind săpăturile din sectorul zidului arhaic*, comunicate la sesiunile Institutului de arheologie din februarie 1974 şi februarie 1975.

[7] B. Mitrea, StCl., 7, 1965, p. 148.

Fig. 1. Moneda histriană de argint descoperită la Histria.

UN FRAGMENT DE AMFORĂ CU ŞTAMPILĂ DE LA ULPIA TRAIANA

DE

DORIN ALICU

Fragmentul de vas publicat aici (fig. 1, 2) a fost descoperit în timpul săpăturilor arheologice de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa din anul 1973, în sectorul „Căminul cultural", secţiunea IV, m — 10, 40, la 1,50 m adîncime [1]. Secţiunea traversează o locuinţă romană cu mai multe niveluri de construcţie. Fragmentul a apărut izolat, în stratul de umplutură a primului nivel de construcţie.

Pasta este de culoare portocalie-gălbuie, avînd în spărtură, în mijloc, un strat de circa 3 mm de culoare cenuşie. În lutul fin apar sporadic pietricele şi se pot observa urme organice. În dreptul ştampilei se distinge o amprentă. La pipăit, pasta are un aspect făinos. Ştampila, dreptunghiulară, de 7 × 1,6 cm, este imprimată în relief, imediat sub buză. Înălţimea literelor între 0,8 şi 0,6 cm. Scriere retrogradă.

La prima vedere ştampila poate fi transcrisă *CEMEIO·F*, Cemeio fiind la nominativ cerut de verbul *f(ecit)*. Atît numele cît şi ştampila ne sînt necunoscute. Există însă numele etrusc *CEMU* [2] din care pot deriva nume italice. În cazul că prima literă este *G* am avea o analogie relativă în numele *GEMIO*, derivat de la *GEMIUS* [3].

Dată fiind terminaţia *-EIO* destul de neobişnuită la nominativ, ar putea eventual fi vorba de o aşezare greşită a punctului. În acest caz, ne-am putea gîndi la *GEMEI·OF*, *Gemei of(ficina)* sau *Geme(ll)i of(ficina)*.

Desigur, toate aceste consideraţii rămîn în stadiul de ipoteze pînă la descoperirea unei analogii la noi sau în altă provincie a imperiului.

EIN GESTEMPELTES AMPHORENFRAGMENT AUS ULPIA TRAJANA

ZUSAMMENFASSUNG

Das hier veröffentlichte Fragment wurde 1973 während der Ausgrabungskampagne gefunden. Sowohl der Stempel als auch der auf den

[1] Raportul de săpături în pregătire.

[2] W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1935, p. 108, 235, 279.

[3] CIL, I 999 = VI, 8 270; W. Schulze, *op. cit.*, p. 108; vezi şi forma *Geminius*, *loc cit.*; de asemenea formele *Gennaeus* (CIL, XII, 1 430), *Geneius* (CIL, VI, 1 058, CIL, IX, 5 771); W. Schulze, *op. cit.*, p. 357, 426. Ştampila nu apare ca atare nici în lucrarea cu caracter exhaustiv pentru provinciile centrale şi occidentale ale imperiului; M. H. Callender, *Roman amphorae. With index of stamps*, Londra, New York, Toronto, 1965.

S C I V A, tomul 26, nr. 3, Bucureşti, 1975, p. 409 — 410

7 — c. 345

ersten Blick *CEMEIO·F* gelesene Name sind uns unbekannt. Falls der erste Buchstabe ein *G* ist, hätten wir eine relative Entsprechung in dem Namen *GEMIO*, abgeleitet von *GEMIUS*. Man kann auch eine falsche Setzung des Punktes annehmen, wodurch die Form *GEMEI·OF*, *Gemei of(ficina)* oder *Geme(ll)i of(ficina)* entstehen würde.

Gewiß bleiden diese Überlegungen im Stadium der Hypothese bis zum Fund einer Entsprechung in Dakien oder einer anderen Provinz des Römerreiches.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Fig. 1. Ulpia Traiana. Fragment de amforă cu ștampilă (foto).

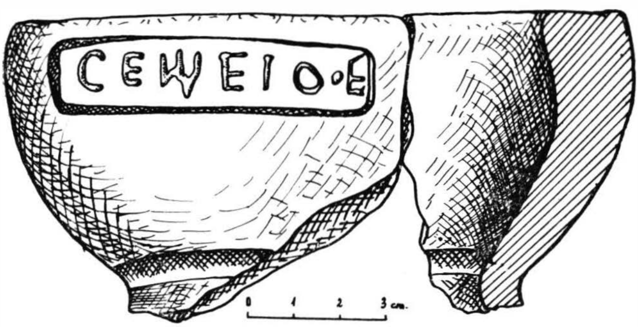

Fig. 2. Ulpia Traiana. Fragment de amforă cu ștampilă (desen).

O BRĂŢARĂ DIN CORN DE CERB DE LA PIETROASELE — BUZĂU

DE

GHEORGHE DIACONU

În cursul campaniei de săpături din vara anului 1974 de la Pietroasele, jud. Buzău, a fost descoperit un fragment dintr-o brăţară din corn de cerb (fig. 1/3). Fragmentul a fost găsit în Secţiunea III A, trasată la aproximativ 25 m nord de colţul de sud-vest al castrului, într-un strat bogat în vestigii arheologice [1]. Alături de ceramică se cuvine să menţionăm o serie de obiecte şi podoabe ca : piepteni din os, lucraţi din trei plăci asamblate cu nituri; tuburi din femure de păsări pentru păstrat acele de cusut, fusaiole, gresii pentru ascuţit, cuţite din fier şi alte piese caracteristice culturii de tip Sîntana de Mureş — Cerneahov [2].

Toate aceste vestigii datează, în general, din secolul al IV-lea e. n. Această datare este confirmată de descoperirea în 1974 a unei monede de argint, emisă în timpul domniei împăratului Valens [3].

★

După cum se ştie, brăţările din corn de cerb fac parte din categoria obiectelor şi podoabelor relativ rare, răspîndite însă într-o arie mai largă (fig. 2).

O asemenea brăţară, spartă în patru bucăţi din cauza presiunii pămîntului, a fost găsită la braţul stîng al scheletului nr. 5 din necropola de la Tîrgşor (fig. 1/2).

Inventarul mormîntului nr. 5 de la Tîrgşor mai cuprindea : o copcă din bronz, cîteva mărgele şi două fibule, dintre care una din bronz, iar cealaltă din metal alb, ambele cu piciorul întors pe dedesubt. Cele două fibule, după formă şi tehnică de execuţie aparţin fazei finale a necropolei Sîntana de Mureş — Cerneahov de la Tîrgşor [4].

Nu de multă vreme Cătălina Bloşiu a descoperit într-un mormînt de înhumaţie, în cuprinsul necropolei de tip Sîntana de Mureş — Cerneahov de la Leţcani, jud. Iaşi, o brăţară identică despre care crede că a fost

---

[1] Colţul de sud-vest al castrului laolaltă cu turnul şi zona înconjurătoare se află sub clădirea Consiliului popular al comunei Pietroasele, construită între cele două războaie mondiale.

[2] Obiectele şi podoabele amintite aici îşi găsesc analogii în cultura Sîntana de Mureş — Cerneahov; vezi Gh. Diaconu, *Tîrgşor — Necropola din secolele III—IV e.n.*, Bucureşti, 1965, p. 101—105.

[3] Moneda a fost determinată de Gh. Poenaru Bordea de la Cabinetul numismatic al Institutului de arheologie.

[4] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 92—95.

SCIVA, tomul 26, nr. 3, Bucureşti, 1975, p. 411—414

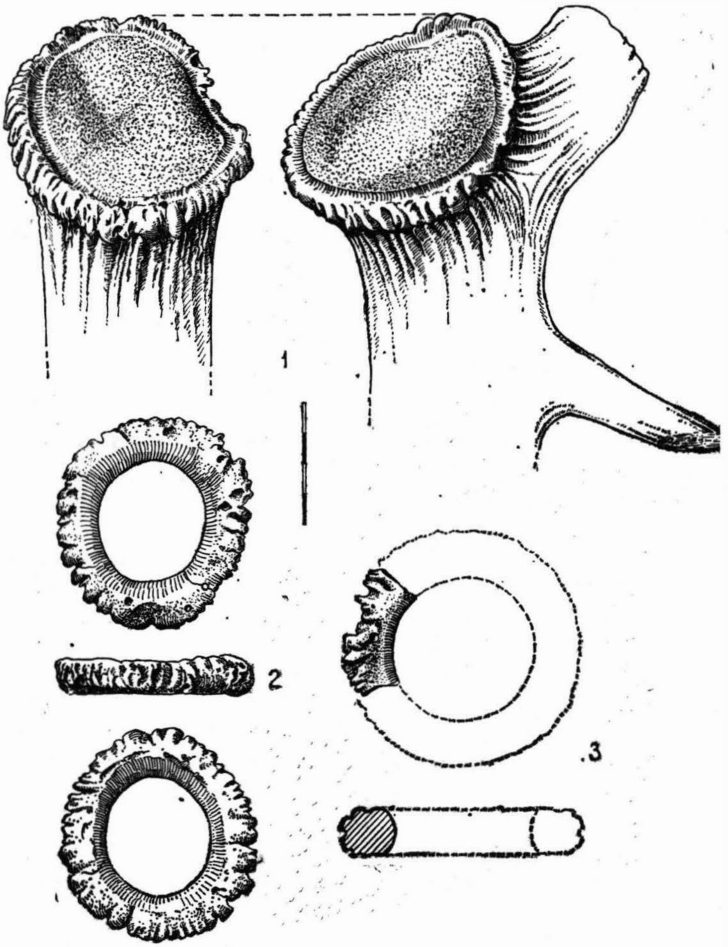

Fig. 1. 1 Rest de corn de cerb din secolul XI, descoperit la Păcuiul lui Soare ; 2 brăţară din mormîntul de la Tîrgşor ; 3 fragment de brăţară din castrul de la Pietroasele.

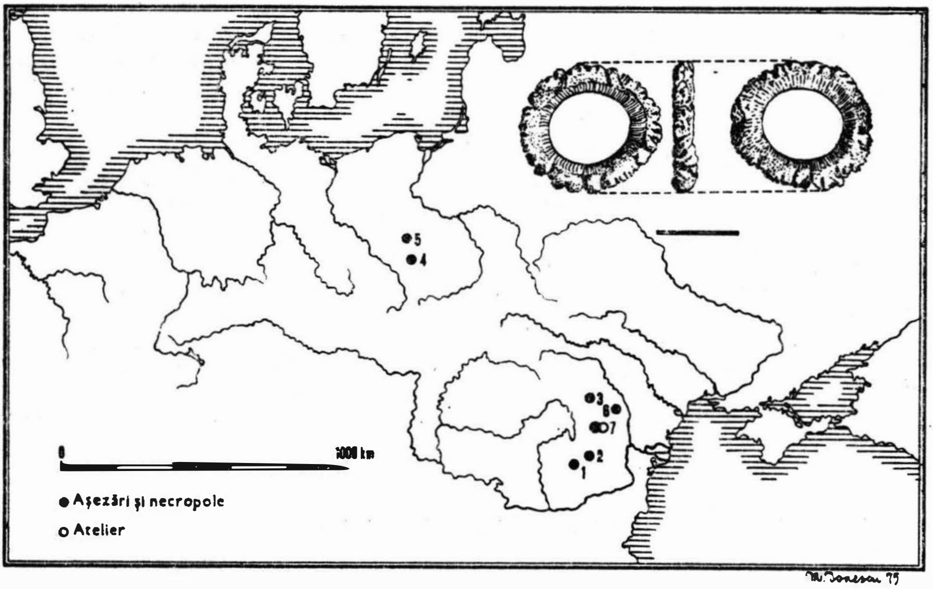

Fig. 2. 1—6 Aşezări şi necropole în care apar brăţări din corn de cerb ; 7 ateliere pentru prelucrat pieptenii din os : 1 Tîrgşor, 2 Pietroasele, 3 Leţcani, 4 Opatow, 5 Spycimierz, 6 Bogdăneşti-Fălciu, 7 Valea Seacă.

folosită ca pandantiv [5]. Cercetătoarea de la Iaşi a ajuns la o atare concluzie, ţinînd seama probabil de dimensiunile mici şi condiţiile de găsire ale podoabei. Potrivit celor relatate de autoare, în acelaşi mormînt au mai fost descoperite: o fibulă din bronz cu piciorul întors pe dedesubt, un pieptene din os, lucrat din trei plăci şi mărgele discoidale, lucrate din sticlă de culoare albastră. Toate obiectele şi podoabele amintite mai sus sînt caracteristice culturii Sîntana — Cerneahov şi se înscriu în faza tîrzie a acesteia [6].

Teresa Dabrowska şi A. Kietlinska ne informează că în mormîntul 109 de înhumaţie de la Spycimierz — R. P. Polonă, alături de o astfel de brăţară au mai fost descoperite următoarele obiecte şi podoabe: fusaiolă bitronconică, un vas lucrat cu mîna, un cuţit de fier, o mărgică, un fragment dintr-un pieptene ale cărui plăci au fost fixate cu nituri şi un tub pentru păstrat acele de cusut, făcut din femur de pasăre [7]. Mormîntul 109 de la Spycimierz datează din faza tîrzie a necropolei. Pe teritoriul Poloniei se mai cunoaşte şi o a doua brăţară din corn de cerb, care a fost descoperită la Opatow [8].

Din sumara prezentare a brăţărilor lucrate din corn de cerb se desprind următoarele observaţii:

1. Sînt destul de rare şi sînt răspîndite în regiunile de la nord, răsărit şi sud de Carpaţi (fig. 2).

2. Două dintre brăţările din ţara noastră apar în morminte de înhumaţie de tip Sîntana de Mureş — Cerneahov, iar a treia într-un nivel de locuire al castrului de la Pietroasele [9].

3. În regiunile de la nord de Carpaţi brăţările din corn de cerb sînt caracteristice monumentelor de la Spycimierz şi Opatow, într-o perioadă istorică, în care în mediul culturii Przeworsk pătrunseseră dinspre est şi sud-est o serie de elemente culturale [10].

4. Brăţările din corn de cerb sînt caracteristice purtătorilor culturii Sîntana de Mureş — Cerneahov, iar apariţia şi evoluţia lor este strîns legată de meşteşugul prelucrării pieptenilor din os, lucraţi din mai multe plăci fixate cu nituri. Un asemenea centru bogat în ateliere şi materiale care documentează astfel de preocupări a fost descoperit la Bîrlad — Valea Seacă [11].

---

[5] Cătălina Bloşiu, ArhMold, 8, 1974, p. 243, fig. 9/2.

[6] *Ibidem*, p. 243—244.

[7] A. Kietlinska şi Teresa Dabrowska, MatStar, 9, 1963, p. 228, pl. 26/3.

[8] Informaţii de la Teresa Dabrowska.

[9] Încă din timpul campaniei din anul 1973 au fost identificate trei niveluri de locuire. În săpăturile din 1974 au fost reperate clar trei niveluri pe latura de vest a incintei. Două niveluri sînt formate din locuinţe de suprafaţă, iar unul din bordeie adînci de aproximativ 0,60—0,70 m faţă de nivelul actual.

[10] Pentru pătrunderea unor elemente culturale dinspre regiunile dunărene înspre cele de la nord-nord-est de ţara noastră v. Gh. Diaconu, SCIV, 23, 1972, 3, p. 467—468; Dacia, N.S., 15, 1971, p. 262—263.

[11] V. Palade, Ateliere de lucrat piepteni din os din secolul al IV-lea e.n. de la Valea Seacă — Bîrlad, ArhMold, 4, 1966, p. 361—375; idem, Carpica, 2, 1969, p. 233—252; pentru necropola de la Bîrlad — Valea Seacă, necropola de la Bogdăneşti — Fălciu, informaţii V. Palade.

5. Pătrunderea brăţărilor din corn de cerb în regiunile de la nord şi est de Carpaţi este strîns legată şi de răspîndirea pieptenilor, a fibulelor cu piciorul întors pe dedesubt şi a altor elemente caracteristice regiunilor noastre [12].

Prezenţa unei atari brăţări la Pietroasele, în a doua jumătate a secolului al IV-lea e. n., documentează, alături de alte materiale arheologice, existenţa în cuprinsul centrului întărit a unor elemente alogene pătrunse dinspre regiunile de la nord şi est de ţara noastră, dar asupra acestei probleme vom avea putinţa să stăruim cu prilejul prezentării materialului de la Pietroasele în ansamblul său [13].

EIN HIRSCHGEWEIH-ARMBAND VON PIETROASELE — BUZĂU

ZUSAMMENFASSUNG

Von dem Bruchstück eines Hirschgeweih-Armbandes ausgehend versucht der Verfasser die wichtigsten Funde dieser Art zu kartieren. Den vorläufigen Ergebnissen gemäß sind die Hirschgeweiharmbänder in den Gebieten östlich, südlich und nördlich der Karpaten verbreitet.

Die besprochenen Schmuckstücke werden im 4. Jh. u. Z. datiert und sind sowohl in Siedlungen als auch in Gräberfeldern der Kulturen Sîntana de Mureş — Cerneahov und Przeworsk anzutreffen.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

---

[12] Gh. Diaconu, Dacia, N.S., 15, 1971, p. 262—263.

[13] Cercetările de la Pietroasele, jud. Buzău au avut, în primele două campanii, caracter de sondaj. Rezultatele preliminare au fost comunicate la sesiunile de rapoarte ale Institutului de arheologie şi la sesiunile Muzeului de istorie din Buzău.

COMUNICĂRILE INSTITUTULUI DE ARHEOLOGIE ÎN ANUL 1974

ÎN CADRUL INSTITUTULUI:

Sectorul paleolitic: M. Cârciumaru, *Diagrama polinică sintetică corelată a unor sedimente paleolitice din România.*
Secţia orînduirii comunei primitive: Eugen Comşa, *Un nou complex neolitic de la Radovanu;* Corneliu Mateescu, *Contribuţie la studiul agriculturii neolitice: agricultura în neoliticul mijlociu şi tîrziu la Dunărea de Jos*; Silvia Marinescu-Bîlcu, *Sculptura în lut a culturii Precucuteni*; Alexandru Vulpe, *Despre rezultatele săpăturilor de la Susani (jud. Caraş Severin)*; Mircea Babeş, *Probleme ale cronologiei culturii geto-dace în lumina săpăturilor de la Cîrlomăneşti.*
Secţia greco-romană: *Discuţie asupra unor izvoare literare antice privind părăsirea Daciei*; Al.—S. Ştefan, *Cercetări aerofotogrametrice privind topografia urbană a Histriei*; Maria Coja, *Reliefuri cu cavalerul trac din epoca elenistică descoperite la Histria*; Catrinei Domăneanţu, *Amfora thasiană descoperită la Histria.*
Sectorul epigrafie şi numismatică: Al. Barnea, *Contribuţii epigrafice la istoria oraşului Noviodunum*; B. Mitrea şi I. Barnea, *Probleme ale circulaţiei monetare la Noviodunum*; Al. Suceveanu, *Din nou despre localizarea Argedavei în lumina unui document epigrafic inedit*; Emilian Popescu, *Pe marginea unei epigrame funerare din epoca romană tîrzie de la Tomis*; Emilia Doruţiu-Boilă, *Organizarea limes-ului Dunării de Jos în timpul lui Domitian*; Victoria Andronescu, *O nouă ştampilă cu imitarea literelor greceşti pe o amforă de producţie locală de la Bragadiru*; Mariana Chiţescu, *Monedele cu legiuni ale lui Marcus Antonius.*
Secţia feudală: Petre Diaconu, *Data distrugerii locuinţelor de suprafaţă de la Dinogetia*; Silvia Baraschi, *Un cuptor de ars oale de la Păcuiul lui Soare*; M. D. Matei, *Observaţii asupra raporturilor economice dintre oraşele medievale şi satele din hinterlandul lor apropiat.*

MANIFESTĂRI ŞTIINŢIFICE ORGANIZATE DE INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE:

— *A IV-a sesiune anuală de rapoarte.* Cercetătorii institutului au expus rezultatele cercetărilor arheologice din 1973. Au fost prezentate 62 rapoarte.

— *A VIII-a conferinţă arheologică*, cu tema „Istoria poporului român în secolele X—XIV în lumina izvoarelor arheologice", a avut loc la Suceava în zilele de 18—21 mai 1974. Au fost prezentate următoarele rapoarte: I. Donat, *Populaţia autohtonă dintre Carpaţi şi Dunăre în secolele X—XIII*; N. Constantinescu, *Etapele constituirii şi consolidării statului feudal Ţara Românească (secolele XIII—XIV)*; Panait I. Panait, *Arheologia rurală în ţinuturile de la sud de Carpaţi; probleme de istorie economică şi culturală a secolelor X—XIV*; M. D. Matei şi Şt. Olteanu, *Caracterul şi conţinutul economico-social al formelor preurbane din Ţara Românească şi Moldova*; Rodica Balta, *Dezvoltarea economico-socială a Moldovei în secolele XII—XIV, în lumina cercetărilor arheologice din aşezările rurale*; Radu Popa, *Arheologia satului feudal — timpuriu transilvănean. Probleme de atribuire etnică şi reconstituire istorică.*

— *Al III-lea Colocviu al Secţiei orînduirea comunei primitive*, cu tema, „Aria nord tracică în secolele VIII—III î.e.n.", a avut loc în zilele de 11—12 decembrie. Au prezentat rapoarte şi comunicări cercetători din Institutul de arheologie şi de la diferite centre din ţară: Sebastian Morintz, *Hallstattul mijlociu în România*; A. Vulpe, *Spaţiul carpato-dunărean în sec. VI—V î.e.n.*; V. Vasiliev (Cluj), *Grupul scitic din Transilvania*; A. Vulpe, *Relaţii între cultura spaţiului carpato-dunărean din sec. VIII—VII î.e.n. şi sudul egeo-balcanic (probleme de cronologie absolută)*; Kurt Horedt (Cluj), *Hallstattul mijlociu în Transilvania*; M. Irimia, *Descoperirile getice de la Rasova*; Maria Coja, *Elemente autohtone ale Hallstatt-ului mijlociu în aşezarea de la Capul Dolojman*; P. Alexandrescu, *Modele greceşti ale ceramicii autohtone lucrate la roată*; C. Buzdugan, *Morminte de înhumaţie din sec. VI—IV î.e.n. în Moldova*;

M. Ignat (Suceava), *Hallstattul tracic tîrziu în jud. Suceava*; I. Németi (Carei), *Hallstattul tracic tîrziu în nord-vestul României*; Adrian Florescu (Iaşi), *Fortificaţii traco-getice din sec. VI—IV î.e.n. în România*; Alexandrina Alexandrescu, *Geţii în secolul IV î.e.n. la Dunărea de Jos*; P. Alexandrescu, *Despre arta tracogetică*; Gavrilă Simion (Tulcea), *Necropola tracogetică de la Enisala, jud. Tulcea*; Vlad Zirra, *Descoperirile de la Şeica Mică (jud. Sibiu), privind relaţiile dintre daci şi celţi*; |Ion Nestor| (*comunicare expusă de Eugenia Zaharia*), — *Informare despre descoperirile hallstattiene de la Bratei, jud. Sibiu*; M. Petrescu-Dîmboviţa (Iaşi), *Tezaurul traco-getic de la Băiceni şi problemele lui*; N. Harţuche (Brăila), *Descoperiri traco-getice de caracter „princiar" în zona Brăilei*; Emil Moscalu, *Probleme în legătură cu tezaurul tracogetic de la Peretu.*

PARTICIPĂRI LA ALTE MANIFESTĂRI ŞTIINŢIFICE DIN ŢARĂ:

— *IIIe Congrès international des études du Sud-Est européen*, a avut loc la Bucureşti în zilele de 4—10 septembrie. Dintre cercetătorii Institutului de arheologie au participat: Vladimir Dumitrescu, *La Méditerranée orientale et le Danube Inférieur pendant la préhistoire*; V. Boroneanţ, *L'épipaléolitique dans le Sud-Est européen*; Gh. Cantacuzino, *Observations sur un rituel néolithique exceptionnel en Europe sud-orientale et centrale*; Eugen Comşa, *Éléments méridionaux dans la plastique anthropomorphe du néolithique roumain*; Corneliu Mateescu, *Considerations sur l'élevage et l'agriculture du Néolithique moyen au Bas Danube*; Vlad Zirra, *Le rôle culturel des Celtes dans l'espace carpato-balkanique*; Alexandrina Alexandrescu, *Les sites gétiques de la plaine danubienne aux IVe— Ier siècles av. n. è.*; Maria Coja, *A propos du processus de l'évolution urbaine d'Histria aux époques archaïque et classique*; Radu Vulpe, *Deux villes de Mésie Inférieure fondées par Trajan sur ses champs de bataille: Nicopolis ad Istrum et Tropaeum Traiani*; Al. Suceveanu, *L'évolution des rapports entre les établissements militaires et civils au Bas-Danube*; Emilian Popescu, *Beiträger zur Geschichte der Städte Histria, Tomis und Kallatis in Spätantike*; Suzana Dolinescu-Ferche, *Contribution à l'ethnogénèse des Roumains aux IIIe — VIe siècles de n. è.*; Maria Comşa, *Les formations politiques de la Grande Valachie Munténie au VIe siècle*; Eugenia Zaharia, *Le développement des Roumains au premier millénaire: de la retraite romaine à la fondation des Etats médiévaux.*

— *Sesiunea ştiinţifică de comunicări a Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România*, a avut loc în zilele de 13—14 decembrie. De la Institutul de arheologie au participat: Eugen Comşa, *Probleme privind schimbul în cursul epocii neolitice pe teritoriul României*; Alexandru Vulpe şi Marieta Gheorghiţă (Muzeul de istorie a Republicii Socialiste România), *Contribuţie la studiul cupelor „deliene" getice de la Popeşti*; Alexandra Ştefan, *Aspecte ale cultului lui Dionysos în Dobrogea, în epoca romană*; Al.-S. Ştefan, *Cercetări aerofotografice privind topografia urbană a Histriei*; Gh. Bichir, *Relaţiile dintre sarmaţi şi dacii liberi*; Maria Comşa, *Obştea locală în sec. III—V*; Suzana Dolinescu-Ferche, *Despre raporturile social-economice dintre autohtoni şi migratori la Dunărea de Jos în sec. V—VI e. n.*; Petre Diaconu, *Un tezaur de monede bizantine din sec. al XI-lea descoperit la Păcuiul lui Soare.*

— *Sesiunea ştiinţifică a Muzeului de arheologie — Constanţa.* Au participat: M. Cârciumaru şi Al. Păunescu, *Paleogeografia paleoliticului mijlociu în Dobrogea*; Fl. Mogoşanu, *Contribuţii la cunoaşterea paleoliticului din Dobrogea*; Eugen Comşa, *Evoluţia neoliticului pe teritoriul judeţului Constanţa*; Silvia Marinescu-Bîlcu, *Unele probleme ale plasticii Hamangia şi influenţele ei asupra celei precucutene*; Maria Coja, *Un mormînt de incineraţie din epoca romană de la Histria*; I. Barnea, *Basilica „simplă" de la Tropaeum*; Al. Barnea, *Tezaur de denari romani imperiali descoperit în cetatea Tropaeum Traiani*; Emilian Popescu, *O inscripţie din sec. IV e. n. descoperită la Tuzla*; Emilia Doruţiu-Boilă, *Discuţii cu privire la organizarea comunităţii oraşelor greceşti din Pontul Stîng*; Gh. Poenaru-Bordea, *Contribuţii numismatice la cunoaşterea relaţiilor coloniilor greceşti vest şi nord pontice*; C. Preda, *De ce nu s-au emis monede geto-dacice în Dobrogea*; Bucur Mitrea, *Nero şi monedele de la Callatis*; Petre Diaconu, *Dobrogea în secolul XIII*; Silvia Baraschi, *Ceramica medievală de la Păcuiul lui Soare.*

— *Sesiunea ştiinţifică a Muzeului Deltei Dunării — Tulcea.* Au participat: Sebastian Morintz, *Cîteva consideraţii cu privire la complexul cultural Sabatinovka—Coslogeni—Noua*; Mircea Babeş, *Peuce—Peucini*; Eugenia Zaharia, *Rolul Dobrogei în dezvoltarea comunităţilor din sec. VIII—X şi XII—XIV*; Maria Coja, *Cuptoare antice descoperite în raza cetăţii de la Capul Dolojman*; I. Barnea, *Noi descoperiri la Noviodunum.*

— *Sesiunea ştiinţifică a Muzeului judeţean Ialomiţa (Slobozia).* Au prezentat comunicări: Eugen Comşa, *Aşezările neolitice de pe grindul Grădiştea Ulmilor*; Petre Diaconu, *Situaţia politică la sfîrşitul sec. X la Dunărea de Jos.*

— *Sesiune ştiinţifică a Muzeului de istorie — Buzău.* Au participat : A. Vulpe, *Despre toporul de aramă de la Calvini* ; Mircea Babeş, *Tezaurul de monede geto-dacice de la Cîrlomăneşti* ; Magda Tzony, *Necropola carpică de la Gura Nişcovului.*

— *Simpozionul de istorie agrară — Timişoara.* Au fost prezentate comunicările : V. Boroneanţ şi M. Cârciumaru, *Date noi despre începuturile cultivării plantelor din sud-vestul României* ; Eugen Comşa, *Date privind creşterea animalelor în cursul epocii neolitice în Banat.*

— *Sesiunea ştiinţifică a Muzeului de istorie — Bîrlad.* Au participat : Gh. Bichir, *Autohtoni şi migratori în Moldova centrală şi de sud în secolele II—IV e. n.* ; M. D. Matei, *Contribuţia descoperirilor din cetatea de pămînt de la Bîrlad la cunoaşterea producţiei meşteşugăreşti rurale în sec. XV.*

— *Sesiune ştiinţifică a Institutului pedagogic de la Suceava.* Eugen Comşa a prezentat comunicarea *Unele date privind neoliticul din nordul Moldovei.*

— *Sesiunea de la Iaşi,* cu tema „Începuturile feudalismului pe teritoriul ţării noastre''. Petre Diaconu a prezentat comunicarea : *Începuturile feudalismului la Dunărea de Jos reflectate în cercetările arheologice.*

— În afară de cele de mai sus unii cercetători ai Institutului au prezentat comunicări la diferite manifestări ştiinţifice din străinătate,

★

— *Comunicările prezentate de sectorul de Istorie veche şi arheologie al Institutului de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca, în 1974* : K. Horedt, *Despre tezaurele dacice de argint* ; D. Protase, *Săpăturile din cimitirul de la Alba Iulia* ; V. Vasiliev, *Cronologia şi semnificaţia cultural etnică a săgeţilor scitice* ; M. Bărbulescu, *Uneltele unui lapidarius din Napoca* ; I. Hica, *Încadrarea cronologică a unui sacrofag roman de la Cluj* ; I. Winkler, *Despre emisiunile monetare locale în interiorul arcului carpatic (250—150 î. e. n.)* ; H. Daicoviciu, *Oraşele în procesul romanizării.*

— *Rapoarte asupra săpăturilor efectuate în anul 1974* ; N. Gudea, *Problema recuceririlor romane tîrzii la nord de Dunăre (forme şi semnificaţie)* ; I. Glodariu, *Atelier de făurire la Sarmizegetuza dacică.*

MUZEUL DIN GOVORA-BĂI

La 29.XII.1973, în prezenţa conducerii judeţene de partid s-a deschis Muzeul din Govora-Băi, ca secţie a Muzeului judeţean Vîlcea.

Fondul de bază al noului muzeu îl constituie colecţia pr. Gh. Petre din Govora-Sat, care timp de mai bine de un deceniu a cercetat plaiurile vîlcene şi a adunat un bogat şi interesant material arheologic şi numismatic, înfăţişat astăzi spre vizitare publicului larg, dornic de a cunoaşte trecutul îndepărtat al acestui colţ de ţară, dar pasiunea şi priceperea unui intelectual patriot.

Desigur că strădania lui Gh. Petre ar fi rămas fără ecou dacă n-ar fi fost sprijinit de organele de partid şi de stat de la judeţ şi din Govora-Băi, care au pus la dispoziţia noului lăcaş de cultură o vilă cu 12 camere în centrul staţiunii.

Parterul clădirii, compus din patru camere este rezervat arheologiei, etajul I conţine colecţia numismatică, expoziţia de carte veche românească şi icoane pictate pe lemn şi sticlă din secolele XVII—XIX, precum şi o expoziţie temporară de artă contemporană vîlceană. Ultimul etaj este în curs de amenajare.

Colecţia de arheologie cuprinde peste 2 500 de piese începînd din paleoliticul superior (o singură piesă descoperită la Căzăneşti) şi pînă în secolul al XIV-lea, o adevărată oglindă în care poţi privi retrospectiv întreaga istorie a oamenilor ce au trăit pe aceste meleaguri.

Dintre materialele arheologice mai importante amintim pe cele de tip Criş provenind de la Valea Răi, pe cele Coţofeni şi Glina de la Ocnele Mari, Buleta, Mihăeşti etc., ceramica aparţinînd fazelor mijlocii şi tîrzii a culturii Verbicioara, descoperită la Ocnele Mari, Orleşti, Găteješti şi în special vasele din prima şi a doua epocă a fierului (Hallstatt şi Latène) găsite la Bistriţa, Teiuşi, Găteješti şi Căzăneşti.

Epoca romană este bine reprezentată prin materiale provenind în special din importanta aşezare de la Stolniceni ; sînt expuse produse locale sau de import.

Colecția numismatică conține monede grecești, dacice, romane republicane și imperiale, bizantine (o monedă de la Justinian) și din epoca medievală (monede românești, austriece și turcești etc.).

Expoziția de carte veche românească constă din 25 de exemplare: *Cazania lui Varlaam* 1643), *Pravila Mare* de la Tîrgoviște (1652), *Evanghelia și apostilul lui Șerban* (1682—1683), *Octoih* tipărit în Cipru (1716), *Biblia* în l. română, tipărită la Petersburg (1819), *Liturghier* tipărit de Antim Ivireanu (1839) etc.

Prin importantele colecții pe care le conține, muzeul interesează atît publicul vizitator, venit la tratament în stațiune, cît și pe specialiștii în arheologie, numismatică, artă veche românească, lingviști ce se ocupă de studiul l. române și desigur pe paleontologi, prin cele cîteva piese de faună fosilă (mamut și ursus apaeleus), descoperite la Scundu-Orlești și peștera de la Bistrița.

Piesele sînt frumos expuse după criterii strict științifice.

Prin deschiderea noului muzeu, patrimoniul cultural județean, dar și național, se îmbogățește cu o nouă unitate, demnă de epoca în care trăim. Pentru această realizare Muzeul județean Vîlcea merită să fie felicitat.

Gh. Bichir

ANNA RADUNCEVA, *Doistoriceskoe iskustvo v Bolgarii piatoe-vtoroe tîsiacelettie do n. e.*, Sofia Press, 1973, 118 p., 117 fig. şi 2 hărţi.

De curînd, sub semnătura Anei Radunceva a apărut la Sofia, în condiţii grafice excelente, volumul privind arta preistorică în Bulgaria. Lucrarea (foarte bogat şi frumos ilustrată) cuprinde o scurtă traducere, urmată de textul propriu-zis, alcătuit din capitolele: I. Ceramica; II. Figurine antropomorfe; III. Figurine zoomorfe; IV. Vase zoomorfe; V. Podoabe; urmate de încheiere, note, explicaţia figurilor şi bibliografia.

În introducere autoarea explică metodele după care se va ghida şi perioadele la care se va referi în lucrare. La început, pe bună dreptate, regretă că deşi în ultimii ani s-au făcut multe şi ample săpături (în diferite complexe din epoca neolitică şi din epoca bronzului) materialele încă nu au fost publicate, ceea ce provoacă unele dificultăţi în cunoaşterea şi interpretarea istorică. Datorită lipsei descoperirilor de caracter artistic din epoca paleolitică şi din epoca mezolitică, autoarea este nevoită să se refere, din evoluţia de 200 000—150 000 de ani a preistoriei Bulgariei, numai la perioada cuprinsă între mileniul al V-lea şi prima jumătate a mileniului al II-lea î. e. n. Aici se cuvine să menţionăm că autoarea se opreşte la o concepţie justă de a analiza „arta preistorică" în directă legătură cu activitatea economică, cu organizarea socială şi cu manifestările religioase.

Capitolul referitor la evoluţia ceramicii începe cu o foarte scurtă introducere în care se arată că în epocile avute în vedere, în domeniul ceramicii, se constată transformări şi schimbări permanente. Unele s-au produs pe nesimţite, altele însă şi-au făcut apariţia brusc. În această a doua alternativă autoarea arată că ele se manifestă „fără o cauză evidentă, aşa că este aproape imposibil de stabilit legătura lor cu tradiţia culturală mai veche". După părerea noastră, în astfel de cazuri nu mai poate fi vorba de o evoluţie normală, gradată, ci de o schimbare importantă calitativă (de ordin economic) şi de cele mai multe ori de caracter etnic, datorită pătrunderii, din afara ariei de răspîndire avute în vedere, a unor comunităţi care fie că au respins vechea populaţie, fie că au asimilat-o în parte păstrînd în astfel de cazuri unele elemente de tradiţie mai veche.

Trecînd la prezentarea ceramicii din epoca neolitică (între sfîrşitul mileniului al VI-lea î. e. n. şi a doua jumătate a mileniului al V-lea î. e. n.) autoarea adoptă periodizarea tripartită a neoliticului şi atribuie (ca şi alţi specialişti): *neoliticului timpuriu* grupa culturală Kremikovţi-Karanovo I (sfîrşitul mileniului al VI-lea î. e. n. şi începutul mileniului al V-lea î. e. n.); *neoliticul mijlociu* grupa culturală Karanovo II (mijlocul mileniului al V-lea î. e. n.) şi *neoliticului tîrziu* grupa Karanovo III (a doua jumătate a mileniului al V-lea î. e. n.).

În privinţa clasificării amintite vrem să ne oprim asupra a două aspecte ale problemei:

a) Mulţi dintre specialiştii bulgari folosesc, în continuare, în principal, pentru definirea culturilor neolitice denumirile date cu aproape patru decenii în urmă în funcţie de observaţiile şi de descoperirile din importanta şi impresionanta aşezare tell de la Karanovo. De atunci însă cei doi cunoscuţi arheologi: regretatul V. Mikov şi Gh. I. Gheorghiev şi-au schimbat punctul de vedere, respectiv numerotarea straturilor, ceea ce poate provoca unele încurcături. Considerăm că ar fi preferabil (aşa cum procedează şi unii specialişti bulgari) să se adopte numirile definitorii date fiecărei culturi după cîte o aşezare deosebită. Dealtfel, unele dintre aceste denumiri date cu decenii în urmă încă de către James H. Gaul, sînt folosite tot mai des în lucrările de specialitate. Alte denumiri, mai recente, îşi fac şi ele treptat cale înlocuind cu timpul denumirea mai veche. După părerea noastră, folosirea unei terminologii care să se bazeze pe denumiri împrumutate de la alte aşezări decît Karanovo ar uşura mult — în special pentru specialiştii străini — înţelegerea evoluţiei culturilor neolitice din Bulgaria, precum şi raporturile lor cu alte culturi din ţinuturile vecine. O astfel de modificare este cu atît mai necesară, cu cît în ultima vreme specialiştii bulgari au început — pe baza observaţiilor stratigrafice şi de conţinut — să definească faze de evoluţie în cadrul fiecărei culturi neolitice (unele culturi au *pînă acum* patru faze, cum este de exemplu cultura Mariţa). Dacă avem în vedere evoluţia cercetărilor arheologice din următoarele decenii, este posibil ca fiecare fază actuală să fie subîmpărţită în etape, ceea ce ar duce — dacă se va menţine metoda de a fixa terminologia de pînă acum — la termeni urmaţi de cîteva cifre şi litere, ceea ce evident nu este de dorit.

b) I-am reproşa autoarei o oarecare inconsecvenţă terminologică pentru că utilizează termenul de ,,grupă culturală" dîndu-i două sensuri deosebite: atunci cînd vorbeşte despre grupa culturală Kremikovţi-Karanovo I, în text precizează, în chip just, că este vorba de două culturi deosebite: *teritorial* (una în sud-estul Bulgariei şi alta în vestul ţării) şi *cronologic* (cultura Kremikovţi fiind mai veche, iar cultura Karanovo fiind mai recentă). În schimb, atunci cînd se vorbeşte despre grupele culturale Karanovo II şi Karanovo III autoarea se referă la cîte o singură cultură. Ţinem să subliniem punctul de vedere al autoarei, care, prin comparaţie cu descoperirile de la Hacilar, consideră că evoluţia culturii Kremikovţi s-a desfăşurat înaintea culturii Karanovo I. Merită toată atenţia ipoteza formulată de autoare conform căreia descoperirea (în regiunile vecine spre sud şi vest de Rodopi) unor complexe similare celor din nivelurile inferioare de la Hacilar permite presupunerea, meritorie, cu care sîntem de acord, că în zonele din sudul şi mai ales în sud-estul Bulgariei pot exista complexe neolitice mai vechi decît cele de tip Karanovo I.

În prezentarea ceramicii culturilor Kremikovţi şi Karanovo I autoarea are dreptate cînd consideră că formele vaselor au fost împrumutate din natură şi că materialul ceramic descris, în comparaţie cu ceramica din toate celelalte perioade ale preistoriei, are formele şi ornamentele realizate la un nivel înalt şi pe drept subliniază că ,,simţul exact al mărimilor, simţul ritmului şi succesiunea motivelor decorative au dat posibilitate olarului pictor să realizeze o unitate între forma artistică a vasului şi funcţia lui utilitară".

În încheierea acestui paragraf credem că era necesar să se amintească unele date despre ceramica din cele cîteva complexe de tip Starčevo existente în preajma Dunării, în partea de nord-vest a Bulgariei.

Paragraful următor se referă la ceramica grupei culturale Karanovo II. Autoarea arată că formele ceramicii îşi au rădăcinile în seria formelor din cultura Karanovo I, numai că devin mai uniforme. Se păstrează vasele cu picior. În legătură cu acest paragraf am supune discuţiei specialiştilor, în special colegilor bulgari, problema dacă nu cumva ceea ce se consideră a fi cultura Karanovo II, nu este de fapt decît o simplă fază din evoluţia culturii Karanovo I. Fază în cursul căreia, cum e şi firesc, s-au produs anumite modificări în privinţa ornamentării, adică a dispărut decorul pictat şi locul său a început să fie preluat de decorul canelat. În acelaşi timp s-a păstrat o mare parte din gama formelor ceramice, care au suferit numai unele modificări (de exemplu vasele cu picior, asupra cărora atrage atenţia şi autoarea volumului). Ar fi interesant dacă s-ar face analiza amănunţită, comparativă, a tuturor categoriilor ceramice din culturile Karanovo I şi Karanovo II, spre a se vedea în ce procent anume (probabil foarte redus) este reprezentată ceramica cu decor pictat (evident în cultura Karanovo I) în raport cu celelalte categorii ceramice şi care dintre acestea s-a menţinut în continuare şi în ce procent, în cursul evoluţiei comunităţilor culturii Karanovo II. De asemenea ar fi utilă studierea comparativă a tuturor elementelor *culturii* materiale şi spirituale din cele două culturi menţionate, pentru a se şti ce anume s-a păstrat şi ce s-a schimbat.

Autoarea, studiind ceramica grupei culturale Karanovo III (poate ar fi mai potrivită denumirea de cultura Veselinovo), arată că odată cu apariţia culturii în sud-estul Bulgariei ,,formele vaselor s-au schimbat, ajungînd de nerecunoscut, brusc apar elemente cu totul străine tradiţiei locale existente. În plus ele apar într-o formă atît de dezvoltată, încît sînt imposibil de dovedit legăturile lor cu formele mai vechi". Toate acestea dovedind — după părerea autoarei —, în general, că la sfîrşitul neoliticului ,,în arta ţinuturilor bulgare a fost introdusă o tradiţie evoluată". O astfel de părere poate fi formulată numai prin compararea izolată a materialelor ceramice din cultura Karanovo II şi a celor dintr-o fază dezvoltată a culturii Karanovo III; dacă însă se analizează materialele din perioadele intermediare — sîntem siguri — s-ar putea preciza legătura genetică a celor două culturi şi deci evoluţia locală a comunităţilor culturii Karanovo III.

În continuare toate celelalte culturi documentate în Bulgaria pînă la începutul epocii bronzului sînt atribuite epocii eneolitice şi anume: grupa culturală Kaloianoveţ — Karanovo IV (sfîrşitul mileniului al V-lea şi începutul mileniului al IV-lea), apoi grupa culturală Karanovo V (prima jumătate a mileniului al IV-lea î. e. n.), în legătură cu care sînt tratate şi alte aspecte culturale din diferite părţi ale ţării. În acest capitol credem că era mai bine ca fiecare cultură să fie tratată într-un paragraf deosebit.

Despre comunităţile culturii Kaloianoveţ — Karanovo IV se arată că erau răspîndite pe un teritoriu nu prea vast din Cîmpia Traciei şi că straturile de cultură corespunzătoare din diferite aşezări au numai cîte 0,30—0,40 m grosime, ceea ce ar dovedi o locuire de scurtă durată. Ne întrebăm dacă nu cumva este vorba de o impresie provizorie datorită numărului încă redus al cercetărilor din astfel de complexe. În privinţa duratei unei culturi sau faze înclinăm să credem că aceasta nu poate fi judecată numai în funcţie de grosimea stratului de cultură, care poate fi mai subţire, datorită, nu atît intensităţii locuirii, ci unui

anumit mod de trai, care avea drept consecinţă schimbarea la intervale relativ scurte a locului de aşezare.

În lucrarea recenzată, şi cultura Kaloianoveţ este considerată — pe nedrept — ca aparţinînd unui grup de comunităţi pătrunse în Tracia, venind de undeva din afară. Autoarea consideră că în perioada corespunzătoare culturii Kaloianoveţ s-a produs un regres în domeniul ceramicii. Se arată că au fost uitate metodele de pînă atunci de pregătire a pastei ceramice, gama formelor s-a schimbat cu totul. începînd să predomine seria castroanelor. Nu putem fi de acord cu părerea formulată de autoare, deoarece în cursul epocii neo-eneolitice, în diferite teritorii, s-au produs modificări continui ale metodelor de pregătire a ceramicii, a formelor şi modului de ornamentare (unele metode mai vechi coexistînd de foarte multe ori cu cele noi), fără schimbări etnice, pe bază de evoluţie firească. În cazul ceramicii culturii Kaloianoveţ considerăm că realizarea decorului trasat (deosebit de îngrijit şi incrustat cu materie albă), nu este cu nimic inferior, calitativ, putem spune că era chiar mai greu de realizat decît decorul pictat. Subliniem că — după părerea noastră — atunci a început să se desfăşoare un proces cu implicaţii mai largi în Tracia, ca dealtfel şi în alte regiuni (puţin mai tîrziu), de trecere la o altă metodă de ornamentare a ceramicii.

Desprinderea culturii Kaloianoveţ de culturile precedente de pe acelaşi teritoriu şi considerarea ei ca fiind pătrunsă din afară (de unde?) ni se pare greşită. Oare este posibil ca la răstimpuri relativ scurte să se producă schimbări atît de importante în domeniul culturii materiale, oglindind evident schimbări de caracter etnic (1. La începutul culturii Karanovo III; 2. La începutul culturii Kaloianoveţ; 3. La începutul culturii Mariţa). Noi credem că materialele din complexele mai cunoscute oglindesc anumite momente reprezentative, deosebite, distanţate în timp, din evoluţia îndelungată a unei serii de comunităţi înrudite, legate genetic unele de altele şi, datorită lipsei datelor referitoare la etapele intermediare, ele par a fi total deosebite.

În continuare sînt tratate problemele grupei culturale Karanovo V (respectiv cultura Mariţa) din prima jumătate a mileniului al IV-lea î. e. n. Aici s-a făcut greşeala de a se da un titlu generic nepotrivit, în loc ca problemele fiecărei culturi să fie tratate în cîte un paragraf separat. În fraza introductivă se arată că în perioada dată se constată mari deosebiri locale în privinţa tradiţiilor culturale. Credem că era mai bine să se arate că, de fapt, este vorba de o serie de populaţii deosebite, evident cu culturi diferite, avînd numai unele elemente similare datorită contactelor dintre ele. Autoarea procedează dealtfel just prezentînd manifestările artistice, în funcţie de zonele geografice.

Sîntem de părere că denumirea de cultura Mariţa este pe deplin corespunzătoare culturii cu evoluţie îndelungată (cu patru faze), specifică pentru bazinul fluviului Mariţa, în Tracia.

Ceramica culturii Mariţa este prezentată în ansamblu, deşi era mai firesc să fi fost prezentată evolutiv pe faze. Forma preferată de purtătorii culturii era aceea de castron cu partea inferioară tronconică şi cea superioară cilindrică.

S-a folosit decorul policrom, pictat cu culorile: roşie, galbenă, albă şi uneori chiar neagră. În perioada mijlocie a început şi folosirea decorului pictat cu grafit. Considerăm că unele elemente din domeniul ceramicii culturii Mariţa au jucat un rol important în evoluţia viitoare a ceramicii din culturile vecine din zonă.

În aceeaşi perioadă, în nord-estul Bulgariei, s-a dezvoltat o cultură deosebită cu un colorit local. De fapt, în acest paragraf autoarea include, considerăm că fără justificare, cîteva culturi deosebite. Astfel, precizăm că în zonele de litoral — după cum se ştie — sînt documentate complexele culturii Sava (cu mai multe faze); în regiunile dintre rîul Iantra şi zona Silistrei sînt cele ale culturii Boian (faza Vidra), apoi cele din faza de tranziţie la cultura Gumelniţa.

În partea de sud-vest a ţării, în acea vreme este documentată o cultură răspîndită, de asemenea, în Macedonia şi în Grecia, deosebită de culturile descrise. Formele vaselor şi decorul sînt cu totul diferite. Vasele sînt în formă de castroane largi, de culoare cenuşie, decorul este pictat cu ocru, roşu sau galben. Motivele decorative sînt alcătuite din benzi oblice formînd figuri în formă de V.

O altă zonă importantă este cea de nord-vest, unde s-a desfăşurat evoluţia comunităţilor culturii Gradeşniţa.

Din greşeală, în lucrare nu sînt menţionate alte două culturi documentate în preajma Dunării: în zona Vidin a fost cultura Vinča, iar de la Isker pînă în apropiere de Iantra se cunosc unele complexe de tip Vădastra.

În concluzia paragrafului se arată cu justeţe că purtătorii culturilor amintite in textul lucrării aveau relaţii între ele, se influenţau în oarecare măsură unele pe altele, ceea ce avea drept rezultat o anumită unificare în privinţa tehnicii.

În ultimul paragraf sînt tratate problemele privind ceramica grupei culturale Karanovo VI — Kodja Dermen, din a doua jumătate a mileniului al IV-lea î. e. n. Din această parte a expunerii lipseşte un paragraf necesar, referitor la problemele culturii Krivodol (= Sălcuţa) din nord-vestul ţării.

În introducerea paragrafului se arată că în a doua parte a eneoliticului sînt foarte greu de delimitat tradițiile mai vechi din diferite zone. Singura dintre ele în cuprinsul căreia se pot urmări astfel de tradiții este zona de sud-est. În funcție de datele prezentate autoarea formulează ipoteza că în perioada de sfîrșit a eneoliticului (deci în perioada culturii Karanovo VI) s-a pornit un „torent masiv omenesc, în mișcare dinspre sud spre nord, revărsat pe un vast teritoriu" într-o perioadă apreciabilă. În stadiul actual al cercetărilor considerăm că nu se poate vorbi de o astfel de mișcare. În schimb, în părțile estice, dintr-o zonă din preajma Dunării s-au produs, într-adevăr, mișcări tribale, lente, dar acestea s-au desfășurat spre est pînă la țărmul Mării Negre și apoi spre sud pînă spre țărmul Mării Egee, ceea ce a dus la o anumită unificare culturală (în mare parte etnică) a populației dintre Carpații Meridionali și țărmul Mării Egee. În zona învecinată spre vest, în aria culturii Krivodol situația a fost oarecum deosebită.

Autoarea a avut de întîmpinat cele mai multe dificultăți în realizarea lucrării atunci cînd a redactat capitolul referitor la ceramica epocii bronzului, deoarece problemele respective de-abia în ultimii cîțiva ani sînt pe cale de rezolvare. Din această cauză autoarea a fost nevoită să prezinte unele date izolate, în ordine cronologică, din diferite regiuni ale țării.

Pentru perioada timpurie a epocii bronzului (ceea ce la nord de Dunăre corespunde în parte cu perioada de tranziție la epoca bronzului) sînt prezentate numai materiale de tip Karanovo VII—Ezero, din estul Bulgariei.

Autoarea subliniază că, înaintea celor mai timpurii elemente Ezero, în toate tellurile din sud-estul Bulgariei se observă existența unui strat steril, format deasupra straturilor de cultură Karanovo VI, ceea ce, după părerea sa, constituie o dovadă că, în acea perioadă intermediară, teritoriul actualei Bulgarii a fost nelocuit un anumit răstimp și că oamenii epocii bronzului s-au stabilit pe telluri după o anumită întrerupere, venind din altă parte. Nu putem fi de acord cu această părere. De fapt, locuirea așezărilor eneolitice a încetat cu timpul, diferențiat, nu brusc în toate ținuturile odată, datorită unor cauze pe care treptat le lămuresc cercetările arheologice. Dintre cauze nu putem neglija pătrunderea dinspre stepele nord-pontice a unor comunități ale culturii Drevneiamnaia, în ținuturile din nord-estul Bulgariei. Mormintele lor tumulare se cunosc în mai multe locuri (de exemplu Endje). De asemenea, nu pot fi trecute cu vederea din acest proces complicat, nici elementele de origine sud-estică (de tipul celor de la Mihalič). Diferitele elemente au acționat, în anumite zone și perioade, cu intensități variabile. Noii veniți au intrat în contact cu populația locală pe care fie că au izgonit-o din anumite zone, fie că au asimilat o parte din ea. În ansamblu a fost diferită de la regiune la regiune, dar este sigur că niciodată pe teritoriul Bulgariei nu s-a produs o depopulare pe regiuni vaste, pentru o perioadă mai îndelungată. Formarea unor straturi sterile pe telluri se poate explica prin modul de trai (preferința altor locuri pentru așezări) și prin ocupațiile deosebite ale noilor veniți.

Dacă analizăm unele descoperiri din nordul țării vecine în comparație cu descoperirile de la nord de Dunăre, vom fi în măsură să aducem unele completări și precizări. În nordul Bulgariei, în dreptul zonei Olteniței, în preajma Dunării, considerăm că trebuie să existe complexe de tip Cernavoda I și Cernavoda II. De asemenea, în dreptul sud-estului Olteniei există foarte probabil complexe de tip Cernavoda III-Celei, iar în nord-vestul țării vecine, puțin mai tîrziu au viețuit diferite comunități aparținînd culturii Coțofeni. Reprezentative în acest sens sînt materialele de tip Coțofeni descoperite în peștera Măgura, de care probabil se leagă și desenele rupestre din același complex.

În prima parte a epocii bronzului, în Bulgaria a dobîndit o largă răspîndire decorul făcut cu șnurul răsucit realizîndu-se felurite motive decorative (mai ales în formă de rețea), incrustate cu alb sau cu galben. Astfel de vase au adesea marginea vălurită.

Către sfîrșitul primei jumătăți a epocii bronzului s-au răspîndit, în ținuturile din sud, vase cu corpul sferic prevăzute cu o toartă zveltă, oblică, supraînălțată, cu una sau cu două prelungiri conice. Uneori gura vaselor este oblică.

În acea perioadă se constată o înnoire treptată a formelor, care se continuă și în a doua jumătate a epocii bronzului. Sînt deosebit de arătoase vasele în formă de kantaros descoperite la Iunațite, frumos ornamentate cu linii fine în rețea, incrustate cu culoare albă. Atrage atenția și seria complexelor aparținînd culturii Novo Selo (= Gîrla Mare) ale cărei comunități erau răspîndite și în nord-vestul Bulgariei, de-a lungul malului Dunării. Mai înainte, în aceleași ținuturi, considerăm că au locuit probabil comunitățile culturii Glina. În complexul de la Novo Selo sînt materiale specifice reprezentate prin cești, castroane mari și urne cu decor fin incizat, din linii continue sau din înțepături succesive combinate cu cercuri concentrice, triunghiuri etc.

În concluziile capitolului se reamintește „perioada moartă" (= de depopulare) și se subliniază regresul în domeniul artei, legat, în mare măsură, de o nouă populație nomadă, cu altă organizare social-economică și evident cu alte tradiții artistice. Este interesantă remarca autoarei că viața nomadă duce de regulă la sărăcirea formelor ceramice, pe cînd la populațiile sedentare se observă o îmbogățire a formelor și decorului ceramicii.

Capitolul dedicat reprezentărilor antropomorfe are o introducere în care se explică raporturile dintre existența și conștiința socială, din vremea respectivă. Se arată și rolul jucat, în epocile studiate, de plastica antropomorfă și care sînt criteriile de clasificare.

Datorită numărului redus al figurinelor, autoarea a grupat plastica din unele culturi prezentînd-o în ansambluri. Credem totuși că era preferabil să se păstreze criteriul prezentării figurinelor pe culturi (pe cît posibil chiar pe faze), în ordine cronologică, deoarece, deși „credințele" din vremea dată erau similare în diferite arii culturale, modul de înfățișare a figurinelor era deosebit în privința: formei, poziției (corpului, brațelor) și a decorului, în fiecare cultură și fază în parte. Subliniem că în primele paragrafe se fac unele observații interesante de caracter tipologic cu privire la figurinele analizate.

Figurinele găsite în aria culturilor Karanovo I și Kremikovți, foarte puține, au fost lucrate în principal, din lut ars, și foarte rar din rocă verde sau din marmură. Majoritatea sînt feminine. O figurină de tip Karanovo I, de la Karanovo, are capul dreptunghiular (pe care sînt indicați convențional ochii și nasul) așezat direct pe umeri, corpul redat cu grijă; sînii sînt alăturați și fixați anormal de sus. Figurina are o steatopigie accentuată. Picioarele sînt despărțite printr-o linie adîncă. Autoarea consideră că astfel de figurine nu sînt legate de cultul fertilității, deoarece abdomenul este redat prin proporții normale. Este caracteristică poziția brațelor. Ele sînt exagerat de lungi: cel stîng acoperă partea inferioară a abdomenului, iar cel drept este așezat cu palma în dreptul taliei. În continuare autoarea atrage atenția asupra existenței unor „canoane" rigide, respectate, de obicei, de cei care modelau figurinele. În zona Kremikovți au fost găsite cîteva figurine (în picioare) cu capul rupt din vechime. Bustul lor este scurt, au mîinile redate ca niște prelungiri laterale conice. Este, în schimb, modelată exagerat de mare partea inferioară a corpului, cu steatopigie accentuată. Unele figurine au decor pictat cu culoare cafenie. Sînt documentate și o serie de reprezentări plastice antropomorfe, schematice, fixate pe pereții vaselor.

Este interesantă observația autoarei că figurinele masculine au o anumită poziție specifică a mîinilor. De obicei, una din mîini este modelată ca fiind ridicată în sus, cealaltă era întinsă în jos, în timp ce la figurinele feminine, de regulă, mîinile sînt ridicate în sus sau întinse lateral. Se atrage, pe drept cuvînt, atenția asupra importanței acordate de oamenii neolitici actului nașterii, subliniat în diferite chipuri de către acei care modelau figurinele. Sînt amintite și cîteva figurine foarte stilizate, din rocă verde, redînd chipuri de femei întinse pe spate, în poziție de naștere. Astfel de figurine oglindesc un cult al femeii mamă. Din aceeași perioadă datează și o singură figurină de marmură.

Reluînd ideea că nu există nici o legătură între culturile Karanovo II și Karanovo III, autoarea caută să deosebească figurinele al căror tip s-ar fi schimbat datorită modificărilor din domeniul concepțiilor religioase. Figurinele culturii Karanovo III evoluate sînt caracterizate, după cum arată autoarea, prin schimbarea concepției în privința modelării și a proporțiilor corpului omenesc. În perioada dată se renunță cu totul la modelarea exagerată a părții inferioare a corpului. Capul și gîtul figurinelor formează un cilindru prelung cu o fațetă oblică sus, ochii erau redați prin crestături, iar nasul printr-o proeminență mică. Se remarcă modelarea circulară sau elipsoidală a corpului. Partea lui inferioară căpătînd un aspect aproape cilindric, cu picioarele strîns alăturate. Una din figurinele masculine de la Karanovo are decor pictat. Se cunosc și rare figurine fragmentare de marmură.

Analizînd raporturile dintre figurinele Karanovo III și cele de tip Karanovo IV, autoarea arată că între ele nu constată nici o legătură, deși, după cum se știe, este normal să se păstreze cel puțin unele caractere mai vechi, credințele religioase și tradițiile fiind elemente foarte conservatoare.

Figurinele culturii Kaloianoveț-Karanovo IV sînt cu corpul modelat realist, cu ochii (redați prin linii incizate) migdalați, gura redată prin linii incizate. Nasul este realizat prin contactul celor două planuri oblice ale feței. Corpul este redat realist.

Analizînd în continuare problemele plasticii, credem că autoarea greșește cînd tratează împreună figurinele aparținînd culturilor: Marița, Gradeșnița, Gumelnița și Sălcuța. Figurinele sînt grupate în funcție de: material (lut ars, os, marmură și aur), poziție (în picioare sau șezînd) și sex.

În privința figurinelor feminine de lut, se arată că ele sînt redate schematic și reprezintă de regulă o femeie gravidă sau în poziție de naștere. Este, pe drept, subliniat faptul că poziția mîinilor are o adîncă semnificație simbolică. Ele sînt înfățișate prin prelungiri scurte, în cîteva poziții specifice vremii. Poziția mîinilor îndoite în sus se poate considera ca o continuare a cultului mamei. O astfel de poziție a brațelor este caracteristică numai figurinelor feminine. De regulă, partea inferioară a corpului este mult lățită, cu steatopigie, cu abdomenul proeminent și cu picioare masive. Alte figurine sînt înfățișate cu brațele pe sîni sau sub ei și indică același cult al femeii mamă. Acesta este oglindit și prin reprezentările mamei cu copilul purtat pe spate. Este de reținut interesanta idee a autoarei, că așa numitele „cocoașe" de pe spatele unor figu-

rine feminine ar putea reprezenta tot chipuri foarte stilizate ale unor copii, cu atît mai mult, cum subliniază autoarea, cu cît acele figurine „cocoşate" au corpul normal, drept. La figurinele feminine de lut ars, aşezate, braţele sînt încrucişate pe piept sau pe abdomen. La acestea este modelată exagerat partea inferioară a corpului. La seria figurinelor feminine, autoarea adaugă şi pe acelea redînd corpuri zvelte de femei tinere. În diferite perioade ale eneoliticului figurinele aveau decor incizat format din linii şi spirale.

Figurinele masculine prezintă o particularitate interesantă. Prin redarea feţei lor se caută individualizarea. Astfel s-au descoperit figurine redînd chipuri de copii, de bărbaţi adulţi şi de bătrîni. La figurinele masculine redarea braţelor este mai liberă. În unele cazuri o mînă era aşezată pe pubis, alta pe talie. În majoritatea cazurilor o mînă este pusă pe piept şi alta orizontal pe talie. Aceasta din urmă este poziţia tipică a mîinilor la figurinele masculine din eneoliticul Bulgariei. Adesea pe faţa figurinelor masculine era redată cîte o mască. Se remarcă, de asemenea, că toate figurinele cu brîu sînt masculine. Unele au şi capul împodobit cu o fîşie pe frunte şi ceafă, realizată cu ocru roşu sau cu grafit.

Figurinele eneolitice de marmură au în ansamblu aceleaşi caracteristici ca şi cele de lut, dar şi unele elemente specifice datorită materialului folosit. Majoritatea figurinelor redau personaje feminine în picioare. Capul lor este plat, cu detaliile realizate prin linii zgîriate. Braţele sînt întinse sau încrucişate pe partea superioară a abdomenului. De obicei, partea de sus a corpului este mai scurtă, iar cea de jos este prelungă, cu picioare masive, despărţite printr-o linie. În Bulgaria se cunoaşte o singură figurină de marmură ce poate fi considerată ca fiind masculină. Mîinile sînt redate în poziţia obişnuită numai figurinelor masculine (stînga pe piept, dreapta la brîu).

Pe întreg teritoriul Bulgariei sînt documentate figurine antropomorfe de os, de trei tipuri : plate, arcuite şi prismatice. Precizăm că prima şi ultima categorie aparţin culturilor Kodja Dermen-Gumelniţa şi Krivodol-Sălcuţa, iar cea de-a doua categorie se întîlneşte numai în estul ţării, în complexe Gumelniţa.

În continuare sînt prezentate amuletele lucrate din foaie de aur, din valve de Spondylus şi din anumite roci. Amuletele de aur sînt rotunde, unele au cîte o mică prelungire în sus. Autoarea consideră că ele reprezintă un cap omenesc. După părerea noastră, în realitate este vorba de întreg corpul omenesc foarte stilizat.

În privinţa începutului epocii bronzului autoarea revine la părerea sa (cu care nu sîntem de acord) că teritoriul Bulgariei a fost părăsit pentru o anumită perioadă şi apoi a fost repopulat, începînd dinspre sud, de triburi străine, cu o cultură, respectiv cu tradiţii artistice, mult mai sărace şi mai primitive în raport cu cele dinainte. Se constată că în perioada dată plastica a dispărut aproape cu totul. Se cunosc numai două figurine de os mult stilizate, neornamentate, avînd caracteristici cu totul deosebite de acelea ale figurinelor din eneolitic. Capul şi corpul sînt unite. Mîinile puternic îndoite în sus.

Către sfîrşitul epocii bronzului este din nou documentată o serie de figurine feminine, cu totul deosebite, în aria culturii Novo Selo-Gîrla Mare, de-a lungul Dunării, în nord-vestul Bulgariei. Ele sînt din aceeaşi fază ca şi cele descoperite în cuprinsul necropolei de la Cîrna. Autoarea consideră că este greu de precizat dacă motivele decorative de pe figurine reproduc ornamentele de pe îmbrăcăminte sau nu.

Cercetările efectuate în ultima vreme permit să arătăm că purtătorii culturii Novo Selo-Gîrla Mare şi-au continuat evoluţia normală în zona lor de răspîndire (din sud-vestul ţării noastre şi din nord-vestul Bulgariei) pînă spre sfîrşitul epocii bronzului, fiind apoi incluşi în procesul de trecere la epoca fierului.

Figurinele zoomorfe de lut ars se cunosc în majoritatea aşezărilor neolitice din întreaga ţară vecină. Ele redau animale stilizate, de obicei domestice şi mai rar sălbatice, înfăţişate în două poziţii : în picioare şi culcate pe o parte.

În diferite aşezări din neolitic, eneolitic şi epoca bronzului au fost descoperite vase zoomorfe care redau simbolic animale sau poate chiar păsări, frumos ornamentate cu diferite culori.

Podoabele au fost lucrate din os, corn, scoici, aur şi din piatră, în formă de ace, mărgele şi brăţări. Podoabele din epoca bronzului sînt reprezentate mai ales prin mărgele din colţi de mistreţ.

În capitolul de concluzii autoarea rezumă evoluţia şi caracteristicile estetice ale culturilor neolitice şi din epoca bronzului, subliniind existenţa hiatusurilor din diferite perioade. Este amintită unificarea culturală de pe aproape întreg teritoriul Bulgariei din timpul celei de-a doua părţi a eneoliticului. După părerea noastră, observaţia este valabilă numai pentru jumătatea de est a ţării şi anume pentru aria de răspîndire a culturii Gumelniţa şi, numai în parte, în zonele de vest ale Bulgariei, locuite de comunităţile culturii Krivodol-Sălcuţa.

Paragraful următor se referă din nou la depopularea teritoriului Bulgariei, problemă la care ne-am mai referit.

În partea finală a lucrării sînt făcute unele consideraţii cu privire la organizarea socială a comunităţilor din perioadele studiate. Printre altele se consideră că încă din epoca neolitică (respectiv încă din perioada neoliticului timpuriu) pe teritoriul Bulgariei s-ar fi manifestat primele faze ale unor diferenţieri sociale. Ni se

pare că se plasează prea timpuriu aceste transformări sociale, care de fapt s-au manifestat efectiv cel mai devreme la sfîrşitul eneoliticului. În lucrarea recenzată sînt — după cum am arătat — o serie de greşeli, dar nu pot fi trecute cu vederea numeroasele părţi şi idei originale interesante. Din lectura atentă a volumului rezultă cu toată claritatea că autoarea posedă un bagaj bogat de cunoştinţe, pentru întreg teritoriul Bulgariei acoperind problematica celor două epoci studiate. În unele privinţe autoarea a fost dezavantajată de unii termeni sau de idei preluate de la predecesori.

Trebuie subliniat totuşi efortul autoarei de a realiza prima încercare de sinteză cu privire la arta epocii neolitice şi a epocii bronzului, prin care contribuie la propaganda pentru ştiinţa arheologică, atît în ţara sa, cît şi peste hotare.

Eugen Comşa

MARIUS MOGA — ION I. RUSSU, *Lapidarul Muzeului Banatului. Monumente epigrafice romane*, Timişoara, 1974, 104 p.

Sub acest titlu, Marius Moga, fost director al Muzeului Banatului, şi prof. I. I. Russu publică materialul epigrafic aflat în lapidariul muzeului timişorean.

După *Cuvînt introductiv* (p. 3—5) şi lista cuprinsului (p. 6), urmează catalogul propriu-zis; acesta cuprinde: — *Monumente onorare*, nr. 1—7 (p. 7—20); — *Monumente votive* (*religioase*), nr. 8—23 (p. 21—47); — *Inscripţii funerare*, nr. 24—47 (p. 48—86); — *Material tegular*, nr. 48—66 (p. 87—98).

Catalogul este urmat de: *Abrevieri şi bibliografie* (p. 99—100), *Index epigraphicus* (p. 100—103) şi *Localităţile de provenienţă a materialelor epigrafice* (p. 104).

Interesul cu care a fost aşteptată şi întîmpinată apariţia cărţii se justifică prin faptul că din cele 47 de inscripţii lapidare, 25 sînt inedite (nr. 2, 7—10, 16, 17, 19—23, 26, 27, 29, 32—36, 38, 43, 44—46), în mare parte rezultate din săpăturile arheologice recente de la Tibiscum. Remarcăm numărul însemnat de inscripţii (15) ale arcaşilor palmirenieni, staţionaţi la Tibiscum (nr. 8—10, 20, 23, 26, 29, 30—31, 34, 35, 37, 43—45); dintre acestea, 4 sînt bilingve, latino-palmireniene (nr. 30, 37, 43, 45).

Ar fi fost util — tocmai pentru că este vorba de un catalog de muzeu — ca piesele să fie însoţite de numărul de inventar, lipsă ce sperăm a se remedia cu ocazia publicării primului fascicul (Banatul) al culegerii de inscripţii antice din România. O umbră aruncă asupra cărţii calitatea ilustraţiei, care nu permite o reluare a lecturilor dificile — ceea ce, fireşte, nu se poate reproşa autorilor.

Dar nu pentru a face o simplă prezentare ne-am oprit asupra acestei cărţi, care se impune studiilor epigrafice din ţara noastră. Tocmai pentru a scoate în evidenţă meritele acesteia — prin ineditul informaţiilor şi acribia ştiinţifică a autorilor — ne vom opri asupra cîtorva din monumentele publicate:

2. Altar descoperit zidit în pretoriul castrului de la Tibiscum; dedicat de *cohors I Sagittariorum*, în anul 165, împăratului Marcus Aurelius.

Noutatea constă în atestarea acestei unităţi militare în Dacia încă de la mijlocul secolului al III-lea e.n.; cohorta pare a fi, într-adevăr, identică cu unitatea de garnizoană a Drobetei (atestată aici în prima jumătate a secolului al III-lea[1]). Este posibil să se fi aflat la Drobeta încă din timpul reformelor administrative ale lui Hadrian, cînd va fi luat locul cohortei *III Campestris*[2] (aceasta din urmă este atestată din nou în Moesia Superior în anul 160[3]). Se pare că prin anul 165 o fracţiune a cohortei *I Sagittariorum* a fost dislocată la Tibiscum — probabil pentru lucrări militare, căci lasă aici cărămizi ştampilate (nr. 55).

Faptul că inscripţia a fost găsită zidită în peretele pretoriului poate fi un indiciu cronologic asupra construirii (refacerii?) acestuia. Se exclude domnia lui Marcus Aurelius (căruia îi este dedicat altarul) şi a fiului său Commodus; este posibil ca pretoriul castrului Tibiscum să se fi ridicat în epoca lui Septimiu Sever — Caracalla.

11. Altar votiv de la Tibiscum închinat *Deo Soli Ierhaboli* de către Aurelius Laecanius Paulinus, veteran din *cohors I Vindelicorum*[4].

De remarcat în această inscripţie numele zeului *(Ierhabol)*, transcris în forma sa palmireniană: YRHBWL[5]. I.I. Russu comunică

---

[1] D. Tudor, *Oltenia romană*[3], Bucureşti, 1968, p. 348.

[2] *Ibidem*, p. 350.

[3] CIL, XVI, 111.

[4] De acord cu autorii, personajul este identic cu dedicantul inscripţiei nr. 13; cf. şi C. C. Petolescu, SCIV, 23, 1972, 4, p. 497.

[5] Vezi discuţia (cu bibliografie) la I.I. Russu, ActaMN, 6, 1969, p. 184, nota 38.

în acelaşi loc (p. 28) o altă inscripţie semnificativă în acest sens: *Deo Ierhabol (i), Ael(ius) Nisa, sacerd(os) posuit*, de la Apulum.

Tot la Apulum, divinitatea palmireniană este cunoscută sub numele de *Deus Sol Hierobolus* [6]; după Février, ,,Hierobolus, en qui il est aisé de reconnaître Yarhibôl, est qualifié ici de «dieu Soleil»" [7]; cf. încă inscripţia din Tripolitania dedicată *Soli Hierobolo* [8].

Inscripţia de la Tibiscum confirmă teza exprimată de J. G. Février cu privire la caracterul solar al lui Iarhibol.

17. Coloană votivă; din inscripţie se păstrează numai primele două rînduri: *MARTI. AVG. PRO.*/*SALVTE. D*[*D*] *N*[*N*]; rîndurile următoare sînt martelate, ca şi un *D* şi un *N* din r. 2. După autori, în r. 3—4 se aflau numele a doi împăraţi care ,,nu pot să fi fost decît fraţii Marcus Aurelius Antoninus-Caracalla şi Publius Septimius Geta, inscripţia fiind astfel din a. 211—212..." (p. 38—39).

Interpretarea ni se pare dificilă, căci împăratul Caracalla nu a suferit o *damnatio memoriae*. Dimpotrivă, raderea celor două nume arată că *amîndouă* au fost damnate de senat; este foarte probabil vorba de Filip Arabul şi fiul său (anii 247—249, după ce şi acesta din urmă este proclamat *Augustus*). Prin păstrarea cite unui singur *D* şi *N* se putea înţelege că inscripţia este o închinare pentru sănătatea oricărui împărat, deci şi C. Messius Quintus Traianus Decius (249—251), pe timpul căruia se va fi făcut martelarea.

31. Lespede funerară: *D*(*is*) *M*(*anibus*). *Antonio Marco et Val*(*erio*) *Iuliano, mil*(*itibus*) *ex Palmyr*(*a*). *Vix*(*erunt*) *an*(*nis*) *XXX*. *Po*(*suit*) *Ael*(*ius*) *Priscus b*(*ene*) *m*(*erentibus*). Iniţial, cu ocazia primei publicări (1971) a inscripţiei, M. Moga avea în vedere, pentru r. 5—6, la sugestia lui C. Daicoviciu, şi lectura *ex Palmyren*(*is*) [9] — ceea ce este mult mai probabil; astfel (pentru o singură literă), prescurtarea nu-şi avea rostul. Este vorba deci de formaţia de *Palmyreni sagittarii*, aşa cum apar în diploma militară din anul 126 de la Tibiscum [10], înainte de a deveni *numerus Palmyrenorum Tibiscensium*. Inscripţia datează din prima jumătate a secolului al II-lea, cum arată şi gentiliciul lui Aelius Priscus (pentru data de constituire a formaţiei de palmyreni în *numerus*, cf. mai departe discuţia de la inscripţia nr. 37).

32. Lespede funerară descoperită în anul 1900 la Sinnicolau Mare, cu ocazia demolării unei case. În sfîrşit, inscripţia, vag menţionată de Ortvay T. [11], a devenit cunoscută. După desenul ce însoţeşte textul (puţin diferit de transcriere), se poate citi în r. 2—3: *Aur(elio) Timo*/*ni, vet(erano) leg(ionis)*. ,,Este epitaful unui militar-veteran (din secolul al III-lea: numele Marcus Aurelius, după împăratul Marcus Aurelius Antoninus-Caracalla) din legiunea *XIII Gemina*, stabilit într-un punct ocupat de un detaşament al acestei legiuni; ca atare, inscripţia prezintă o deosebită importanţă atît pentru extensiunea ocupaţiei romane pînă la gura Mureşului aproape de Tisa (cf. C. Daicoviciu AISC, 4, 1944, p. 318), cît şi pentru faptul că acest teritoriu de nord-vest al Banatului aparţinea provinciei Dacia Superior (Apulensis), lucru verificat şi de prezenţa numeroaselor materiale tegulare cu ştampila *LEG XIII GEM* (la Sînnicolau Mare, Cenad, Bulciu etc.)" (p. 63—64).

Dar prezenţa unei inscripţii funerare nu poate fi dovada pentru staţionarea unui detaşament din legiunea *XIII Gemina* în acest loc; dealtfel, piatra putea fi adusă din altă parte şi folosită ca material de construcţie. Cît priveşte cărămizile cu ştampila legiunii *XIII Gemina*, am arătat în cîteva rînduri că ele au fost aduse la Micia şi în celelalte puncte de pe Mureşul inferior de la Apulum [12]; nu avem pînă acum nici o dovadă sigură că linia Mureşului inferior, la vest de Micia, a fost păzită de detaşamente din legiunea *XIII Gemina*. Garnizoana acestor puncte fortificate a fost formată probabil tot din detaşamente date de cele trei unităţi staţionate la Micia (*ala I Hispanorum Campagonum, cohors II Flavia Commagenorum, numerus Maurorum Miciensium*).

37. Lespede funerară cu inscripţie bilingvă, latino-palmireniană), pusă lui Neses, fiul lui Ierheus, din *numerus Palmyrenorum Tibiscensium*; din partea palmireniană a inscripţiei aflăm că datează între 17 decembrie 159 — 16 ianuarie 160. Avem deci un *terminus ante quem* pentru transformarea formaţiunii de

[6] CIL, III, 1 108.

[7] J.G. Février, *La religion des Palmyréniens*, Paris, 1931, p. 82.

[8] AnnÉp, 1962, nr. 304.

[9] M. Moga, Tibiscus, 1, 1971, p. 48, nota 13.

[10] C. Daicoviciu — L. Groza, ActaMN, 2, 1965, p. 135—139.

[11] *Temesvármegye és Temesváros története*, II, Budapesta, 1914, p. 113.

[12] C. C. Petolescu, Sargetia, 9, 1971, p. 47, nota 28; Muzeul naţional, 1, 1974, p. 254; în comunicarea *L'organisation de la frontière romaine dans la vallée du Mureş (Dacia Superior)*, prezentată la Congresul internaţional de studii asupra frontierelor romane, Xanten-Nijmegen, 13—19 septembrie 1974. Analize chimice făcute de Cloşca L. Băluţă (Alba Iulia) confirmă concluzia noastră (comunicare prezentată la sesiunea Muzeului de arheologie Constanţa, 27—29 octombrie 1974).

Palmyreni sagittarii (atestaţi ca atare pentru ultima dată în diploma militară de la Tibiscum din anul 126) în *numerus*.

43. Placă funerară a unui soldat (veteran ?) palmirenian necunoscut, despre care aflăm din inscripţie că *V [ix(it) ann(is)....]/ EX EIS MILI (tavit) ANNI[s....* ; literele *EIS (FIS?)* sînt neclare pentru editori. Interpretarea inscripţiei pare a fi : anonimul soldat a trăit un număr necunoscut de ani ; dintre aceştia *(EX EIS)*, a servit în armată *(militavit).....ani.*

Constantin C. Petolescu

OCTAVIAN FLOCA, WANDA WOLSKI, *Aedicula funerară în Dacia romană*, Buletinul monumentelor istorice, 42, 1973, 3, p. 3—52.

În ultima vreme, edicula funerară din provincia carpatică s-a bucurat de o atenţie particulară din partea unor specialişti români competenţi, care au consacrat acestui monument funerar studii şi comentarii valoroase, menite să contribuie la o mai bună cunoaştere a artei romane provinciale vehiculate sau create pe pămîntul dacic, după prăbuşirea puterii lui Decebal. Dispunînd de o documentaţie incomparabil mai bogată şi mai variată decît cea de la care porniseră antecesorii în mate)ie, cercetătorii actuali au putut aborda cu deplin succes studiul aprofundat al unui singur tip de monument.

Evident că modalitatea de tratare monografică a subiectului necesita, pe lîngă existenţa locală a unui fond documentar suficient, şi un stadiu avansat al studiilor de artă romană pe plan internaţional, stadiu indispensabil pentru stabilirea de analogii şi paralelisme tipologice, bine precizate cronologic şi geografic. Acɩste cerinţe esenţiale fiind în mare măsură îndeplinite, revirimentul în cercetarea fenomenului artistic roman din Dacia nu a întîrziat să apară. El se oglindeşte, printre altele, şi în lucrarea *Aedicula funerară în Dacia romană*, întocmită de Octavian Floca şi Wanda Wolski. Prefaţat de profesorul D. M. Pippidi, directorul Institutului de arheologie din Bucureşti, studiul — trebuie să spunem de la început — constituie prima încercare reuşită de a trata la nivel ştiinţific superior acest tip de monument funerar, fapt care prezintă un interes maxim pentru cercetătorii artei romane provinciale în general şi a celei de la nordul Dunării (din arcul carpatic), îndeosebi.

Propunîndu-şi, cum era şi firesc, să înfăţişeze elementele arhitectonice şi stilistice ale ediculelor, figuraţia, ornamentaţia, evoluţia generală şi particularităţile lor locale, autorii şi-au împărţit studiul în două părţi mari, impuse de materialul însuşi.

Prima parte cuprinde catalogul descriptiv al pieselor (pereţi, acoperişuri, postamente şi socluri de ediculă), dublat de un bogat material ilustrativ (peste 200 fotografii şi desene) şi de o hartă care arată răspîndirea monumentului în Dacia intracarpatică. Catalogul conţine 94 piese de ediculă, grupate după locul descoperirii. La fiecare piesă, pe lîngă descrierea exactă, bibliografia necesară sau fotografia ori desenul însoţitor, autorii au notat dimensiunile, natura materialului, locul de păstrare şi starea de conservare. Ilustraţia bogată (majoritatea fotografii) şi datele menţionate, ca şi observaţiile ori corectivele aduse în unele cazuri, care au impus reexaminarea a numeroase piese în muzee, conferă lucrării o valoare documentară de prim ordin, deoarece ne scuteşte în general de apelarea la publicaţiile, indigene sau străine, unde cutare sau cutare monument a fost semnalat ori publicat prima dată. Recurgerea la publicaţia primară, uneori greu accesibilă, nu va mai fi necesară, de acum înainte, decît în cazuri speciale, de controverse etc. Desigur că piesele de ediculă inedite, puse mai întîi aici în circuitul de specialitate, sporesc şi mai mult utilitatea ştiinţifică a lucrării, care devine astfel indispensabilă pentru cercetătorii monumentelor funerare romane din Dacia. Fiecare din elementele şi aspectele enumerate sînt tratate şi discutate amănunţit, uneori cu incursiuni penetrante în domeniul artei funerare romane din alte provincii (Germania, Noricum, Pannonia etc.), ceea ce dă problemelor dezbătute şi soluţiilor propuse ori adoptate o fundamentare largă şi solidă.

O problemă importantă, asupra căreia autorii au zăbovit mai mult, ajungînd şi la unele concluzii noi, este aceea a căii pe care acest monument de origine orientală a ajuns în Dacia. După ce constată că edicula nu este prea răspîndită în nordul Italiei *(Aquileia)*, Noricum şi Germania, iar în Pannonia se întîlneşte îndeosebi în partea ei răsăriteană, fiind mai frecventă tocmai la comunitatea de orientali de la *Intercisa* (Dunapentelle), Floca şi Wolski ajung la concluzia că ea a venit în Dacia *nu numai* din Italia de nord prin filieră norico-pannonică, *ci şi direct din Orient*, prin

coloniști sau militari. Locul de descoperire al ediculelor, fixat pe hartă, coincide de multe ori cu locul de garnizoană al unor trupe aduse din Orient sau cu așezări unde se aflau și coloniști orientali *(Potaissa, Napoca, Micia, Tibiscum)*, atestați epigrafic, fapt care este considerat o dovadă în plus pentru transmiterea directă a ediculei din Orient, ca și a altor monumente funerare sau motive ornamentale.

Trebuie însă precizat că, admițînd penetrația directă a ediculei în Dacia, prin oameni originari din Orient (sirieni, palmyreni etc.), autorii nu exclud teza general admisă a pătrunderii monumentului pe calea apuseană, din centre ca *Aquileia, Intercisa* și altele, unde se dovedesc a fi fost însemnate enclave de orientali. Nu se neagă, evident, nici orientarea artistică a Daciei superioare spre provinciile occidentale. Ceea ce se pune la îndoială este numai opinia exagerată potrivit căreia toate monumentele funerare de origine orientală, inclusiv edicula, ar fi ajuns în Dacia *numai* pe calea ocolită a Italiei, Noricului și Pannoniei. Nu se poate nicidecum contesta — socotim și noi — că orientalii, care erau destul de numeroși în Dacia, au adus cu ei *și direct* din patria lor de origine forme de cultură materială și spirituală specifice, netrecute prin regiunile occidentale amintite, unde mulți dintre ei nu vor fi călcat niciodată. E suficient să ne referim, de pildă, la sarcofagele cu acoperiș în două pante și cu acrotere, databile în Dacia în sec. II—III, monumente care apar în Italia mai tîrziu, iar în ținuturile renane (probabil prin intermediul italic), abia în sec. IV. Desigur că, odată apărută pe pămîntul dacic, edicula a fost preluată și folosită ca monument funerar de oameni ce aparțineau diferitelor categorii sociale, în funcție de posibilitățile economice și starea lor materială, indiferent de originea etnică. Locurile de descoperire de pe cuprinsul Daciei intracarpatice, fie ele așezări rurale sau urbane, cu caracter civil sau militar, stau mărturie elocventă în acest sens.

Fără îndoială că unele aspecte sau probleme legate de ediculele funerare din provincia carpatică (figurația, îmbrăcămintea și coafura, căile de penetrație, datarea, răspîndirea și evoluția monumentului) vor putea fi tratate și mai amplu în viitor, eventual chiar în cadrul unor studii separate. Problematica ediculei va putea fi lărgită fie pe baza materialului existent, fie în urma noilor descoperiri și achiziții, care vor furniza și date suplimentare, importante în multe privințe[1]. Autorii sînt deplin conștienți de acest lucru, dar scopul lor major era — după cum spun chiar de la început — să prezinte edicula „ca monument funerar în sine, cu variantele sale tipologice", ceea ce coincide în fond cu ansamblul temei însăși.

Maniera de abordare a subiectului, adunarea aproape integrală a materialului documentar existent (publicat sau inedit), prezentarea sistematică și analiza competentă a monumentelor, ca și concluziile de natură cultural artistică ne îndreptățesc să spunem că studiul lui Oct. Floca și al Wandei Wolski reprezintă o contribuție substanțială, demnă de toată lauda, în procesul de cunoaștere mai adîncă a artei funerare romane provinciale. Indiferent de observațiile și completările mărunte ce s-ar putea face, indiferent de divergența de opinii într-o chestiune sau alta, prin calitățile ei științifice indiscutabile lucrarea constituie un model pentru felul cum trebuie prezentate și studiate diferitele categorii de monumente sculpturale din Dacia romană[2].

D. Protase

---

[1] Notăm că în cursul săpăturilor arheologice din 1973 și 1974, efectuate de Ioana Hica (Cluj-Napoca) în necropola napocensă situată în str. Plugarilor, s-au descoperit și cîteva piese de ediculă funerară (inedite, în Muzeul de istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca). De asemenea, la castrul roman de la Brîncovenești (jud. Mureș), prin cercetările noastre din anii 1970—1972 au fost scoși la lumină mai mulți pereți de ediculă cu sculpturi deosebit de interesante (încă inedite, în Muzeul de istorie din Tîrgu Mureș).

[2] Aici ne-am propus să relevăm doar valoarea științifică a lucrării, dat fiind că o recenzie critică cu variate observații și completări, dar nu fără afirmarea aportului adus în materie de Floca și Wolski, a publicat Lucia Țeposu-Marinescu, în SCIVA, 25, 1974, 3, p. 417—425. Remarcăm însă că unele observații critice ale specialistei bucureștene în arta romană din Dacia rămîn, totuși, fără suportul științific necesar, sub raportul certitudinii faptelor. Mai semnalăm, că, în Muzeul național, 1, 1974, p. 13—22, Lucia Țeposu-Marinescu a publicat un succint studiu de sinteză despre ediculele funerare din Dacia, studiu din care rezultă că principalele divergențe de opinii între ea și Floca-Wolski sînt aproximativ aceleași cu cele expuse în recenzia menționată. Fără a interveni deocamdată cu păreri personale în această disensiune științifică, ne mărginim doar să-i menționăm existența care — sperăm — nu poate fi decît folositoare pentru elucidarea chestiunilor litigioase.

„Apulum", XI (1973) şi XII (1974)

Fructuoasa activitate a colegilor de la Muzeul de istorie din Alba Iulia, continuată an de an, s-a concretizat între altele şi prin publicarea regulată a anuarului „Apulum", din care la sfîrşitul anului 1973 a apărut vol. XI, iar la sfîrşitul anului 1974, vol. XII. Aceste două cuprinzătoare volume, însumînd în total peste 1 500 de pagini de texte variate (studii, comunicări, note şi cronici), la care se adaugă, pe lîngă o serie de recenzii, un repertoriu al periodicelor străine din biblioteca muzeului şi un index al articolelor apărute în primele zece volume ale anuarului, se prezintă şi ele în foarte bune condiţii tehnice.

Nu poate fi desigur vorba să menţionăm în această notă cele peste 100 de contribuţii variate publicate în aceste două volume şi cu atît mai puţin să le rezumăm şi să le discutăm pe toate. Amintind că aceste contribuţii se încadrează în cele trei domenii de preocupări majore ale muzeului şi ale anuarului, indicate de însuşi subtitlul acestuia — arheologie, istorie, etnografie —, ne vom mulţumi să ne referim mai pe larg la unele dintre ele, mai apropiate de propriile noastre preocupări.

Articolul lui E. Comşa, din vol. XI, *Culturile neolitice din zona Dunării inferioare, intermediare între sud şi nord* (între sudul şi nordul cui? — desigur al Europei, dar acest lucru trebuia precizat în titlu), a fost din păcate redactat în 1969 pentru un simpozion ce nu a mai avut loc, dar necompletat pentru a fi pus la curent cu ultimele cercetări. Se ştie că se fac mereu noi cercetări şi apar necontenit alte studii, care aduc noi interpretări sau cel puţin completări la cele anterioare, aşa încît un articol redactat cel mai tîrziu în 1969 şi apărut la sfîrşitul anului 1973 nu mai poate fi întotdeauna de actualitate.

Acestui fapt i se datoreşte, de exemplu, împrejurarea că autorul continuă să se refere la „descoperirile" din peştera „La Adam" din Dobrogea ca la unele „manifestări de caracter neolitic incipient", deşi s-a arătat că „stratigrafia" din această peşteră este departe de a fi fost precizată în chip ştiinţific. Iar microlitele, după cum se ştie, sînt departe de a constitui o dovadă a marii vechimi a unor complexe arheologice, după cum dealtfel chiar autorul arată în privinţa altor descoperiri din nordul Dobrogei. Desigur, nimeni nu poate exclude *a priori* existenţa neoliticului preceramic pe teritoriul ţării noastre, dar acesta trebuie întîi dovedit temeinic. În altă ordine de idei, dacă articolul ar fi fost pus la zi înainte de a fi predat redacţiei, autorul nu s-ar fi putut mulţumi să spună că „majoritatea specialiştilor români nu sînt de acord" cu punctul de vedere al lui D. Berciu privind vechimea culturii Hamangia, căci ar fi trebuit să citeze atît comunicarea noastră de la simpozionul din 1969 de la Plovdiv (publicată în Studia Balcanica, 5, Sofia, 1971), cît şi comunicarea ţinută de noi la Tulcea în 1970 (publicată în Peuce, 2, 1971), în care problema respectivă a fost discutată pentru prima oară în amănunt şi documentat. Pe de altă parte ni se pare cu totul neindicat să se mai vorbească de „aspectul Zăneşti"... sau faza Precucuteni I (dacă avem în vedere numai situaţia din Moldova)", căci este ştiut că existenţa acestei prime faze a culturii Precucuteni a fost dovedită şi în Transilvania. Cît priveşte „preponderenţa" elementelor Boian-Giuleşti la formarea culturii Precucuteni, acesta este un punct de vedere cu totul personal al autorului, la care nici un bun cunoscător al materialelor fazei Precucuteni I nu ar putea subscrie. Nu e locul, fireşte, să discutăm acum pe larg problemele culturii Precucuteni, căci acestea au fost în repetate rînduri studiate de H. Dumitrescu şi de noi înşine, iar recent au făcut obiectul unei documentate lucrări de sinteză a Silviei Marinescu-Bîlcu. Este însă ştiut că — împotriva părerii lui E. Comşa şi a altora, care vedeau pînă foarte de curînd în aşezările fazelor Precucuteni I şi II simple aşezări ale culturii Boian — cei care au împărţit această cultură în trei faze sînt H. Dumitrescu şi noi înşine, aşa încît ni se pare cel puţin incomplet (chiar pentru anul 1969) ca în nota în care se vorbeşte de faza Precucuteni III să nu fim citaţi în nici un fel. Căci, deşi este incontestabil meritul colegului R. Vulpe de a fi precizat pentru prima dată existenţa unei culturi precucuteniene în Moldova, la acea dată (1936) el nu putea spune mai mult, tocmai pentru că celelalte faze au fost descoperite şi precizate mult mai tîrziu. Dealtfel ni se pare cu totul greşit să se spună că „faza Precucuteni III şi Tripolie A" se formează „fiecare pe alt fond, dar cu o serie de elemente comune", căci aceste „elemente comune" sînt cele esenţiale şi calitativ şi cantitativ, aşa încît fondul principal este acelaşi şi numai contribuţiile secundare sînt diferite.

Alte două studii privind tot problemele neo-eneoliticului sînt publicate în vol. XII: primul, un articol tot al lui E. Comşa, *Date despre folosirea aurului în cursul epocii neolitice pe teritoriul României*, şi altul al nostru, *Cronologia absolută a eneoliticului românesc în lumina datelor C 14*. Despre acesta din urmă e firesc să ne mulţumim să amintim numai că discută toate datele C 14 cunoscute pînă la începutul lui 1973, pentru a se stabili în ce măsură ele sînt în concordanţă cu constatările stratigrafice şi a se elimina din discuţie acelea care, din diferite motive, nu pot fi admise. În legătură cu articolul lui E. Comşa — care

descrie toate descoperirile de piese de aur din România, readucînd în discuţie şi unele dintre problemele legate de ele — ar fi de observat următoarele: în afară de unele mici obiecte de podoabă (inele, cercei şi perle) — ale căror forme nu pot fi concludente din vreun punct de vedere esenţial — şi de pandantivul de aur de la Boian-Vărăşti, descoperit mai recent, toate celelalte piese la care se referă autorul, ca şi importantele probleme pe care le pun — inclusiv acelea ale semnificaţiei lor şi a eventualei origini a tipului principal — au fost discutate pe larg de H. Dumitrescu încă din 1963. Ceea ce aduce nou articolul lui E. Comşa sînt datele în legătură cu analizele şi provenienţa metalului din care au fost lucrate aceste piese. O oarecare rezervă am avea de formulat în legătură cu afirmaţia că toate aceste piese ar trebui datate „între începutul mileniului al IV-lea şi începutul mileniului al III-lea", deoarece piesa considerată cea mai veche — aceea de la Vidra —, datînd din faza Boian III, este aproape sigur ceva mai veche.

La aceeaşi perioadă se referă şi articolul lui Ioan Al. Aldea, *Altarul magico-ritual descoperit în aşezarea neolitică de la Ghirbom*, în care autorul interpretează unele descoperiri din această aşezare a culturii Petreşti pe linia acelora de la Pianul de Jos. Ar fi fost însă preferabil ca autorul să opteze pentru „complex de cult"; dar în orice caz este vorba de o descoperire importantă, care contribuie la îmbogăţirea cunoştinţelor noastre despre suprastructura şi viaţa spirituală a comunităţilor neo-eneolitice de pe teritoriul ţării noastre.

Pentru perioadele mai noi ale preistoriei şi protoistoriei, semnalăm: articolul lui V. Vasiliev, *Poziţia cronologică şi semnificaţia cultural-etnică a săgeţilor scitice din aria carpatică*, contribuţie la această problemă a celui mai bun cunoscător din ţara noastră a culturii scitice şi a problemelor ei. Apoi studiul Florentinei Preda — „Procesul pătrunderii mărfurilor greceşti şi consecinţele acestuia în Dacia extracarpatică" — însoţit de o serie de hărţi şi de grafice, proces împărţit de autoare în trei etape cronologice: prima, de la sfîrşitul secolului al VI-lea pînă în mijlocul secolului al IV-lea î.e.n. — caracterizată prin pătrunderea sporadică a unor produse greceşti; a doua, începînd din mijlocul secolului al IV-lea şi pînă la sfîrşitul secolului al III-lea î.e.n., în care produsele greceşti pătrund mai numeroase şi într-o zonă mai întinsă din Dacia extracarpatică; în sfîrşit, ultima etapă, de la sfîrşitul secolului al III-lea pînă la epoca lui Burebista, care constituie perioada de maximă difuzare a mărfurilor greceşti în stînga Dunării. În studiul său *Die Daker in Rumänien und ihre Silberarbeiten*, comunicare ţinută de autor la Halle, în 1973, K. Horedt arată că, indiferent de influenţele elenistice, celtice şi probabil ilirice, ar fi o greşeală să se separe tezaurele getice de argint în grupe izolate şi totodată că, în cursul dezvoltării lor istorice, dacii îşi au o personalitate proprie, arta lor reprezentînd o contribuţie importantă la arta Latène-ului tîrziu. Mai amintim şi articolul lui I. Berciu — V. Moga, *Ceramica pictată dacică de la Piatra Craivii*, care confirmă, după descoperirile de la Piatra Neamţ şi de la Ocniţa (jud. Vîlcea), că ceramica de lux nu a fost specifică numai capitalei dacice de la Grădiştea Muncelului, ci aproape sigur tuturor centrelor tribale mai importante.

Desigur şi printre studiile şi comunicările privind atît epoca romană cît şi cele referitoare la epocile mai noi, precum şi din celelalte domenii de cercetare, se află de asemenea contribuţii interesante, dar socotim preferabil să amintim numai cîteva dintre cele care trezesc un interes firesc în cadrul preocupărilor revistei noastre. Astfel, dintre articolele privind perioada romană, cităm: D. Tudor, *Recentele săpături arheologice romane de pe valea Oltului inferior*, care se ocupă cu rezultatele principale obţinute în ultimii ani la Slăveni, Romula-Malva, Buridava, Castra Traiana, Arutela, Rădăcineşti şi Titeşti; acelaşi autor, în articolul *Romanizarea Munteniei*, se opreşte la concluzia, contrară ipotezelor anterioare, că şi în această regiune situată în afara frontierelor Daciei, a existat o colonizare, o evidentă romanizare şi o continuitate daco-romană. Şt. Ferenczi, în *Cercetări şi rezultate noi pe limes-ul Daciei intracarpatice*, semnalează, între altele, pe de o parte că romanii nu au ocupat în întregime teritoriul Daciei preromane, folosind pentru sistemul lor de apărare o serie de formaţii naturale şi ocupînd toate terenurile cultivabile ale Daciei intracarpatice preromane, adică toată suprafaţa bazinului transilvănean locuit de daci; I.I. Russu, în articolul *Diploma militară din anul 99 pentru provincia Moesia Superior*, reia studiul tabellei II a diplomei militare descoperite în 1962 la Alba Iulia, arătînd importanţa documentară deosebită a acestui fragment în legătură cu reorganizarea armatei din Moesia în vederea campaniei împotriva Daciei; D. Protase, în *Necropola oraşului Apulum*, studiază rezultatele cercetărilor întreprinse în această necropolă. În 8 dintre mormintele de înhumaţie, morţii erau în sarcofage de ţigle, iar în celelalte 29 probabil în cosciuge de lemn sau înveliţi în diferite giulgiuri; şi cele 40 de morminte de incineraţie sînt împărţite în două grupe, după forma gropii, dar în toate au fost depuse numai puţine dintre resturile incinerate. Pe baza monedelor descoperite, toate mormintele sînt datate în secolul al II-lea e.n.

Dintre studiile de numismatică, amintim următoarele: E. Chiriţă, N. Gudea şi Ion

Straton, *Ergänzungen zu Late Roman Bronze Coinage*; Al. Popa, Viorica Pavel şi Ion Buciu, *Tezaurul de la Tibru*, II; Viorica Pavel, *Monedele republicane din vechile colecţii ale Muzeului din Alba Iulia* şi Al. Popa—Gh. Fleşer, *Monede bizantine în colecţia Muzeului din Sebeş*.

O dovadă pentru preţuirea de care se bucură şi în străinătate *Apulum* o constituie fără îndoială şi colaborarea regulată a unor cercetători străini, care nu lipsesc nici din sumarul celor două volume pe care le semnalăm aici. Astfel, în vol. XI, G. G. Boon (din Cardiff), publică studii *Caerleon*; *une forteresse de légion et ses établissements*, iar în vol. XII, Christian-I. Gryonvarec'h (din Rennes), *Inventaire critique des toponymes celtiques continentaux en Noviodunum"*; Luca Bianchi (din Roma), *Rilievi funerari con banchetto della Dacia romana*, I; şi Charles-M. Ternes (din Luxembourg), *Recherches récentes concernant le Grand-Duché de Luxembourg à l'époque romaine*.

În sfîrşit, pentru problemele secolelor următoare, amintim articolele: M. Comşa, *Unele consideraţii privind situaţia de la Dunărea de Jos în secolele VI—VII* şi E. Zaharia, *Les sources archéologiques de la continuité daco-romaine*.

Numărul mare şi valoarea contribuţiilor publicate în aceste două volume justifică interesul pe care apariţia fiecărui număr al anuarului ,,Apulum'' îl trezeşte în rîndurile tuturor cercetătorilor, iar condiţiile grafice admirabile şi regularitatea cu care apare anuarul pot fi şi ele motive de justificată satisfacţie pentru redacţie.

Vladimir Dumitrescu

AL. ZUB, *Vasile Pârvan*, Iaşi, Editura Junimea, 492 p., 39 fotografii şi un rezumat în limba franceză.

Al. Zub, talentatul cercetător de la Institutul de istorie şi arheologie A. D. Xenopol din Iaşi se face remarcat din nou, de data aceasta printr-o frumoasă şi cuprinzătoare monografie a vieţii marelui nostru arheolog, om de litere şi filozof, Vasile Pârvan.

Fraza lui Al. Zub — simplă, directă şi cursivă — ne poartă, pas cu pas, prin toate momentele trăirii şi creaţiei lui Vasile Pârvan. Expunerea sa este colorată cu gînduri şi cugetări scoase din opera marelui gînditor român. Procedeul în sine este cît se poate de bine ales pentru că prin mijlocirea lui se ajunge la conturarea şi mai exactă a profilului moral şi intelectual al lui V. Pârvan, fire meditativă, înclinată mereu spre filtrare prin propria-i gîndire a esenţei eternului omenesc.

Opera lui Al. Zub depăşeşte cu mult cadrul unei monografii; se poate spune că, dintr-un anumit punct de vedere, ea este o carte de meditaţii.

Din prezentarea cercetătorului ieşean rezultă cu claritate că V. Pârvan era în egală măsură arheolog şi filozof. Ambele atribute s-au materializat în creaţii durabile care vor rămîne ca nişte pietre nestemate în tezaurul culturii noastre naţionale şi a culturii mondiale.

Cartea *Vasile Pârvan* a lui Al. Zub vine să completeze un gol care se făcea de mult simţit în literatura noastră.

Volumul va stîrni, desigur, interesul unui cerc larg de cititori şi în primul rînd interesul iubitorilor întru istorie veche, deoarece Vasile Pârvan, înainte de orice, a fost arheolog... cel mai mare arheolog român.

Petre Diaconu

Balcanoslavica, I, 1972 ; II, 1973.

Literatura arheologică rezervată fenomenului slav — s-a îmbogăţit cu o nouă revistă şi anume Balcanoslavica, sub redacţia harnicului şi talentatului arheolog Bosko Babič, directorul muzeului din Prilep (R. S. F. Iugoslavia). Revista apare sub egida *Centrului de cercetări ştiinţifice al culturii vechilor slavi* (Prilep) şi a *Asociaţiei societăţilor arheologice din Iugoslavia* (Belgard).

Aşa cum rezultă din prefaţa primului volum, semnată de Bosko Babič, apariţia acestei reviste a fost reclamată de necesitatea punerii în valoare a numeroaselor rezultate, unele mai importante decît altele, oferite de cercetările arheologice din Iugoslavia şi din alte părţi ale Peninsulei Balcanice.

Pînă acum s-au tipărit două volume, unul în 1972, iar al doilea în 1973. Ambele tomuri cuprind rapoartele şi comunicările prezentate de diferiţi specialişti la simpozionul de la Prilep, din 1972.

Pentru a reliefa importanţa şi interesul pe care-l prezintă cele două volume din Balcanoslavica în cele ce urmează ne vom rezuma doar la prezentarea cuprinsului lor. În primul tom au fost publicate următoarele comunicări: Maria Comşa, *Directions et étapes de la pénétration des Slaves vers la Péninsule Balkanique au VI—VII-e siècle (avec un regard spécial sur le territoire de la Roumanie)*; Dan Gh. Teodor, *La pénétration des Slaves dans les régions du S—E de l'Europe d'après les données archéologiques des régions orientales de la Roumanie*; Mirjana Corovič-Ljubinkovič, *Les Slaves du Centre balkanique du VI-e au IX-e siècle*; Zoltan Székely, *Slaves anciens dans le sud-est de la Transilvanie*; Irma Cremosnič, *Die ältesten Ansiedlungen und Kultur der Slawen in Bosnien und der Herzegowina im Lichte der Untersuchungen in Musici und Batkovici*; Jovan Kovacevič, *Les tombes 73 et 77 de la nécropole de „Cik"*; Janko Belosevič, *Die ersten slawischen Urnengräber auf dem Gebiete Jugoslawiens aus dem Dorfe Kastč bei Zadar*; Zofia Kurnatowska, *Structure sociale des Sclavènes à la lumière d'une analyse de l'habitat*; Zdenek Klanica, *Zur Frage des Ursprungs der gegossenen Bronzeindustrie des 7.—8. Jh. im Karpathenbecken*; Vojislav Javanovič, Ljiljana Vuksanovič, Nicola Berič,, *New Finds from the Slavic Necropolis at Maticane near Pristina*; Gyula Laszlo, *Les Onoghours en Europe-Centrale*; Nada Miletič, *Résultats des recherches sur la période paléoslave en Bosnie—Herzégovine.*

În al doilea tom sînt publicate următoarele articole şi studii: Gordana Marjanovič, *Slavic Beograd*; Aleksander Dymaczewski, *Die frühmittelalteriche Siedlung von Strumen in Nordostbulgarien*; Joachim Herrman, *Der bisherige Beitrag der römisch-byzantinischen Kastells Jatrus bei Kriwina, Bez, Russe in der VR Bulgarien zum Problem des Übergans von der Antike zum Mittelalter*; Bosko Babič, *Beitrag zur Erforschung des altslawischen Hauses auf der Balkanhalbinsel*; Davorin Vuga, *The Early Mediaeval Necropolis at Roje pri Moravcah Moravce pri Gabrovki) in Dolenjska, in the Light of Archaeological Explorations up to the Present Time*; Ivanka Nikolajevič, *The Redemption of Captives in Dalmatia in the 6-th and 7-th Century*; Blagoj Jevremov, *Neuendeckte Gräber in der Nekropole in Turnische bei Ptuj*; Zlata Dolinar — Marija Stefancič, *Die anthropologische Bearbeitung der Skelette Nr. 1 und Nr. 2 aus der Nekropole in Turnisce bei Ptuj*; Dobrila Gaj-Popovič, *The Appearance of the Barbarized Folises (Folles) in the 6-th Century in the Balkan Peninsula*; Dušan Pribacović, *Beitrag zur Festlegung einer einheitlichen archäologischen Terminologie im frühen Mittelalter;* Vinko Scribar, *Slawen in Ostfriaul (Italien)*; Paola Korosec-Josip Korosec Jr., *Svete Gore bei Bizeljsko in frühslawischer Zeit*; Zdzislav Rajewski, *Eine neue Art der Veröffentlichung archäologischer Quellen.*

Din simpla enumerare a acestor titluri reiese că revista Balcanoslavica este rezervată unei game largi de probleme istorice cum ar fi: pătrunderea slavilor în Peninsula Balcanică, situaţia lor social-economică şi politică, legăturile cu populaţiile autohtone, ritul şi ritualul de înmormîntare etc. În revista Balcanoslavica sînt publicate nu numai articole de strictă specialitate arhelogică şi contribuţii antropologice, numismatice, paleodemografice etc.

Balcanoslavica este tipărită în condiţii grafice excelente. Sîntem încredinţaţi că noua publicaţie iugoslavă va deveni în scurtă vreme un instrument de lucru cît se poate de util pentru toţi cei ce se ocupă cu problemele arheologiei slave din sud-estul european.

Petre Diaconu

„Muzeul naţional", 1, Bucureşti, 1974.

Literatura arheologică s-a îmbogăţit cu o nouă revistă. Ea apare sub egida Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România.

Rostul noii publicaţii este, aşa cum a subliniat-o în cuvîntul introductiv Florian Georgescu, directorul Muzeului, să popularizeze cele mai valoroase rezultate ale activităţii de cercetare muzeologică cum şi unele studii de istorie privind problemele mai importante.

Într-un articol de fond Florian Georgescu defineşte menirea Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România care, „înmănunchind cele mai valoroase mărturii ale istoriei poporului român, prezentate ştiinţific în conţinut şi accesibile şi atractive în formă, constituie un preţios izvor de cunoaştere şi documentare, un autentic lăcaş de cultură şi educaţie patriotică".

Pentru a sublinia caracterul variat al revistei vom cita următoarele titluri apărute în „Muzeul naţional": Lucia Ţeposu-Marinescu, *Probleme de artă provincială romană (I). Edicule funerare*; Ştefan Olteanu, *Agricultura la est şi sud de Carpaţi în sec. IX—XIV* (I); Constantin C. Giurescu, *Vechimea Bucureştilor*; Lucian Chiţescu, *Privire asupra fortificaţiilor Moldovei în sec. XIV—XVI*; Liviu Ştefănescu, *Proprietatea funciară bucureşteană în perioada precapitalistă*; Constanţa Ştirbu, *Date noi privind instituirea „Ordinului Unirii" în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza*; Constantin Iliescu, *Concepţia tematică şi tehnica muzeală în realizarea Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România*; Edith Valeria Ionescu, *Aspecte ale biodeteriorării obiectelor în muzee*; Maria Ioniţă, *Aspecte ale vieţii şi activităţii lui Gheorghe Lazăr (la 150 de ani de la moartea sa)*; Elena Ionescu, *Documente inedite privitoare la Dimitrie Cantemir păstrate în arhivele din U.R.S.S.*; Cornelia Apostol, *Noi mărturii documentare privind epoca Unirii*; Carmen Maria Petolescu, *Monede romane şi bizantine din colecţia Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România.*

Revista „Muzeul naţional" are o rubrică de cronică semnată de George Trohani, Anca Păunescu, Liviu Petculescu, Gheorghe Tomescu şi Emilia Mureteanu.

Rubricii *Viaţa ştiinţifică şi manifestări cultural-educative* îi urmează partea de *Recenzii şi prezentări*. Studiile şi notele sînt însoţite de scurte rezumate în limba franceză.

Contribuţiile care şi-au găsit loc în revista „Muzeului naţional" sînt rezultatul studierii unor documente materiale şi literare, în general inedite. Este de aşteptat ca în numerele viitoare ale „Muzeului Naţional" să-şi găsească locul cuvenit şi articolele tehnicienilor Muzeului de istorie al Republicii Socialiste

România, iar aceasta cu atît mai mult cu cît se ştie că la Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România lucrează un personal ştiinţific excepţional, care are la dispoziţia sa laboratoare dotate cu o aparatură dintre cele mai moderne.

Revista a fost tipărită în condiţii grafice bune. Fotografiile sînt reproduse pe hîrtie cretată. Nu încape îndoială că „Muzeul naţional" îşi va cîştiga în scurtă vreme un meritat prestigiu ştiinţific.

Petre Diaconu

Contributi dell'Istituto di archeologia, sub redacţia lui Michelangelo Cagiano de Azevedo, volumul al IV-lea (Publicazioni della Universita Cattolica del Sacro Cuore), Milano 1973.

Culegere de studii, rod al efortului unor tineri autori istorici, volumul prezentat reuneşte preocupări asupra istoriei italiene în diferite epoci, cercetări arheologice şi de istorie a artei.

Primul studiu aparţinînd Gloriei Vannacci Lunazzi, intitulat „Note asupra depozitelor din epoca bronzului în Lombardia", îşi propune să readucă în lumina istoriografică o seamă de descoperiri din secolul trecut, realizate în punctele Ladigiamo şi Cascina Ranza (Milano). Încercarea are ca scop final o mai bună cunoaştere a aportului Lombardiei la civilizaţia bronzului în Europa Centrală.

„Colecţia de opaiţe în Museo Civico « Antonio Parazzi » din Viadana" constituie obiectul studiului Antoniettei Ferraresi. Aflat la 40 de kilometri de Mantova, muzeul oraşului Viadana posedă o colecţie deosebită, cu exemplare din toate tipurile principale de lucerne greceşti şi romane, din secolul VI î. e. n. şi pînă în epoca bizantină tîrzie şi arabă. Catalogate şi discutate pe două grupe mari, potrivit provenienţei lor, opaiţele oferă interesante date pentru analogii tipologice. Se remarcă prezenţa unor tipuri cu circulaţie şi în Dacia şi folosirea de către autoare a lucrărilor unor arheologi români: N. Gostar (în „Arheologia Moldovei" I, 1961), C. Băluţă (în „Apulum" V, 1964) şi lucrarea lui C. Iconomu (Opaiţe greco-romane, Constanţa, 1967).

Culegerea se încheie cu un studiu de istorie a artei orfevreriei medievale, dedicat lui Eligius şi care are în anexă un catalog cu monedele realizate de acesta şi un inventar al operelor lui sau atribuite lui.

O listă a ilustraţiilor însoţeşte 21 de planşe alb-negru exemplificînd materialul studiat.

Victor Eskenasy

ABREVIERI MAI DES FOLOSITE ÎN REVISTĂ

AAR	—	Analele Academiei Române.
ActaMN	—	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AISC	—	Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj-Napoca.
AnnEp	—	Année Epigraphique, Paris.
Apulum	—	Apulum. Buletinul Muzeului regional Alba Iulia.
ArchErt	—	Archaeologiai Értesitö, Budapesta.
ArheologijaKiev	—	Arheologij Kiev, Institut Arheologii, Kiev.
ArhMold	—	Arheologia Moldovei, Iaşi—Bucureşti.
BMI	—	Buletinul monumentelor istorice, Bucureşti.
CIL	—	*Corpus Inscriptionum Latinarum.*
DA	—	Ch. Daremberg-Edm. Saglio, *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines.*
Dacia	—	Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti, I—XII, 1924—1947; N. S., 1957...
DID	—	*Din istoria Dobrogei*, Bucureşti.
Dislokation	—	W. Wagner, Die Dislokation der Römischen Auxiliarformationen, Berlin, 1938.
DissPann	—	Dissertationes Pannonicae, Budapesta.
ESA	—	Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
EvkEger	—	Az Egri Múzeum Évkönyve.
IzvestijaSofia	—	Izvestija na Arheologiceskija Institut, Sofia.
JRS	—	Journal of Roman Studies, London.
Materiale	—	Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti.
MemAntiq	—	Memoria Antiquitatis, Piatra Neamţ.
MIA	—	Materialy i Issledovanija po Arheologii SSSR.
PrzeglArch	—	Przeglad Archeologiczny, Poznan.
RE	—	Pauly-Wissowa, Real Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft.
Repertorium	—	M. Roska, Erdély régészeti repertorium, I, Cluj, 1942.
RESEE	—	Revue des études sud-est européennes, Bucureşti.
SA	—	Sovetskaja Arheologija, Moskva.
Sargetia	—	Sargetia. Buletinul Muzeului judeţului Hunedoara.
SCIV = SCIVA	—	Studii şi cercetări de istorie veche (începînd din 1974 — Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie), Bucureşti.
SCN	—	Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
StCl	—	Studii clasice, Bucureşti.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE — CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" — IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
— SÉRIE BEAUX-ARTS
— SÉRIE THÉÂTRE, MUSIQUE, CINÉMA
STUDII CLASICE

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie" paraît 4 fois par an. Toute commande à l'étranger sera adressée à „Întreprinderea ILEXIM, Serviciul export-import presă, P.O. Box 2001, Cale Griviţei nr. 64—66, oficiul poştal 12, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger. En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur. Pour procurer la revue (directement ou par courier), vous pouvez vous adresser aussi à PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Bucureşti, Calea Victoriei, 125, sectorul 1.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

* * * **Materiale şi cercetări arheologice**, vol. X, 1973, 369 p., 59 lei.

C. PREDA, **Monedele geto-dacilor**, 1973, 564 p., 62 lei.

C. PREDA, H. NUBAR, **Histria**, III, 1973, 259 p., 27 lei.

GH. BICHIR, **Cultura carpică**, 1973, 412 p., 50 lei.

LIGIA BÂRZU, **Continuitatea elementului autohton în Transilvania (cimitirul 1 de la Bratei)**, 1973, 308 p., 7 pl., 32 lei.

I. I. RUSSU, **Dacia şi Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123**, 1974, 124 p., 5,75 lei.

SILVIA MARINESCU-BÎLCU, **Cultura Precucuteni pe teritoriul României**, 1974, 172 p., 32 lei.

EUGEN COMŞA, **Istoria comunităţilor culturii Boian**, 1974, 272 p., 54 pl., 37 lei.

D. BERCIU, **Contribution à l'étude de l'art thraco-gète**, „Bibliotheca Historica Romaniae", XIII, 1974, 239 p., 49 lei.

SUZANA DOLINESCU-FERCHE, **Aşezări din secolele III şi VI e. n. în sud-vestul Munteniei. Cercetările de la Dulceanca**, 1974, 159 p., 14 pl., 21,50 lei.

D. M. PIPPIDI (sub redacţia), **Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 6–13 septembrie 1972**, 1974, 558 p., 74 pl., 50 lei.

D. TUDOR, **Les ponts romains du Bas-Danube**, „Bibliotheca Historica Romaniae", 51, 1974, 176 p., 9 lei.

I. P. Informaţia c. 345

44709

Lei 25

ERATĂ

Pag.	coloana	rîndul	în loc de:	se va citi:
369	—	9 de sus	à la culture	à l'aréal de la culture
430	II	1 de jos	Chiriță	Chirilă
431	I	1 de sus	Straton	Stratan
431	I	2 de sus	Buciu	Berciu